

Màster universitari de la Mediterrània Antiga

UOC, UAB, UAH

TREBALL FINAL DE MÀSTER

“La Romanització de l’Urgellet i Andorra”

Alumne: Joaquim VALERA BARROS

Tutor: Oriol OLESTI VILA

Març - Juny 2022

RESUM

L'Urgellet i Andorra formen part d'un antic país històric, avui escapçat per una frontera. La plana de la Seu d'Urgell ha estat tradicionalment l'epicentre d'aquest territori, cruïlla d'antics camins que comunicaven amb la Cerdanya, a l'est, el Pallars a l'oest, les valls andorranes, al nord, i al sud vers les valls de Cabó, Alinyà i Nargó. Ara bé, les dues principals vies de comunicació eren el camí Cardoner, que connectava el país amb la Catalunya central, i *la Strata Ceretana*, que des de la capçalera del Segre menava vers la ciutat d'Ilerda. Ambdues vies van ser reaprofitades i millorades pels romans quan van conquerir el territori. La població indígena va ser sotmesa a un lent, però efectiu procés d'aculturació, que va acabar forjant un territori romanitzat, tant culturalment com lingüísticament. Tanmateix, l'important nombre de topònims preromans conservats, ha fet plantejar la possibilitat d'una pervivència lingüística i cultural, del substrat indígena anterior a l'arribada de Roma. En el present treball analitzarem les fonts i evidències arqueològiques de què disposem a hores d'ara i, a partir d'aquí, exposarem les potencialitats d'estudi.

Paraules clau: Romanització, Substrat indígena, vies de comunicació, pervivència, potencialitats.

RESUMEN

La comarca del Urgellet y Andorra forman parte de un antiguo país histórico, hoy separado por una frontera. La llanura de la Seu d'Urgell ha sido tradicionalmente el epicentro de este territorio, cruce de antiguos caminos que comunicaban con la Cerdeña, al este, el Pallars al oeste, los valles andorranos, al norte, y dirección sur: los valles de Cabó, Alinyà y Nargó. Ahora bien, las dos principales vías de comunicación, eran el camino Cardoner, que conectaba el país con la Cataluña central, y la Strata Ceretana, que desde la cabecera del Segre descendía hacia la ciudad de Ilerda. Ambas vías, fueron reaprovechadas y mejoradas por los romanos cuando conquistaron el territorio. La población indígena fue sometida a un lento, pero efectivo proceso de aculturación, que acabó forjando un territorio romanizado, tanto cultural, como lingüísticamente. Sin embargo, el importante número de topónimos prerromanos conservados ha hecho plantear la posibilidad de una pervivencia lingüístico-cultural, del sustrato indígena anterior, a la llegada de Roma. En el presente trabajo, analizaremos las fuentes y evidencias arqueológicas que disponemos en estos momentos, para acabar exponiendo las futuras potencialidades de estudio.

Palabras clave: Romanización, Sustrato indígena, vías de comunicación, pervivencia, potencialidades.

ABSTRACT

The region of Urgellet and Andorra form part of an ancient historical country, today separated by a border. The Seu d'Urgell plain has been traditionally the epicenter of this territory, a crossroads of ancient paths wich communicated with Cerdanya to the east, Pallars to the west, the Andorran valleys to the north, and to the south: the valleys of Cabó, Alinyà and Nargó.

Even so, the two main communication ways were the Cardoner road, which connected the country with central Catalonia, and the Strata Ceretana, which from the headwaters of the Segre descended towards the city of Ilerda. Both ways were reused and improved by the Romans when they conquered the territory. The population indigenous was subjected to a slow but effective process of acculturation, which ended up forging a Romanized territory, both culturally and linguistically.

However, the significant number of preserved pre-Roman toponyms has raised the possibility of a linguistic-cultural survival of the indigenous substratum previous to the arrival of Rome. In this work, we will analyze the sources and archaeological evidences that we have at the moment, to finish exposing the future potentialities of study.

Keywords: Romanization, indigenous substratum, communication ways, survival, potentialities.

AGRAÏMENTS

L'estudi d'un territori relativament petit, té l'avantatge de poder-se interrelacionar amb els seus pobladors. La comunitat d'historiadors, divulgadors i amants del nostre llegat patrimonial és estreta entre andorrans i urgellencs. Vull donar les gràcies a tots aquells que m'han ajudat a cercar les dades amb que he pogut fer aquest treball, la major part d'ells, fills d'aquest antic país, escapçat per una frontera: Albert Villaró, Cristina Yáñez, Sara Ubach, Isabel de la Parte, Cinta Pujal, Abel Fortó, Jordi Guillamet. També a tots els responsables i tècnics del Patrimoni Cultural d'Andorra, així com la M.I. Ministra de Cultura i Esports, Sra. Silvia Riva. Per la banda urgellenca, no puc oblidar-me del Lluís Obiols, el Carles Gascón i la Clara Arbués. Tampoc la Cristina Fernández, de la Universitat d'Andorra, persona que em va empènyer a fer aquest màster.

També, de forma molt especial, a tots els membres del Col·lectiu de Guinda, al que tinc el goig de pertànyer, que m'han acompanyat en totes les trepitjades que he fet a banda i banda del país, per visualitzar *in situ*, tant els jaciments estudiats, així com els potencials. No seria de justícia deixar-ne ni un: Climent Miró, Jordi Pasques, i Robert Lizarte. Han estat molts quilòmetres i estones magnífiques junts, que mostren sinèrgies, passió i amistat compartida. També a la Silvia Foix, pels seus ànims incondicionals i, sobretot, per ajudar-me en el meu més que rovellat anglès, i la Laura Casanovas, que ha vetllat perquè no maltracti gaire el meu català occidental.

Un agraïment pòstum a mestres que ja no hi són, però que vaig tenir l'honor de conèixer i compartir moments: Cebrià Baraut, Martí Salvans, Manuel Anglada, Pere Canturri i Pere Caveró, eterns historiadors del passat pirinenc. La seva aportació al nostre coneixement ha estat fonamental en aquest racó de la serralada. També al meu pare, desaparegut massa jove, que com el gran intel·lectual autodidacta que fou, va inculcar-me la passió per la història des que era molt petit.

Gràcies al meu tutor, l'Oriol Olesti, un referent per tot aquell que vulgui endinsar-se per la història antiga dels pirinencs. La seva paciència, dedicació i esmenes, han fet possible aquest treball.

Finalment, vull agrair la paciència, comprensió, i en molts moments la col·laboració "trepitjant país", de la meua família: gràcies Raquel, Raquel petita i Quim xic. Aquest treball, si es pogués dedicar, ho faria a vosaltres.

"Conservar las antigallas, tant se puga; porque encara que algunas pareixen a primer vista ridiculas, es porque no penetram be sa finesa".

Antoni Fiter i Rossell, Manual Digest, Màxima 21.

ÍNDEX:

1.- Introducció.....	pàg. 6
2.- Objectius i justificació.....	pàg. 7
3.- Metodologia aplicada.....	pàg. 10
4.- Marc teòric.....	pàg. 11
5.- Marc geogràfic.....	pàg. 14
5.1.- L'Urgellet.....	pàg. 15
5.2.- Andorra.....	pàg. 17
5.3.- Les vies de comunicació.....	pàg. 19
6.- Marc històric.....	pàg. 22
6.1.- El substrat indígena preromà.....	pàg. 22
6.2.- El substrat cultural preromà en les fonts clàssiques.....	pàg. 23
6.3.- L'aportació de la filologia i la toponímia.....	pàg. 30
6.4.- La romanització de l'Urgellet i Andorra.....	pàg. 35
7.- Les potencialitats d'estudi.....	pàg. 62
8.- Conclusions.....	pàg. 77
9.- Fonts bibliogràfiques.....	pàg. 82
9.1.- Fonts clàssiques.....	pàg. 82
9.2.- Fonts Medievals.....	pàg. 82
9.3.- Bibliografia.....	pàg. 83
10.- Annexos.....	pàg. 89
10.1.- Infografies i planigrafies.....	pàg. 89
10.2.- Mapes.....	pàg. 103
10.3.- Fotografies.....	pàg. 111

1.- Introducció

L'antiga Roma té una importància cabdal, atès que aquesta civilització nascuda a la riba del Tíber, fa més de dos mil·lennis, ha contribuït a definir la forma amb què entenem el nostre món, des de la teoria més elevada, fins a la comèdia més vulgar. El substrat romà continua essent, encara avui, la base de la cultura, el dret i de la política occidental, de com veiem el món des del nostre prisma.

El Pirineu va ser absorbit per Roma en ambdues vessants, si bé no d'una forma homogènia, i més si tenim en compte la gran heterogeneïtat del substrat indígena, preestablert abans de l'arribada de les primeres legions i els diferents graus de resistència a la conquesta que van tenir. El procés de romanització de la serralada, doncs, no va ser efectuat de la mateixa manera en tot el seu territori, i més si tenim en compte, a part del substrat sociocultural, les peculiaritats orogràfiques de cada àrea pirinenca, que en si mateixes condicionaven, i encara avui condicionen en molts aspectes, les formes de vida a les quals s'havien d'adaptar els grups humans per la seva subsistència, i de retruc, s'originarien espais més o menys definits, on cada grup humà n'aprofitaria els recursos.

Va néixer així el concepte pirinenc de país. Aquest, en la parla tradicional catalana occidental, defineix espais amb una notable homogeneïtat, tot i les diferències internes, dins la seva hipotètica delimitació. L'Urgellet històric en seria un exemple paradigmàtic, territori que des d'antic ha mostrat una certa homogeneïtat sociocultural, si bé cadascuna de les valls que l'integren tenien les seves pròpies peculiaritats. L'Urgellet i Andorra van formar des d'antic un petit país, que seria l'origen de l'antic comtat d'Urgell a l'alta edat mitjana. Ambdós separats avui per una frontera política, però amb una història conjunta de molts segles, seran l'objecte, el marc geogràfic d'aquest estudi.

El coneixement versat sobre la conquesta i posterior romanització del Pirineu ha estat desigual, sobretot per la intensitat de la recerca arqueològica, així com per les fonts existents. Tenim molt ben documentats els processos a la Cerdanya, o bé altres indrets del Prepirineu o pròxims a ell, com Isona o Guissona, que contrasten amb l'escassetat de proves, arqueològiques i documentals, que ens trobem en l'estudi d'aquest antic país. I més si tenim en compte la seva ubicació, més centralitzada en aquesta àrea de la serralada, esdevenint des d'antic una ancestral cruïlla de camins, com veurem.

La dècada dels anys noranta del segle passat va representar el punt de partida per començar a il·luminar l'estudi de la romanització d'aquest territori central pirinenc. L'excavació i posterior estudi del turó d'Enclar, que domina la vall central d'Andorra, i les primeres intervencions arqueològiques a la Seu d'Urgell, van aportar les primeres dades contrastables d'època romana a la regió, si bé

d'una antiguitat relativament tardana. Aquest gir, que entrava en contradicció amb els postulats historiogràfics acceptats fins aleshores, serà el punt de partida del present treball, que tractarà sobre el que sabem actualment, aprofitant els darrers estudis, així com mostrant possibles potencialitats basant-nos en disciplines com la toponímia, la lingüística, les fonts clàssiques i medievals, així com les dades sorgides en la recerca arqueològica, i la detecció de àrees susceptibles de ser estudiades en el futur.

El present treball pretén exposar els fets sabuts, així com les diferents hipòtesis, aportant la meua part crítica, tant com em sigui possible, i les oportunitats de recerca futures, i juntament amb el suport de les fonts, intentar donar respostes a les preguntes objecte de controvèrsia.

2.- Objectius i justificació

La separació de l'Urgellet de la resta de l'Alt Urgell no es fa per caprici, sinó perquè des d'antic ha format un petit país homogeni, des del Grau d'Oliana, al sud, fins al Baridà, al nord est, tenint com a nexa el curs del Segre. L'epicentre d'aquest territori seria l'actual Seu d'Urgell, situada a l'aiguabarreig del Sícoris amb el Valira, el riu que baixa de les valls andorranes. Andorra i l'Urgellet han estat històricament lligats de d'antic.

Fins ben entrada la dècada dels anys 90 del passat segle, la historiografia havia passat pràcticament de puntetes sobre la conquesta i posterior romanització del territori objecte d'estudi. En defensa d'aquests postulats, avui en dia caducs, cal recordar que no hi havia hagut cap prova empírica d'entitat on sustentat-se, només alguna referència en les fonts clàssiques, si bé amb la dificultat afegida de la interpretació, que abocava als estudiosos en el pantanós fangar de l'especulació. A tall d'exemple, sovint s'atribuïa la ubicació de la ciutat d'Arketurki, citada per Ptolomeu amb el nom d'Orgia, al turó de l'actual Castellciutat, que domina la plana de la ciutat d'Urgell, però com veurem aquesta afirmació és, com a poc, aventurada (Villaró: 1998, 436).

L'altre exemple, paradigmàtic de la interpretació poc contrastada de les fonts clàssiques, és el de les tribus preromanes dels andosins i els airenosis, citats per Polibi, que intentarem desglossar en el marc de l'estudi del substrat indígena amb què van trobar-se els conqueridors i colonitzadors romans.

L'objectiu d'aquest estudi és intentar establir les hipòtesis generades, sobre la romanització a l'Urgellet i Andorra, mitjançant les dades empíriques i l'ajuda de les fonts, tant clàssiques com medievals. Aquestes hipòtesis seran generades per l'estat de la qüestió actual, sense excloure'n les potencialitats que estan aportant els darrers estudis, tant en el camp de l'arqueologia, com en d'altres estudis interdisciplinaris, especialment el de la lingüística o el de la toponímia.

La veïna Cerdanya, país separat de l'Urgellet pels angostos passos del Baridà, ha estat estudiada amb molta més profunditat que l'àrea urgellenca, i els fruits han anat in crescendo, cristal·litzant-se en estudis molt complets i en troballes molt importants, com la del fòrum romà de l'antiga *Iulia Libica*, actual Llívia. L'Urgellet, tot i els estudis recents, encara està a anys llum dels seus veïns orientals.

El cas d'Andorra és diferent, atès que té unes estructures d'estat pròpies, que han permès més treball de camp. Tanmateix, tot i l'activitat quasi permanent dels tècnics de Patrimoni Cultural d'Andorra, a data d'avui la constatació de la presència romana al Principat és encara discutible, com veurem, perquè les troballes d'aquella època no han estat acompanyades per cap prova epigràfica, ni cap evidència funerària o material, que aportin respostes definitives, fet que obre la porta a centrar-nos en el component indígena i les possibles relacions i pactes que haurien pogut tenir amb els nous senyors *de iure* de la serralada.

Calia, al meu entendre, realitzar un treball centrat en la romanització d'aquests dos territoris, avui separats per una realitat política diferenciada, però que durant molts segles van formar un únic país, com es va corroborar en l'alta edat mitjana. Ambdós països van esdevenir el nucli originari de l'antic comtat d'Urgell, amb epicentre a la ciutat d'Urgell, que hauria tingut aquest rol des de l'època tardo romana, com a conseqüència d'un desplaçament en la centralitat política d'aquell moment, en detriment de Llívia, que perdrà importància, si bé restarà com la principal ciutat cerdana, fins la fundació de Puigcerdà, ja en ple segle XIII, com veurem.

L'estudi de la romanització d'Andorra i l'Urgellet no s'ha plantejat mai de forma conjunta i unificada. El principal error, segons el meu parer, és no adaptar l'estudi a la realitat històrica de l'època, primant la realitat política actual, diferenciada en dos estats diferents. Només aquest fet, crec que justifica amb justícia el present treball, i més quan en els darrers temps, ha començat la col·laboració entre tècnics i estudiosos d'ambdós costats de la frontera, especialment en l'estudi dels jaciments de les valls del Madriu-Perafita-Claror, regió andorrana declarada patrimoni mundial per la UNESCO fa pocs anys, que estan essent contrastats, amb altres estudis realitzats a la Cerdanya i l'Alt Urgell, per diferents equips multidisciplinaris.

L'altre objectiu és mirar de traçar, des d'una visió personal i crítica, l'estat de la qüestió de l'objecte d'estudi plantejat, atès que sovint ens trobarem que les dades construïran sil·logismes de difícil conclusió, i és on tocarà teoritzar sota principis tant elementals com el d'Ockham, si bé, amb algunes llicències inevitables, que hauré advertit prèviament.

En resum, l'objectiu principal del meu treball final de màster és analitzar el procés de romanització de l'Urgellet i Andorra, en base a les fonts i les recerques efectuades fins a data d'avui. Tot aquest material acadèmic, pretén

ser fruit d'una recerca transversal, furgant en disciplines que van des de la toponímia, les vies de comunicació, les fonts clàssiques, i les recerques arqueològiques efectuades fins la present data. Cal endreçar aquest calaix de sastre en què s'ha convertit l'estudi d'aquesta època fonamental on encara hi trobem molts buits, fins i tot, si ens basem en les escasses dades que tenim, i més si ho comparem amb l'estat dels estudis de la Cerdanya romana, riu Segre amunt, on la recerca d'aquest període, i els resultats de la mateixa han estat molt importants. L'objectiu principal és que sigui un relat de l'estat de la qüestió, i amb les dades aportades, aventurar-me a plantejar les meves pròpies hipòtesis.

Un dels objectius específics és fer una revisió crítica del substrat preromà, especialment des del punt de vista andorrà, on encara s'accepta sense gaire discussió, l'assimilació dels andosins citats per Polibi, com els pobladors preromans de les Valls i l'Urgellet. Aquesta revisió crítica consistirà també en descriure la realitat preromana en aquesta part de la serralada, basant-nos amb les dades que tenim.

L'altre objectiu específic radicaria en l'estudi de la toponímia, majoritàriament preromana en els territoris objecte d'estudi, així com cercar rastres de toponímia o possibles referències romanes aportades per les fonts posteriors. S'inclouen en aquest objectiu, els propis estudis de la història de la nostra llengua, que mariden perfectament amb un hipotètic substrat romà diferenciat entre urgellencs i cerdans, en el qual encara actualment el Baridà esdevé la frontera lingüística entre el català oriental i l'occidental.

El tercer objectiu específic se sustentarà en la recerca, mitjançant el treball de camp, inventariant diferents localitzacions, susceptibles de ser estudiades en futures recerques, en base a les fonts i les hipotètiques ubicacions que se'n desprenguin. La documentació medieval ens ha llegat dades que no han de ser menystingudes en els futurs estudis de recerca. També són de gran utilitat les aportacions d'estudis contemporanis sobre la lectura històrica del territori, i el paisatge llegat, que ens aportaran informació important sobre la interacció del món romà en la regió.

3.- Metodologia aplicada

La metodologia del present treball es basarà en reflectir l'estudi de les fonts que tinguin relació amb la conquesta i romanització de l'Urgellet i Andorra, que són:

- Les fonts clàssiques.
- La documentació medieval que faci referència al possible passat romà
- Els estudis acadèmics (tesis doctorals, estudis publicats, estudis inèdits, articles de divulgació, etc.).
- Les dades obtingudes en les recerques arqueològiques efectuades en l'àrea d'estudi, així com les conclusions extretes en l'estudi de les mateixes.
- L'estudi i anàlisi del marc geogràfic així com les vies de comunicació antigues.

També les dades resultants del treball de camp, que consistirà en copsar diferents jaciments potencials per a una futura recerca, basant-nos en la documentació, amb la inestimable ajuda, trepitjant literalment el país, de l'historiador Climent Miró, l'arqueòloga Sara Ubach, i l'escriptor Jordi Pasques, així com altres integrants del col·lectiu Simeó de Guinda, especialment el Robert Lizarte, que aglutina a diferents historiadors i divulgadors del patrimoni andorrà i urgellenc. L'objectiu és intentar inventariar diferents localitzacions, susceptibles de tenir una empremta romana en el territori, extretes de les diferents fonts multidisciplinàries disponibles.

Una part important de la metodologia del treball estarà sustentada en l'estudi toponímic i filològic, esdevenint una eina transversal i interessant a l'hora de plantejar hipòtesis, a més de contribuir a que l'estudi tingui un fonament més interdisciplinari. A més, aquesta part metodològica, és de les poques eines que ens poden donar llum al substrat preromà del territori, especialment si tenim en compte la gran quantitat de noms de lloc anteriors a la romanització que han pervingut fins els nostres dies.

Les altres premisses irrenunciables seran no desviar-se dels postulats empírics, sense fer divagacions, amb l'objectiu de fer una exposició el més fidedigna possible sobre l'estat de la qüestió. Per la mateixa regla de tres, fer la crítica escaient amb postulats acceptats majoritàriament per la historiografia, que puguin ser revisats, o com a mínim posats en dubte. El rigor, el mètode empíric aplicat a les ciències socials, i la sempre oportuna utilització de la navalla d'Ockham, com hem dit, s'aplicaran per posar el focus sobre la història antiga d'aquest històric país pirinenc.

4.- Marc teòric

En la dècada dels 90 del segle passat, hi va haver un gir historiogràfic important, fins aquell moment se sostenia que la romanització d'aquesta regió pirinenca havia estat, com a poc, feble i testimonial. De fet, no hi havia cap evidència de pes que sostingués de forma fidedigna una presència romana de certa entitat, a diferència de la veïna Cerdanya, o altres àrees, ja en el Prepirineu, com Isona, Guissona o Oliana. Aquesta darrera, si bé avui inclosa administrativament a l'Alt Urgell, històricament no ha format mai part de l'Urgellet.

A tall d'exemple, es creia que l'antiga ubicació de l'assentament romà de l'actual ciutat d'Urgell era al turó de la veïna Castellciutat, assentament que va perdurar fins la invasió musulmana, i que la ciutat actual només era un *vicus* o suburbi establert a la plana, a pocs quilòmetres de distància, propera a la ribera del Segre (Baraut: 1986, 483-492).

Aquesta tesi del monjo Cebrià Baraut recull una tradició que ve lluny, basada en els estudis de Balari, Jovany i Pere Pujol (Villaró: 1998, 435).

Ara bé, les intervencions arqueològiques efectuades a la catedral d'Urgell, i les seves immediacions, han fet revisar aquesta visió tradicional. Prova n'han estat les troballes resultants d'aquesta recerca, especialment al subsòl de la Casa de la Ciutat, on s'han trobat estructures d'època tardo romana adjacents a l'antiga església medieval de Santa Eulàlia, o el descobriment de l'ara paleocristiana de la catedral d'Urgell, datada en el segle VI, trobada quan es va intervenir en el claustre. Aquests nous descobriments, relativament recents, han fet capgirar les concepcions preestablertes que es tenien fins al moment, i que postulaven una romanització del territori, molt menys important del que es pensava fins al moment.

El cas andorrà també ha estat revisat en les darreres èpoques, especialment des de l'excavació i estudi del jaciment del Roc d'Enclar, que ha demostrat la presència romana, si bé en època tardana (Bosch; Yáñez:2005, 77). Fins aquell moment, l'estudi de la romanització d'Andorra es basava en conjectures molt tènues, sense cap mena d'evidència arqueològica de pes, que pogués aventurar tesis mínimament viables.

Un fet transcendent en l'estudi de l'època romana a Andorra va venir donat per la declaració de la vall del Madriu – Perafita – Claror com a patrimoni de la humanitat. La idea va sorgir des del Comitè Nacional Andorrà de l'ICOMOS, i fou presentada per primera vegada al Ministeri de Cultura l'any 2001, i l'1 de juliol de 2004 el Comitè del Patrimoni Mundial, reunit en la seva 28a sessió a Suzhou (Xina), va aprovar la inscripció de la vall del Madriu-Perafita-Claror a la llista del Patrimoni Mundial, en la categoria de béns culturals, com a paisatge

cultural. A dia d'avui, només hi ha 112 paisatges culturals en tot el món (Yáñez: 2015,140-143)

La declaració de la vall del Madriu – Perafita – Claror com a patrimoni de la humanitat ha accelerat els processos de recerca en les tres valls i ha donat fruits importants. S'ha de destacar especialment la constatació de la presència romana, o si més no, del desenvolupament ben actiu d'activitats coetànies al mon romà, centrades en l'obtenció de recursos, especialment el ferro, la fusta, la pega i l'aprofitament de les pastures estivals. Aquests estudis han estat capitanejats per diferents estudiosos multidisciplinaris sota la supervisió de Patrimoni Cultural d'Andorra, departament adscrit al Ministeri de Cultura d'Andorra.

Ha quedat constatat que la historiografia tradicional acceptava unes conclusions basades en un sil·logisme incomplet, atès que les intervencions arqueològiques, encara que siguin escasses i puntuals com en el cas de La Seu d'Urgell, han estat suficients per capgirar molts conceptes.

Aquest és el nostre marc teòric de partida, principalment vinculat als estudis plasmats per l'Albert Villaró i la Maria Àngels Ruf a la part urgellenca, i per l'andorrana, als realitzats per la Cristina Yáñez i el Josep Maria Bosch. Després hem d'afegir estudis posteriors de la mà d'Oriol Olesti, Itxaso Euba, Josep Maria Palet, Yannick Miras, Ana Ejarque o Hèctor Orengo, que poc a poc, i amb molta perseverança, van omplint molts buits d'aquesta època, que l'Albert Villaró va batejar, amb encert, com les èpoques fosques (Villaró: 1995, 17).

Una altra part imprescindible del marc teòric amb què sustentarem el present treball, i que de retruc, ens servirà per poder actualitzar-ne algunes hipòtesis, són els estudis de caire toponímic i lingüístic. A més dels clàssics estudis de Coromines, o Badia i Margarit, ens servirem d'altres de més recents, enfocats des de l'òptica basada en el protobasc, com el de Martí Salvans o l'estudi més recent, elaborat de forma multidisciplinària per Xavier Planas, Carles Gascón, Juan Karlos Lopez-Mugartza i Mikel Belasko. Emprarem també una obra inèdita: l'estudi toponímic que versava sobre la romanització de l'alt Segre, realitzat pel Pep Farràs l'any 2001.

L'ocupació de l'espai, seguint les tesis de Jordi Bolòs, Víctor Hurtado i Jacinto Bonales, així com l'estudi de les ancestrals vies de comunicació del territori seran la base per elaborar les diferents hipòtesis sobre els assentaments d'època romana tant a l'Urgellet com a Andorra.

Si bé les troballes arqueològiques d'època romana a la regió no han estat abundants, especialment a l'Urgellet, el que sí que abunda són els documents d'època alt medieval, que també són una font molt interessant d'estudi, perquè sovint ens aporten llum sobre temps passats. En aquest cas beurem de les

fonts dels nodrit Arxiu Capitular i Diocesà d'Urgell, i els treballs de Laura de Castellet, basats en la recerca dels protocols notariais del citat arxiu. També emprarem l'inèdit citat d'en Pep Farràs, versats en buscar rastres de la romanització en la toponímia medieval, on dona important informació que emprarem en l'estudi de les potencialitats (Farràs: 2001, 15-22).

Un substrat multidisciplinari amb què mirarem de posar al dia l'estat de la qüestió dels estudis sobre la romanització de l'Urgellet i Andorra, el seu substrat preromà, la intensitat d'aquesta aculturació llatina, i la possible pervivència del món indígena pirinenc d'aquest territori fins més enllà de l'ocàs imperial romà. Alhora, convidarem al debat sobre la cristianització del territori, i la influència d'aquest en l'aculturació llatina sobre les primitives societats pirinenques d'aquest antic país, avui dividit per una realitat política i fronterera, que des de fa molts segles va constituir l'origen del comtat d'Urgell.

5.- Marc geogràfic

La realitat geogràfica actual ve marcada pel decurs de la història, especialment els darrers 700 anys, des del moment que Andorra esdevé una cosenyorria, mitjançant la signatura dels Pareatges del 1278, acabats de polir amb algunes esmenes deu anys després. Aquesta amigable composició entre el bisbe d'Urgell, Pere d'Urtx, i el comte de Foix Roger Bernat III, encetà de facto l'embrió de la divergència de rumbos entre dos territoris ancestralment units (Valera: 2021,5). Avui l'Urgellet és la mes extensa de les subcomarques de l'Alt Urgell, i Andorra és un estat sobirà i independent present en les institucions planetàries més importants, com l'ONU, la UNESCO o el Consell d'Europa.

Des de l'antiguitat, però ben documentat ja a l'alta edat mitjana, Andorra i l'Urgellet formaven un sol país, esdevenint el nucli originari del comtat d'Urgell. Andorra i l'Urgellet van esdevenir des d'antic un sol territori, si bé, amb una marcada personalitat de cadascuna de les valls que el composaven, com veurem, fet que ha transcendit fins als nostres dies.

El marc geogràfic s'estenia des del congost dels Espluvins, aigües avall de Coll de Nargó, fins als confins dels ports andorrans. La columna vertebral del país és constituïda pel curs del riu Segre que, arribat a l'actual Castellciutat, rep baixant del nord, el curs del Valira. Si bé el curs de l'antic Sícoris continua camí de Cerdanya endinsant-se en els estrets del Baridà, la capçalera històrica del país l'hem de trobar en el curs del Valira i els seus afluents natalicis.

Un eix nord-sud, delimitat meridionalment per la ribera d'Oliana i Peramola, a la part septentrional pels ports de les valls andorranes que menen vers l'antic país de Foix, a ponent de la ciutat d'Urgell amb els antics colls que comuniquen amb el Pallars, i a sol ixent, és limita amb el Baridà, actual subcormarca separada administrativament entre la Cerdanya i l'Alt Urgell.

Un antic país, avui escapçat per una realitat politicoadministrativa, que engloba des d'antic una marcada heterogeneïtat paisatgística, des de cims que voregen els 3000 metres d'alçada fins a les riberes d'Urgellet, especialment les de la Seu d'Urgell, Organyà i Nargó. D'aquesta realitat marcada pel curs dels dos rius, s'hi aboca les múltiples valls que hi conflueixen, com si el territori fos com una mena d'espina de peix. Cadascuna d'elles ha mantingut des de temps immemorials les seves peculiaritats fins als nostres dies, com probablement es devia reflectir ja des de l'antigor, especialment pel control dels seus recursos a fi d'abastir les necessitats de cadascuna de les comunitats autòctones.

Malauradament, no he sabut trobar cap treball que unifiqui l'estudi d'aquest antic país, avui separat per una frontera, amb l'excepció d'aquells que van tractar la primitiva realitat comtal urgellenca, quan ambdós formaven part del

nucli originari del comtat. Fins i tot en aquest període estudiat hi ha marcades proves de subsistència, pervivència i, per què no dir-ho, resistència de les comunitats de cada vall a fi de gestionar-se sense la intromissió d'agents externs. Davant d'això, descriurem geogràficament cada territori per separat.

5.1.- L'Urgellet

L'Urgellet, com hem vist, és l'antic país que avui forma la major part de la comarca de l'Alt Urgell. La comarca és situada a l'àrea nord-occidental catalana, i té una extensió de 1146,90 Km², fet que representa un 3,53% del territori, esdevenint una de les més extenses del país (Gran Geografia Comarcal de Catalunya, Vol.15,80), si bé l'Urgellet representa un 70% de l'actual comarca.

La divisió comarcal, esdevinguda l'any 1932, no va respectar els límits històrics tradicionals, i en el cas urgellenc, va formar una comarca unint l'Urgellet amb la part més occidental del Baridà, quedant aquest darrer dividit amb la Cerdanya, i també es va incloure la ribera d'Oliana i Peramola. D'aquesta manera va quedar dins de la nova comarca l'ancestral porta meridional de l'Urgellet perfectament traçada en el lloc precís on el Segre travessa les serres de Turb i Aubenç, conegut des d'antic com el congost dels Espluvins, que també és la fita situada a menys altitud de tot el territori objecte d'estudi en el present treball (442 metres). A la part més elevada del país, tenim el pic de Salòria, en ple alt Pirineu, d'una alçada de 2789 metres.

Com hem dit, tot el país està traçat pel curs del riu, com per les diferents valls que s'hi aboquen. Cadascuna d'aquestes, amb una marcada personalitat pròpia, i amb unes particularitats orogràfiques diferents, si atenem que el país està integrat en una àrea que va des del Prepirineu més genuí fins als cims del Pirineu axial.

L'orografia fluvial defineix el país i en condiciona les seves comunicacions. Com hem vist, l'entrada meridional està situada en uns impressionants engorjats del Segre, però no són els únics que hi ha dins del territori. Entre la ribera d'Organyà i el que avui coneixem com la Ribera d'Urgellet, hi ha un pas que durant molts segles va ser pràcticament insalvable: l'estret dels Tres Ponts, conegut en la seva part més septentrional com el pas dels Pontarrons, que no va ser transitable amb garanties fins el segle XI. Aquest impediment geogràfic va suposar en l'antiguitat, traçar camins i vies alternatives per poder ser salvats, com veurem.

Tres ponts avall, hi queda una part del país molt important des de l'antigor, format per les valls de Cabó, Alinyà, Valldarques, Fígols i Montanissell, amb epicentre a les planes fluvials d'Organyà i Coll de Nargó.

Hi ha una altra vall que queda incomunicada pel seu curs natural del riu, però d'una importància cabdal en la història del país. Es tracta de la vall de la Vansa, el riu del qual desaigua entre els Tres Ponts i els Pontarrons. Des d'antic, com veurem, també es van traçar vies alternatives que, a més superar els obstacles orogràfics, van esdevenir molt importants per comunicar l'Urgellet vers el Solsonès i, de retruc, amb les valls del Cardener i el Llobregat.

Tres Ponts amunt, el paisatge està presidit per l'omnipresent serra del Cadí, visible des de bona part d'aquest sector més septentrional del país. Aquesta serra és com una mena d'espina dorsal que separa la vall del Segre de la de la Vansa. Tot i ser un accident geogràfic prepirinenc, els seus cims superen els dos mil metres d'alçada, com el Cap de la Fesa (2382 m.) o el Puig de la Canal Baridana (2648 m.)

A l'Urgellet situat Tres Ponts amunt, hi desaigüen els rius de valls molt importants com les d'Elins, Castellbò, Sant Joan, Bescaran, Tost, o Aravell. Les capçaleres de totes elles també han esdevingut importants passos d'antics camins. Cal destacar-ne el port del Cantó (1725 m.), que uneix l'Urgellet amb el Pallars Sobirà, el coll de la Basseta de Sant Joan de l'Erm (1720 m.), l'altra ruta ancestral que des de la vall de Castellbó mena cap a la Ribalera pallaresa, o el Coll de Port (1658 m.), que uneix la vall de la Vansa amb el Solsonès.

Tres Ponts avall, hem de destacar el coll de Bóixols (1321 m.), en la ruta de Coll de Nargó cap a Isona, coll de Boix (1256 m.), que uneix la vall urgellenca d'Alinyà i la d'Odèn, ja a la conca de la Ribera Salada.

Un pas geogràfic molt important és la serra d'Ares (1847 m.), entre les valls de Cabó, Taús i la Ribera d'Urgellet, que com veurem, ha estat un pas transcendental per fer salvable el congost dels Tres Ponts, des de l'antiguitat. A més molt proper a l'antiga carrerada ramadera que es dirigia des del Cantó, passant per Taús, vers les pastures del sud.

Molt important és l'aiguabarreig del Valira i el Segre, autèntic epicentre del país, formant una gran plana sota l'ombra de la serra del Cadí, on es va assentar, des de temps immemorials, la ciutat d'Urgell.

L'assentament originari de l'actual Seu d'Urgell ha esdevingut, per la seva ubicació, un nus important de les comunicacions des d'antic que, si bé l'arqueologia no ens ha aportat encara les dades que voldríem, podem afirmar gràcies a les troballes en les darreres èpoques, que va tenir un paper molt destacat en època romana tardana, quan la centralitat va desplaçar-se vers aquesta àrea, en detriment de Llúvia, en plena tardor antiguitat (Bosch; Yáñez:2005,77-88). No és un fet menor que la primera diòcesi de la regió s'instal·lés a la ciutat d'Urgell, podria ser una prova de la pèrdua de centralitat i poder de Llúvia, principal ciutat d'època romana en els períodes anteriors.

La Seu d'Urgell també és la porta de la via que baixa d'Andorra i les valls de Sant Joan, Argolell i Arcavell. Els camins que comuniquen Andorra amb l'Urgellet són relativament poc complicats amén de la climatologia, atès que no s'hi troben engorjats tant complicats com els passos que menen al sud del país.

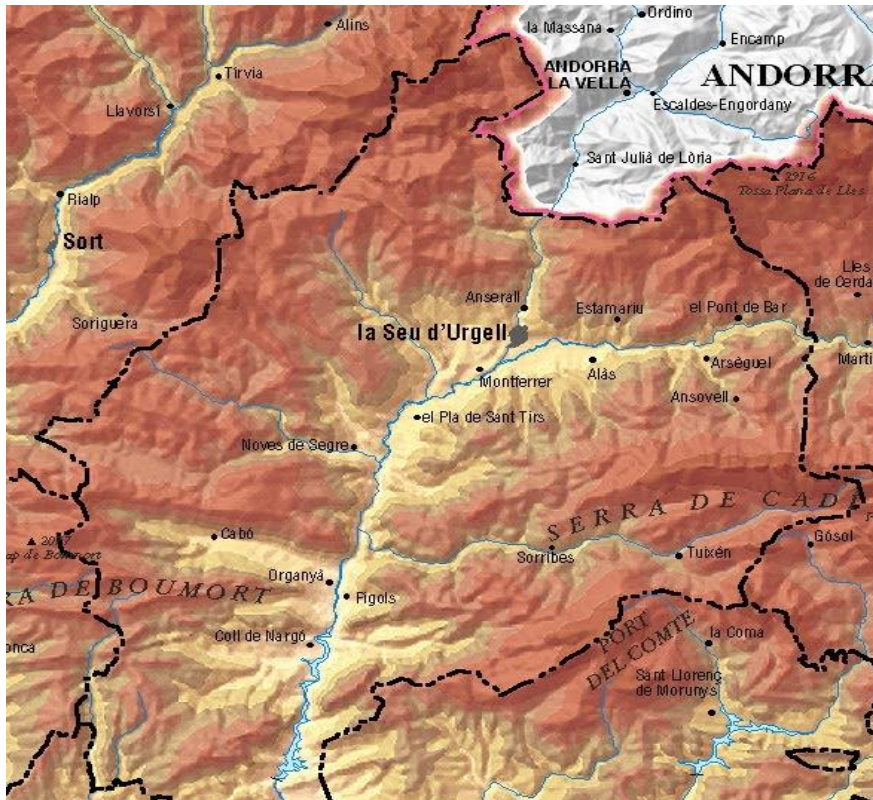

Fig. 1: Mapa físic de l'Urgellet, font: Consell Comarcal de l'Alt Urgell

Un país heterodox, multiplicat de diferents valls amb les seves característiques ben diferenciades, segons la latitud, l'altitud i el substrat del sòl, així com les particularitats geològiques i hídriques. La terra ha estat sempre apta pel conreu dels cereals i el sosteniment de prats a fi de dotar el bestiar d'abundant farratge. A més, les capçaleres de les valls i les vessants estan constituïdes per abundants pastures que han estat explotades des de l'antiguitat. També són i han estat abundants els boscos, essent un producte de primera utilitat tant per a la fusta, com per a l'obtenció de pega. També com a combustible de la llar, i especialment, per l'elaboració de carbó. Aquest darrer, era fonamental per a l'ús metal·lúrgic, atesa la disposició de mineral fèrric, que els invasors romans van saber aprofitar, com veurem.

5.2.- Andorra

El Principat d'Andorra és un estat independent pirinenc de 468 Km². La seva altitud oscil·la entre el pic del Comapedrosa (2943 m.) i l'aiguabarreig del riu

Runer amb el Valira, en el punt exacte on hi ha el pas fronterer, d'una alçada de 808 m. El Runer traça avui en dia una frontera que no tenia cap sentit en l'antiguitat, ni tant sols avui podem plantejar el territori andorrà com a homogeni, atès que des de l'antiguitat cada vall va mantenir la seva idiosincràsia pròpia, fet que va cristal·litzar amb el temps en la seva peculiar divisió administrativa, les parròquies, que tradicionalment havien estat sis, assentades a les tres valls principals: Canillo i Encamp, a la vall del Valira d'Orient; Ordino i la Massana, a la ribera del Valira del Nord, i Andorra la Vella i Sant Julià de Lòria, regades pel Gran Valira, riu nascut de la unió dels altres dos formant la vall central del país. Des de l'any 1978, la parròquia d'Andorra es va subdividir, i es va crear la d'Escaldes-Engordany.

Fig.2: Mapa físic d'Andorra, font: mapasdelmundo.net

Hi ha altres valls secundàries importants, les d'Incles i Ransol, a Canillo; la dels Cortals, a Encamp; les de Rialp, Sorteny i Arcalís, a Ordino; la de Pal i la d'Arinsal, a La Massana, i la del riu d'Ós, a Sant Julià de Lòria. Però sens dubte la vall secundària, que des del punt de vista històric, patrimonial i paisatgístic, hem de destacar és la del riu Madriu. Aquesta, conjuntament amb les

subsidiàries comes de Perafita i Claror, està esdevenint una font de primera per a la recerca històrica, en un període que va des de la prehistòria fins èpoques relativament recents, i sumat al seu extraordinari grau de conservació, li va valdre, com hem dit, ser elevada a la categoria de patrimoni mundial per la UNESCO, en qualitat de paisatge cultural, l'any 2004.

Andorra, per la seva altitud mitjana, és un país que disposa de gran quantitat de pastures de primera qualitat. És també un territori ric en betes de mineral de ferro, de frondosos boscos de coníferes (pi roig, pi negre i avets), aptes per a l'obtenció de fusta, combustible i l'extracció de la pega. Els fons de les valls han estat tradicionalment aptes per al conreu de cereals, farratges i l'explotació de prats de dall. No cal dir que la ramaderia ha tingut sempre un paper primordial, i l'explotació i conlloc de les pastures en feia un territori cobejat en els períodes estivals.

Les comunicacions del país també han estat condicionades pels cursos fluvials. Andorra és la capçalera de la vall, traçada pel Valira, que desemboca al Segre just als peus del turó de Castellciutat. Els passos més difícils els trobem en les vies que es dirigeixen vers l'antic País de Foix, l'Alt Pallars i la Cerdanya, tots ells d'una altitud considerable: com el port d'Envalira (2409 m.), que uneix Andorra vers la vall de l'Arieja; el port d'Incles (2264 m.), que uneix la parròquia de Canillo amb el Sabartès; el port de Siguer (2395 m.), entre la vall d'Ordino i la Vic de Sos; el port de Cabús (2309 m.), punt culminant de l'antic camí entre la Massana i la Vallferrera; o el de Vallcivera (2517 m.), entre la vall del Madriu i l'antic comtat de Cerdanya.

Hem de destacar que a la localitat de les Escaldes hi ha localitzades 32 fonts termals que brollen a una temperatura mitjana de 70°C (Valera: 2022), aquesta característica geogràfica serà important quan parlem de la toponímia.

5.3.- Les vies de comunicació

Com hem vist, una orografia heterogènia marcada pel curs del Segre i el Valira, un país escapçat per una frontera, però en definitiva un territori comú des de l'antiguitat. La conquesta romana d'aquest sector de la serralada va aprofitar els camins i passos que les societats indígenes havien emprat des de temps immemorials, especialment a l'Urgellet, lloc obligat de pas entre la Cerdanya, com defensarem, més romanitzada, i les ciutats romanes d'*Ilerda*, *Aeso* o *Iesso*. Aquesta via és la *Strata Ceretana*.

L'altra via de gran importància era la que unia l'Urgellet amb el Solsonès, passant per la vall de Vansa, ruta que coincideix en gran part amb el que es coneix des de l'edat moderna com la ruta de la sal, atès que era la que empraven els traginers per dur la sal de Cardona vers l'alta vall del Segre.

A partir d'aquest dos grans eixos viaris de l'antiguitat conflüïen diferents xarxes de camins secundaris, d'ús ancestral, que articularen tot el territori. Aquestes antigues rutes, han tingut una pervivència en el seu ús fins ben entrat el segle XX, moment en què l'accés rodat es va fer possible al territori.

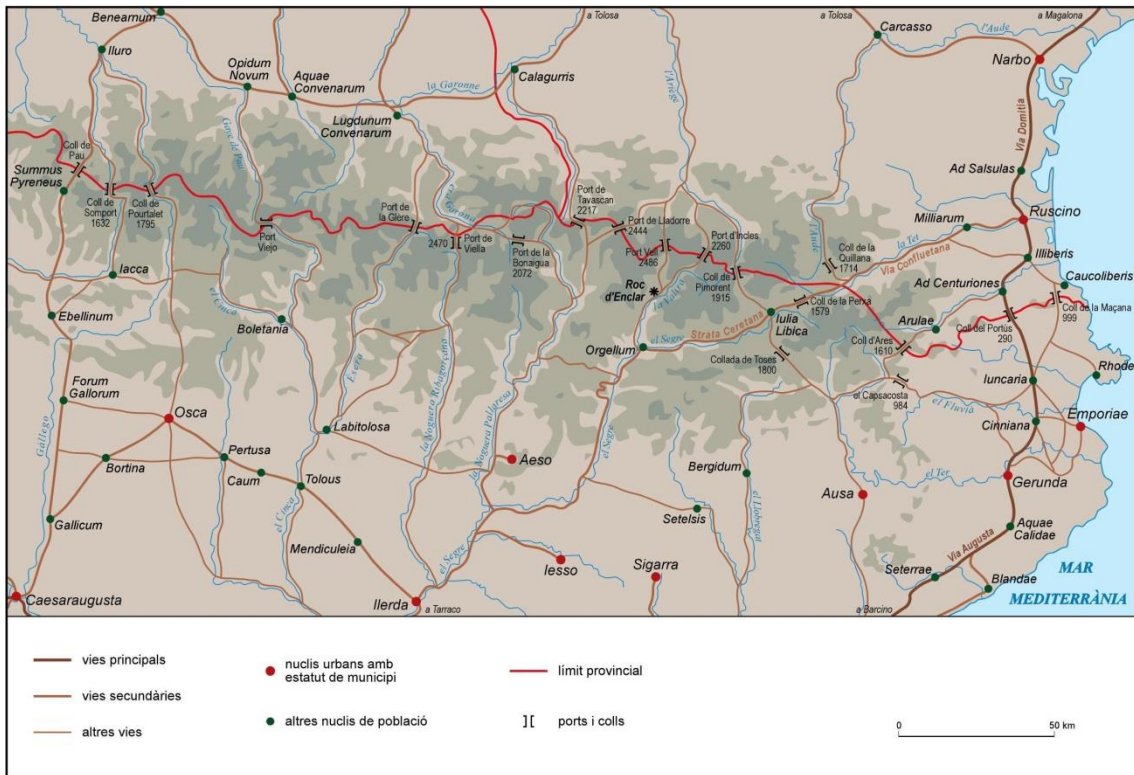

Fig. 3: Mapa de les principals vies de comunicació pirinenques en època romana.

Font: Patrimoni Cultural d'Andorra

La *Strata Ceretana* és el tram de via romana que davallava per la vall del Segre, des de Cerdanya fins la ciutat d'Ilerda. Alhora, aquesta continuava després del coll de la Perxa vers la ciutat de Ruscino, tram conegut com a via *Confluentana*. Aquesta ruta ha esdevingut fonamental en la vertebració del territori des de l'antigor, i salvava els diferents passos angostos del Segre. El primer a l'alçada de l'imponent forat dels tres Ponts, que s'evitava collejant per la serra d'Ares, per un cop superada aquesta, baixar zigzaguejant fins a Organyà. El segon evitant el pas dels Espluvins, en aquest cas pujant per Valldarques i girant per Gavarra, fins assolir les riberes de Peramola i Oliana. Ambdós passos van quedar superats amb les millors dutes a terme a partir del segle XI, amb la construcció de camins i ponts.

L'altre gran eix viari era el conegut com a camí de la Sal o camí Cardener, poc citat en la historiografia, però fonamental des de l'antiguitat (Pasques: 2008, 63-67). De fet, durant molts segles va ser una autèntica porta d'entrada des del litoral vers l'Urgellet, i de retruc a les seves valls subsidiàries com a Andorra. El

camí provenia de Cardona, on hi ha la famosa muntanya de sal coneguda des d'antic, citada expressament en les campanyes del cònsol Cató, de la mà d'Aul-lus Gel-li, a les seves *Noctes Atticae*, 2.22.28 (Olesti: 2017,171). Des d'aquesta localitat a la riba del Cardener, el camí es dirigia vers Solsona, per remuntar coll de Port i creuar la vall de la Vansa, i d'allí, vorejant la serra del Cadí, el camí es bifurcava vers la Ciutat d'Urgell passant per coll de Creus o vers el Baridà i la Cerdanya, en un camí de cota alta per la cara nord de la serra.

L'antiga ruta de la sal anava molt més enllà de Cardona. Era l'eix viari que comunicava l'Urgellet i Andorra amb les valls del Cardener i el Llobregat, i de retruc amb el litoral Mediterrani. La via del Segre presentava moltes més dificultats orogràfiques, com ja hem vist. Si bé aquesta ruta ha estat fonamental per entendre la vertebració del territori pirinenc, la ruta que puja des del Solsonès, a través de la vall de la Vansa, ha de ser posada en el lloc d'estudi que es mereix, atesa la seva importància, que es va mantenir fins el segle XX. El jaciment d'època romana del Goleró, que tractarem més endavant, està ubicat en aquesta ruta. Ben segur que futures prospeccions al llarg de la mateixa ens donaran respostes sobre la romanització del territori, especialment de com els nous invasors van vertebrar-lo i, sobretot, com van extreure'n els recursos.

D'aquests intercanvis produïts en la ruta vers el Cardener, des de l'antiguitat, en tenim proves arqueològiques molt interessants, més enllà del jaciment del Goleró. Probablement la més significativa va ser la troballa de collars de variscita, procedents de les mines prehistòriques de Gavà, en l'aixovar de les tombes del jaciment de la Feixa del Moro ubicat a Juberrí, Andorra.

La troballa de variscita procedent de les mines de Gavà, en plena comarca del delta del Llobregat, vora el mar, ens dona la prova evident de les rutes d'intercanvi entre el Pirineu i el mar des de, com a poc, el neolític. L'eix d'intercanvi més evident devia ser la ruta que remuntava les valls del Llobregat i el Cardener, i d'aquí, aprofitant l'antiga ruta d'intercanvi de la sal de Cardona vers el Pirineu central, l'Urgellet, Andorra i la Cerdanya.

Els romans van trobar un substrat indígena que ja tenia una xarxa de comunicacions ancestral. Aquestes xarxes, a més de comunicar les diferents valls pirinenques i, de retruc, salvar els problemes que planteja una orografia complicada, també van ser la porta per rebre influències exteriors, així com l'intercanvi de productes com metalls, minerals, sal o petxines. Aquests camins també tenien un indubtable ús ramader, especialment en l'aprofitament dels peixents i els rebaixants, així com el moviment del ramats.

Aquestes antigues rutes seran utilitzades i millorades durant tot el període romà i, en molts casos, perduraran fins l'arribada de la xarxa rodada, ja en ple segle XX.

6.- Marc històric

6.1.- El substrat indígena preromà

Com hem vist, estem centrant l'estudi en un territori delimitat per una orografia complicada i heterogènia. Aquest territori ha estat habitat des d'antic, com a mínim des de l'epipaleolític, tal com s'ha pogut demostrar en les recerques dutes a terme a la Balma de la Margineda (Andorra). Si bé la majoria de troballes són des de l'època neolítica fins a la conquesta romana.

Tanmateix, pel que fa a l'Urgellet, hem de reconèixer que no coneixem gran cosa de la pre i la protohistòria del país, més enllà d'alguns jaciments neolític, i sobretot de l'edat de bronze, tots ells situats a mitja muntanya, per damunt dels 1000 metres d'alçada, en un context geogràfic ben diferent del fons de les valls, que com creiem, hauran de ser objecte d'estudi per obtenir més informació de l'època romana.

Cal destacar l'Urgellet com un dels territoris amb més densitat de monuments megalítics conservats, més de 80, amb una datació que va entre el 2500 i el 1500 a. C, corresponents al calcolític i l'edat del bronze (Villaró:1995,18).

En contrapartida, Andorra no conserva cap monument megalític, però és rica en jaciments estudiats del neolític mitjà (Feixa del Moro, Juberrí), de l'edat del bronze (El Cedre) o d'època coetània a la conquesta romana peninsular, com el jaciment del Roc de l'Oral (Yáñez:2005, 58).

Fig. 4: Collars de variscita procedents de la Feixa del Moro, Juberrí.

Fons: Patrimoni cultural d'Andorra

Tanmateix, encara no tenim documentat cap hàbitat d'aquests constructors de dòlmens, ni tampoc de la coneguda cultura dels camps d'urnes, que vinguda de l'est, va anar modificant els hàbits funeraris i, en principi, també va introduir el ferro.

Cal insistir en un fet, encara no superat a data d'avui: Si bé les veïnes Cerdanya i Andorra han sabut fer els deures en la recerca arqueològica, atès que fa més temps que hi treballen, a l'Urgellet hem de lamentar aquesta mancança. Aquest fet condiciona molt la creació de sil·logismes vàlids per poder arribar a unes mínimes conclusions acceptables sobre aquesta època. Tanmateix, en els darrers anys hem pogut saber-ne més, gràcies a intervencions a la pròpia Ciutat d'Urgell (Santa Eulàlia, la Catedral d'Urgell) o el jaciment del Goleró, com veurem amb detall més endavant.

Però, qui eren els indígenes amb qui van topar els romans quan van arribar a aquest racó de la serralada? La resposta, malauradament, ha d'estar subjecta a diferents hipòtesis, que mirarem d'anar desgranant amb l'ajuda de les fonts clàssiques, que ens aporten la visió de les poblacions amb què es van trobar els conqueridors romans, des de la visió dels seus cronistes.

6.2.- El substrat cultural preromà en les fonts clàssiques

"Tots aquests habitants de la muntanya són sobris. Només beuen aigua, dormen a terra i porten els cabells llargs a la manera de les dones, encara que per lluitar se'ls lliguen al front amb una cinta. Mengen principalment carn de boc, i de bocs en sacrifiquen a Ares, i també captius i cavalls; solen fer hecatombes de cada mena de víctima, a la manera grega, i per dir-ho com Píndar "n'immolen tot un centenar". Practiquen lluites gímiques, hoplíptiques i hípiques, exercitant-se per al pugilat, la cursa, les batusses i les batalles campals. Durant tres quartes parts de l'any els muntanyencs només mengen aglans, que, secs i picats, es molen per fer pa, que pot guardar-se molt de temps. Beuen zytos, i el vi, que escasseja, el gasten quan l'obtenen a les grans festes familiars. En comptes d'oli usen llard. Mengen asseguts sobre bancs construïts al voltant de les parets i s'hi arrenghen segons les seves edats i dignitats; els aliments es fan circular de mà en mà; mentre beuen, els homes ballen al so de flutes i trompetes, saltant cap amunt i caient agenollats. A la Bastetània les dones també ballen, mesclades amb els homes, units els uns i els altres per les mans. Els homes vesteixen de negre, i la majoria duen el sagos, amb el qual dormen sobre llits de palla. Fan servir vasos tallats en fusta, com els celtes. Les dones porten vestits amb ornaments de flors. A l'interior, en lloc de moneda, practiquen l'intercanvi d'espècies o donen petites peces de plata retallades. Als criminals se'ls esbalça, i als parricides se'ls lapida, fent-los fora dels límits de la seva pàtria o de la seva ciutat. Es casen a la manera

grega. Els malalts, com es feia antigament entre els assiris, s'exposen als camins perquè siguin guarits pels que han patit la mateixa malaltia”.

Estrabó, (Geografia, III, 3, 10).

És curiós: aquest text de fa més de dos mil anys recorda perfectament la descripció d'alguns viatgers del segle XIX, que àvids d'aventura s'endinsaren a explorar un Pirineu aïllat i ple d'exotismes a ulls de la civilització. Estrabó fa una descripció generalitzada dels antics habitants de la serralada, però no parla només del Pirineu, sinó que en aquesta descripció engloba també l'àrea cantàbrica. Per als antics, asturs, càntabres i Pirineus eren un continu nord-sud. Es tracta d'un document extraordinari que se'ns ha llegat fins als nostres dies. Estrabó ens planteja el Pirineu com un límit cultural entre líbers(?) i gals, si bé cal recordar que la cultura ibera s'endinsava vers el nord més enllà de la serralada. El que sí que sembla clar és el fet que van ser una vertadera plataforma de contacte entre grups ètnics i culturals diversos (Olesti:2017,164-165).

Les fonts relatives al món ceretà sovintegen fins ben bé el període tardoromà. Tanmateix, he fet una selecció de fonts que miren d'acotar-se al territori que pretenem estudiar en aquest treball. Aquesta premissa, com veurem, serà tractada amb una certa contradicció, atès que l'adscripció ètnica dels antics habitants de l'Urgellet i Andorra, que són el subjecte del present estudi, planteja encara avui moltes més preguntes que respostes. Fets els aclariments oportuns, començarem quan el Pirineu va entrar en els annals de la història per la porta gran, de la mà de Polibi.

L'estiu de l'any 218 a. C. Anníbal, famós general cartaginès, va travessar la nostra serralada amb el seu monumental exèrcit camí de Roma. Aquesta famosa proesa militar estava emmarcada en la Segona Guerra Púnica, que hem pogut conèixer amb cert detall de la mà d'aquest il·lustre historiador grec. Gràcies a les fonts podem conèixer el gruix del contingent cartaginès, que estava compost per 90.000 homes a peu, 12.000 a cavall, i els famosos elefants, tot i que les fonts només en compten 37 (Titus Livi, *Ab Urbe Condita*, 24,1).

El fragment que ens interessa de l'obra és aquest:

Després d'haver travessat l'Ebre, Aníbal va sotmetre el poble dels ilergetes i el dels bargusioi, després els airenosioi i els andosinoi, pobles situats en el camí cap a les muntanyes que anomenen Pirineus.

Polibi, Històries (3.35.2)

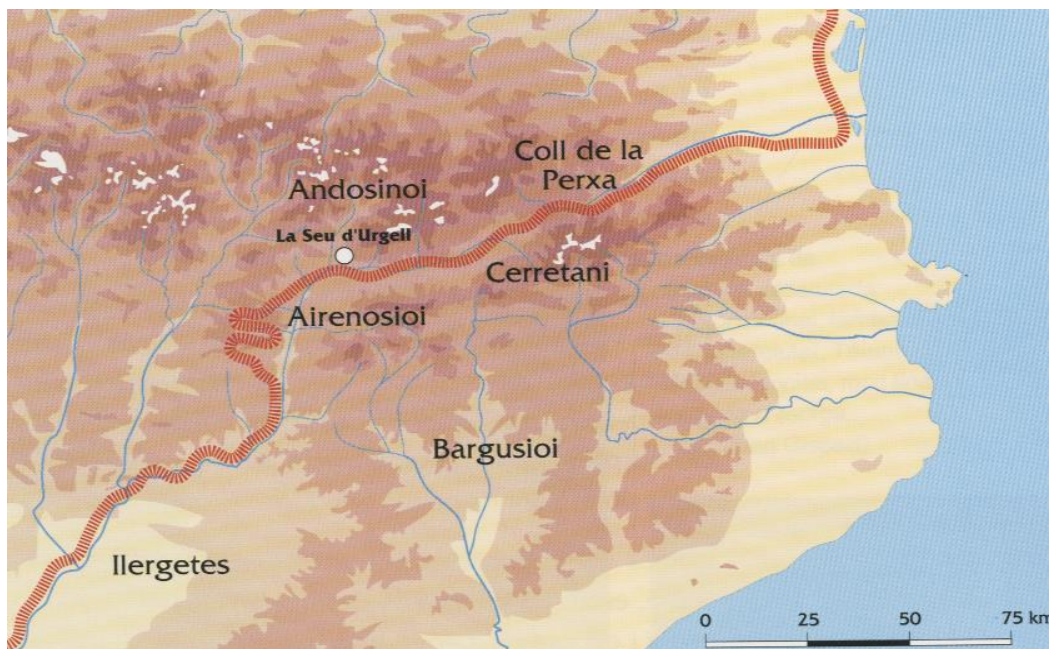

Fig.5: Hipotètica ruta pirinenca d'Anníbal. Infografia: Miquel Prat i A-Tracció-A.

Els historiadors Schulten i Bosch Gimpera va ser el primers a plantejar una ruta coherent a l'hora de situar el pas pirinenc de les hosts d'Aníbal (Villaró:1995,20). Les tropes cartagineses no podien passar a prop de la costa, atès que la colònia grega d'Empúries era aliada dels romans en aquell moment. Segons defensen aquests autors, la ruta més versemblant seria el pas dels contingents remuntant la vall del Segre fins assolir el coll de la Perxa, a la capçalera de la Cerdanya. Hem vist que aquesta ruta presentava dos passos molt difícils, d'una banda l'estret dels Espluvins, i de l'altra el forat dels Tres Ponts, que Anníbal hauria d'haver salvat desviant-se vers l'oest, remuntant les serres d'Aubenç i d'Ares (Fig.5).

Tanmateix, aquesta ruta, tot i que és la més acceptada historiogràficament, presenta molts dubtes i actualment està essent revisada. Olesti i Pasques tenen el convenciment que, amb tota probabilitat, els cartaginesos van dirigir-se des d'Agramunt fins la vall del Llobregat, descartant la ruta que travessava l'Urgellet: *"El professor Jaume Noguera situa un campament previ, als voltants d'Agramunt, on Anníbal acabaria de rumiar per on anar a travessar les muntanyes que al nord, alteroses, serraven l'horitzó. Allà al davant, l'entalla del Segre, entre Aubenç i Turp, atraient però impenetrable pels seus estrets i garantes. Més cap a la dreta, les embocadures del Cardener i el Llobregat, als capçals de la vella Setelsis (Solsona) i el Castrum Bergium (Berga), de més bon passar. Ens anima a seguir el pas d'Anníbal, el més curt i diguem-ne per abreviar, de bon fer, i dir la ruta que uniria Berga i Cerdanya per la Pobla de Lillet i el Pla d'Anyella, ruta que, advertim, fem i tracem deixant de banda*

carreteres i vies actuals. Ocasió en tindrem d'anar desgranant-ne els passos i els portells". (Pasques:2018)

Fig.6: En blau, ruta proposada per Olesti-Pasques. Elaboració pròpia, de la infografia anterior.

Més enllà de traçar la ruta més probable d'aquesta gran gesta de l'antiguitat, l'element més interessant d'aquest fragment, llegat per Polibi, és la menció dels pobles que hi van posar resistència, que com hem dit, apareixien per primer cop mencionats en la història, i en el cas dels *airenosioi* i *els andosinoi*, no tornarien a ser mencionats mai més.

Polibi ens va donar una informació molt important sobre el component indígena pirinenc en el context de la Segona Guerra Púnica, malauradament, també ha generat una de les qüestions més sucoses de resoldre de la nostra història antiga. Tenim perfectament situats, documentats i estudiats als *ilergetes*, i en el cas dels *bargusioi* s'accepta, no sense dubtes, que es tractaria del poble que habitava les valls del Llobregat i el Cardener.

Tanmateix, en el cas dels *airenosioi* i *els andosinoi* ens hem de resignar a l'especulació a falta de dades que en puguin corroborar la seva ubicació i assentaments. De fet, els andosins han estat tradicionalment considerats com els ancestres dels actuals habitants del Principat d'Andorra, i els airenosis com els de la vall d'Aran, únicament per homonímia, sense cap prova empírica, ni arqueològica ni documental, que ho corrobori. A més, en el cas dels airenosis, sembla pràcticament impossible la seva filiació amb els ancestres aranesos. Massa allunyats de la ruta d'Anníbal, fins i tot de la proposta que la traça més occidentalment, s'ha tendit a ampliar el radi d'hàbitat d'aquest poble fins als dos Pallars i l'Alta Ribagorça, a fi de donar més encaix d'aquest poble amb aquells esdeveniments, però cas de ser cert, seria el primer cas acreditat de població

preromana que s'assentés tant a les vessants nord com sud. Recordem que l'Aran, regada pel riu Garona, és una vall de curs atlàntic.

No hem d'obviar que, en el cas andorrà, el gentilici andosí és gairebé una qüestió d'estat, com ho és el lusità a Portugal o el gal a França. Així doncs, aquí hi entren factors més vinculats amb la identitat que amb l'empirisme historiogràfic. Fa uns anys, Christian Rico va intentar clarificar una mica les coses en aquest camp tant delicat, heterogeni i mancat de dades arqueològiques en la seva tesi doctoral. Aquest treball és, encara avui, la proposta més acceptada per intentar aclarir aquells anys tan obscurs, pel que fa a treure l'entrellat d'un època tan mancada de dades empíriques (Rico: 1992).

Per acabar-ho d'arrodonir, seria imprudent obviar que existeixen altres llocs de l'àrea prepirinenca, anomenats Vallidan: al Berguedà, a prop de Ponts i un altre situat al terme d'Odèn, molt a prop de la Ribera d'Oliana. Aquest darrer surt mencionat a l'acta de consagració de la Catedral d'Urgell de l'any 819 com *Valle Handus* (Arxiu Capitular d'Urgell, ACU, Consagracions d'Esglésies, núm. 2).

Si els andosins haguessin poblat la regió sud de les serres de Turp i del Comte, en una línia imaginària entre Berga i Oliana, estarien situats just al començament meridional dels contraforts pirinencs, fet que maridaria més per proximitat amb la ruta cartaginesa proposada per Olesti i Pasques. Tanmateix, aquesta hipòtesi no pot sustentar-se més enllà d'una altra similitud basada únicament en l'homonímia. El mosaic de pobles preromans de la regió encara està més endinsat en la foscor que en la claror.

Davant de tots aquests dubtes sense resoldre, tendeixo a postular-me seguint les hipòtesis de Rico: el més versemblant seria ubicar els airenosis a la conca alta del Segre, entre els congostos dels Espluvins i del Baridà, al sud dels andosins, i al nord dels ilergets (Rico, 1997: 61-63). Una altra possibilitat, que no s'hauria de descartar, seria ubicar els airenosis al Pallars, i en el cas dels andosins, situar-los en els territoris de l'Urgellet i Andorra, esdevenint aquests darrers una mena de subgrup dels ceretans (Pons:1993, 48-50).

Darrerament s'ha plantejat la hipòtesi, més que acceptable, que els andosins i els airenosis formessin part del grup ètnic dels ceretans, amb una certa entitat pròpia, fet que reforçaria la importància del poble ceretà, que tindria una ocupació territorial molt més amplia que la comarca actual (Olesti; Mercadal: 2017,18-19). En aquesta mateixa línia s'encamina Morera: *“Estem intentant defensar que els airenosis i els andosins serien uns subgrups amb unes especificitats, que certament desconeixem, però que creiem que estaven integrats dins del gran poble ibèric dels ceretans, conseqüentment, podem argumentar que els ceretans (o una part), s'enfrontà a l'exèrcit cartaginès, quedant derrotats davant l'evident superioritat militar d'aquest”* (Morera: 2016,

146). La tesi de Morera tornaria a posar en plena vall del Segre l'històric pas d'Anníbal per la nostra serralada.

Andorra i de retruc l'Urgellet, si acceptem la tesi que els airenosis en feien referència, o si també el territori era l'hàbitat dels andosins, no surten mencionats mai més en les fonts clàssiques. Hi ha, però, una notable excepció: el que avui és conegut com la Seu d'Urgell i el turó de Castellciutat, just on es troba l'aiguabarreig del Valira vers el Segre. El lloc d'Urgell ha estat sovint confós en les fonts clàssiques, en raonaments basats únicament amb similituds homonímies.

Però anem a pams. Fins fa pocs anys, es creia que l'antiga ubicació de l'actual ciutat d'Urgell era al turó de la veïna Castellciutat, assentament perpetuat pels romans, que va perdurar fins la invasió musulmana. També s'afirmava que la ciutat actual només era un *vicus* o suburbi establert a la plana, a pocs quilometres de distància, propera a la ribera del Segre (Baraut: 1986, 483-492).

Aquesta tesi del monjo Cebrià Baraut recull una tradició que ve lluny, basada en els estudis de Balari, Jovany i Pere Pujol (Villaró: 1998, 435). Tanmateix, les noves dades aportades per l'arqueologia obliguen a fer-ne una revisió important. A més, tenim els riscos inevitables de la interpretació de les fonts clàssiques, que sovint han estat emprades erròniament, basant-se en similituds homònimes. Per tant, a l'hora de maridar topònims amb les fonts clàssiques, hem de ser, com a poc, extremadament prudents.

Partim d'un fet indiscutible: el topònim Urgell ha batejat la capital de l'Urgellet des de temps immemorials. A més, com a primera capital, va donar nom a un dels comtats medievals de la Catalunya vella, així com a un dels bisbats més antics i extensos del país. Capital comtal i seu episcopal. Etimològicament, la proposta més acceptada és la d'un topònim d'origen preromà. Joan Coromines proposa una etimologia d'Urgell d'arrel iberobasca: *UR*, aigua, més el sufix de proximitat *GI* (Villaró:2015,24).

Cal fer esment d'unes monedes de bronze, datades al segle II a. C., inscrites amb la llegenda *ARKETURKI*. Alguns autors han volgut situar aquesta localitat a la vall del Segre, assimilant Urgell/*Orgia* amb *Arketurki*. Tanmateix, aquesta tesi és desestimable, atès que no hi ha hagut troballes d'aquesta seca a la muntanya (Villaró: 1998,436).

L'any 83 a. C. Quint Sertori, general rebel romà, decideix creuar el Pirineu en ple hivern, camí de l'Ebre, en el context de la primera guerra civil romana, que l'enfrontà amb Sul·la i Pompeu (Bravo, 2011:128-133). Plutarc descriu així el seu pas pels Pirineus:

“Per les regions muntanyenques que va travessar, fou assaltat per violentes tempestes, i els bàrbars van exigir-li contribucions i drets de pas. Com que els

seus companys s'indignaven i trobaven intolerable que un procònsol romà pagués tributs a uns bàrbars miserables, Sertori, poc sensible a aquesta pretesa vergonya, va respondre: "Compro el temps, que és el bé més preuat per a un home que tingui grans projectes".

Plutarc, *Sertorius*, (6,5-6)

Sobta el tribut exigit pels indígenes al contingent romà de Sertori, tanmateix cal recordar que es tractava d'un fugitiu rebel del poder romà que pretenia establir un senat propi a Hispania (Olesti:2017, 175-176). A tal efecte, Roma va enviar els seus millors generals a fi d'apacar-lo, especialment Pompeu, a qui el Senat va atorgar poders plenipotenciaris i uns contingents molt importants (Bravo, 2011:130-131). D'aquest episodi n'hem d'extreure un fet gens menor: tot i que la dominació romana ja feia temps que era efectiva, no devia tenir una intensitat important, atès que existien intercanvis comercials, però sense produir-se una ruptura amb la situació que hi havia abans dels romans (Rico: 1992,145).

Una altra fita històrica pirinenca, que apareix citada a les fonts clàssiques, és el pas de Juli Cèsar per la vall del Segre vers la ciutat d'Il·lerda, l'any 49 a. C, en plena guerra civil contra Pompeu (Juli Cèsar, *BC*, 1, 37-39). Sembla que aquesta gesta va tenir unes conseqüències importants per als ceretans, que van rebre el dret romà com a recompensa pel seu suport (Villaró: 1995, 27).

Si seguim endinsant-nos en les fonts clàssiques, no trobarem cap topònim en Plini el vell que puguem maridar amb el d'Urgell, si bé ens dona una dada ben curiosa sobre els ceretans, que l'autor romà divideix entre julians i augustans. Alguns autors han volgut veure l'existència de dues civitates, essent Llúvia la capital juliana i Orgia, la dels ceretans augustans (Plini el vell, *Naturalis Historia*, 3,3,22). L'argument es basaria en el moment de conquesta per part romana, els uns en temps de Juli Cèsar i els altres en el d'August (Delcor:1976,145-157). Tanmateix, no hi ha cap prova que doni suport a la veracitat d'aquesta hipòtesi.

Ptolomeu cita la ciutat d'*Orgia*, a finals del segle I d. C. (Geografia, 2.6.67), que l'autor engloba en el món ilerget. Aquí també trobem un cas de homonímia, que pot dur a la confusió, atès que el món dels ilergets és força allunyat de l'Urgellet, i cap de les referències posteriors la situen prop de la serralada. En canvi, menciona amb tota claredat la ciutat de Llúvia com a capital dels ceretans (Villaró: 1998,436-437).

Hem pogut fer un recorregut per l'Urgellet i Andorra a través de les fonts clàssiques, font d'informació gens menyspreable, però que sovint aporten més preguntes que respostes, com hem vist.

6.3.- L'aportació de la filologia i la toponímia

L'ús de diferents disciplines que aportin respostes en el camp de la història ha de ser sempre benvingut. Especialment en casos com el que avui ens ocupa, atesa la falta de dades arqueològiques i la minsa realitat de les fonts clàssiques.

Un camp d'estudi que ens pot ajudar a trobar respostes és el de la història de la llengua, partint des del seu naixement, intentant furgar en el seu substrat. La llengua comuna pròpia dels urgellencs i andorrans és el català. En ambdós territoris gaudeix de reconeixement jurídic, si bé en el cantó sud pirinenc té un règim de cooficialitat compartit amb el castellà, i Andorra pot presumir de tenir la nostra llengua com a l'única oficial.

L'altre camp d'estudi, directament relacionat amb la filologia, és l'estudi de la toponímia. Els noms de lloc ens donen una valuosa informació sobre l'evolució històrica d'un territori, tant del substrat lingüístic, com del superstrat, de manera que l'evolució d'una llengua en un territori concret i l'estudi dels seus noms de lloc, se'ns plantegen com una mena d'estratigrafia intangible. Una eina molt útil, però amb les limitacions lògiques d'interpretació d'unes dades que molt sovint no han pogut ser contrastades amb altres fonts, per tant, amb hipòtesis que poden ser més que discutibles.

No és un recurs nou a l'hora d'omplir els buits que altres no han pogut omplir. Citaré un exemple: Fiter i Rossell, en el seu "Manual Digest de les Valls Neutres d'Andorra" de l'any 1748 es preocupà de fer un registre de la pròpia història del país, si bé limitat amb les eines i circumstàncies del seu temps. Aquesta inquietud el va dur a aventurar-se a trobar l'origen del topònim d'Andorra. Amb gran enginy el volgué trobar en l'Antic Testament, on els salms parlen de la Vall d'*Endor* (Manual Digest, llibre I, capítol I). Òbviament, aquest autor andorrà del segle XVIII va trobar l'homonímia escaient en una eina que tenia a l'abast i que encara no era discutida per la seva sacralitat. Tanmateix, va convertir-se en el precursor d'altres estudiosos molt posteriors com Coromines, Badia i Margarit, Planas o Anglada i Salvans, en territori andorrà.

Però anem a pams. Començarem a tractar aquest punt centrant-nos en la història de la nostra llengua comuna, englobada des d'antic, com veurem, en la variant occidental. Partim d'un cop de sort important, atès que l'Urgellet i Andorra són terres afortunades pel que fa al volum dels documents antics que ens han pervingut, una font molt important de documentació que se'ns ha llegat des de l'època alt medieval.

No és l'objecte del present estudi fer una anàlisi filològica, si bé intentarem extreure dades interessants que ens puguin donar respostes mitjançant l'estudi del substrat lingüístic i indígena del antics pirinencs, i dels processos evolutius vers la seva aculturació amb el món romà.

Des d'un punt de vista estrictament filològic cal destacar la pervivència d'arcaïsmes en la parla dels urgellencs i andorrans, especialment en el seu polimorfisme, que evidencia un tractament evolutiu diferenciat, envers el que tenim avui com a singularitzador i exclusiu de la llengua catalana (Badia i Margarit: 1980, 360).

El català, format a la Catalunya vella, és el resultat del llatí que s'hi parlava com a fruit de la romanització, que com hem dit, apareix en dues modalitats: oriental i occidental. El fet destacable important és que el català occidental neix a l'Urgellet i Andorra (Badia i Margarit: 1980, 365). Des d'aquestes terres septentrionals s'hauria irradiat vers el sud, en el lent procés de conquesta i repoblació, per part dels comtes d'Urgell, entre els segles IX i XII.

Ja és prou significatiu el naixement de l'antic comtat d'Urgell. Guifré el pilós, en morir l'any 897, repartí els seus dominis entre la seva descendència, iniciant un procés d'independència comtal urgellenca que duraria segles, això sí, sota les complicades relacions de vassallatge amb els seus parents de Barcelona. S'ha volgut veure aquest acte jurídic com el reconeixement d'una realitat ètnico-lingüística que quedava reflectida en la parla del català occidental (Badia i Margarit: 1980, 365).

Cal recordar que la frontera entre el català oriental i l'occidental coincideix exactament amb els límits entre l'Urgellet i el Baridà, essent aquesta darrera de parla oriental, fet que obre totes les hipòtesis a creure que hi havia un substrat lingüístic diferenciat entre urgellencs i cerdans. Des d'un punt de vista lingüístic, la romanització va ser més tènue a l'Urgellet i a Andorra que a la Cerdanya. D'altra banda, si mirem vers l'oest, ens trobaríem un territori encara menys romanitzat: els Pallars i la Ribagorça (Badia i Margarit: 1980, 366). Cal recordar que els filòlegs que van realitzar aquests estudis, encara no eren coneixedors de les troballes arqueològiques de fa pocs anys a la Ciutat d'Urgell que, com veurem, canviarien els postulats defensats fins aquell moment.

L'altra esmena que crec convenient de fer és posar en dubte la limitació del que l'autor anomena com a Catalunya bascònica. Crec fermament, com defensaré, que aquesta no s'ha de limitar a l'oest de l'Urgellet, sinó també fer-la extensible a Andorra i altres valls com la d'Ós, Sant Joan, Bescaran, Castellbó, Pallerols o la Vansa. Fins i tot si a la mateixa ciutat d'Urgell, encara que la romanització hagués estat més eficaç, al tractar-se d'un nucli urbà centralitzat al bell mig del país, i que al final esdevingué seu episcopal, no implicaria la romanització dels territoris del voltant. El que podem afirmar amb una base sòlida és el fet que la romanització del país va ser més tardana, feble i marginal que la part més oriental de la Catalunya vella. Tanmateix, hi ha un altra premissa irrefutable: independentment del grau i de la intensitat, de romanització n'hi hagué (Coromines: 1970, 5-42).

La importància del substrat i les seves formes de pervivència, com la toponímia, radica precisament en què esdevé una eina molt útil per conèixer el grau de romanització de cada contrada. Els lingüistes basen els seus estudis de la història i de l'origen de la llengua en un sil·logisme senzill: una romanització eficaç emmudeix les llengües anteriors; i a la inversa, una llatinització més tènue comporta l'augment de la pervivència d'elements indígenes anteriors, que a l'hora, impregnen un traç important en l'evolució de la llengua romànica posterior. Aquest darrer cas es fa ben palès a l'Urgellet i Andorra i, de retruc, al parlar romànic sorgit al Pallars.

La historiografia tradicional, que com hem dit està en plena revisió les darreres èpoques, ha considerat sempre aquest racó de Pirineu com un lloc ancestral de pas, des de les onades migratòries indoeuropees, fins ben entrada l'edat mitjana. L'eix proposat sempre es centrava en el curs del Segre, com a lloc de pas més que d'assentament, per desplaçar-se en les planes de més al sud o més lluny encara (Badia i Margarit: 1980, 366).

Tanmateix, aquests postulats són, com a poc, discutibles i innecessaris per corroborar l'evidència que dona la pròpia toponímia conservada, la documentada en època medieval i la realitat lingüística del país que, com hem vist, està englobada en la variant occidental.

Però quina llengua parlaven les antics habitants del país? Si seguim les tesis de Badia, apuntalades amb els estudis de Coromines, afirmarem que el substrat lingüístic andorrà i urgellenc és el protobasc, llengua parlada al Pirineu fa dos mil·lennis. Aquesta seria la mare del basc actual, únic reducte evolucionat de la mateixa, a l'extrem més occidental de la serralada.

La rica toponímia basca en la zona occidental, Coromines la va distribuir en tres terços: la zona centrada en el Pallars, que presenta considerable nombre de topònims; la zona d'Andorra, l'Urgellet, La Vansa i la Cerdanya, on el nombre de topònims bascoïdes és encara abundant; i finalment la zona oriental, des de la Cerdanya fins al mar, on van escassejant a mesura que virem vers la costa mediterrània (Coromines:1965, 83-91).

Val a dir que autors com Blasi, en el seu llibre titulat "Els oblidats comtes de Cerdanya (798-1117)", basant-se en la toponímia cerdana, considera que la Cerdanya també era territori basc en època preromana. De fet, una de les possibles explicacions etimològiques de *Ceretania* (forma llatina de Cerdanya) és el basc *txerri* 'porc'; a això cal afegir-hi l'existència del poble cerdà d'Ur, proper a una sortida d'aigua, ja que en basc *ur* és 'aigua, font'.

Tanmateix, altres autors consideren que la possible basquitat de l'Alt Pirineu català no pot anar més enllà de l'Alt Urgell, i que a la Cerdanya ja hi havia, a l'antigor, una altra ètnia. "Aquesta afirmació se sustenta precisament també en la toponímia, concretament en la comparació de l'estructura foneticosil·làbica.

Els topònims situats a l'oest del Baridà són polisil·làbics i amb presència abundant de vibrants: Bixessarri, Unarre, Andorra, Besiberri, Benavarri, Esterri, Lladorre, Ginestarre, Asnurri, Canturri, Ansovell, Anserall, Juverri, etc.” (Planas: 2014, 3080).

La rica toponímia basca del Pirineu occidental, especialment al Pallars i la Ribagorça, és un testimoni intangible d'una pervivència cultural bilingüe basco-romànica difícil de refutar. Hi ha la tesi que, en alguns indrets, aquest bilingüisme es va mantenir, com a poc, fins l'any 1000 (Coromines: 1965, 112-141).

Aquest poderós influx bascònic, si a l'Urgellet no pogué esborrar la inevitable romanització, va ser suficientment arrelat com per mediatitzar-la de forma molt remarcable, com ha quedat ben palès en l'evolució de la parla romànica del país. Tanmateix, em resisteixo a posar en el mateix sac tot el territori objecte d'estudi. Les valls més altes o, si preferiu, més allunyades de la ribera de la Seu, devien tenir un grau de romanització més tènue, especialment Andorra, o valls limítrofs amb aquesta, com la d'Ós o Bescaran, o altres com la de Pallerols o Castellbò. Aquestes darreres són punts de pas que connecten, des de temps immemorials, l'Urgellet i el Pallars, epicentre bascònic postulat per Coromines.

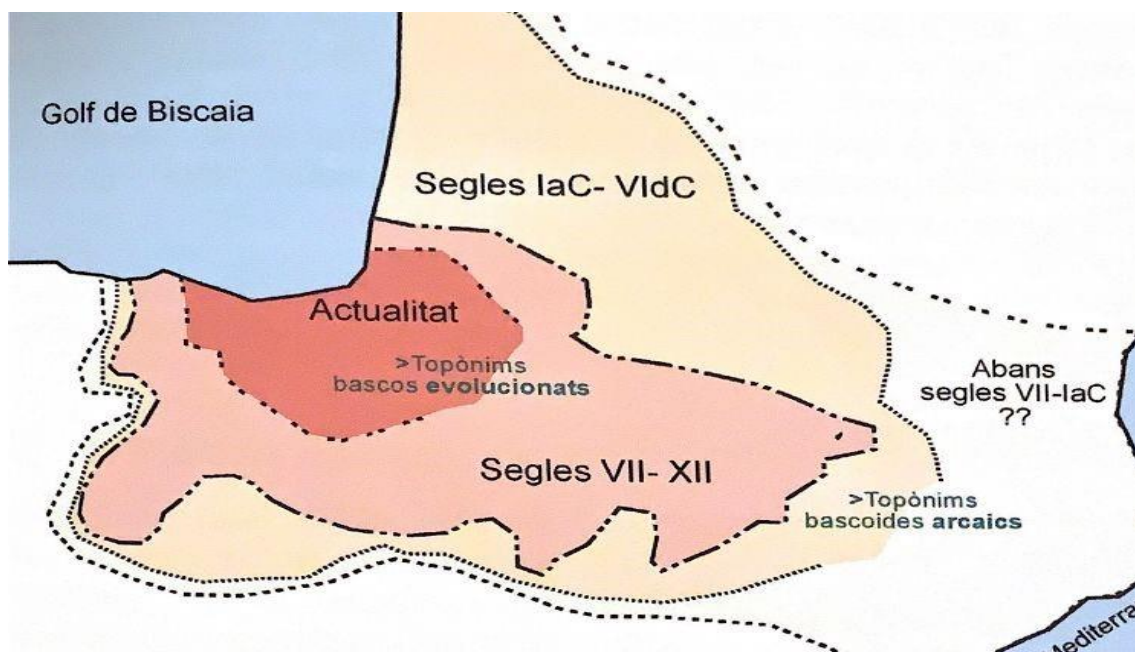

Fig.7: Evolució històrica de l'àrea lingüística de la llengua basca. Font: Planas *et alii*, 2018.

El flux d'intercanvis potenciat per la *Strata Ceretana* va anar deixant la petjada romana sobre la plana d'Urgellet que, poc a poc, va anar esdevenint un epicentre irradiador llatinitzant, vers els pallaresos i Andorrans que, amb el temps, seria l'embrió de la nostra parla romànica. La qüestió, encara avui per resoldre, és quan es va produir la romanització de la Ciutat d'Urgell i les seves contrades, fins assolir un nivell de llatinització suficient per tenir aquesta pes d'irradiació.

Hem parlat molt del substrat indígena bascoide de la regió, tanmateix no hem d'oblidar que el català occidental és un parlar romànic, com ho és la resta de la nostra llengua, tot i que molt marcat per una realitat ètnico-lingüística destriable dins la resta dels dominis lingüístics de la nostra llengua, com hem vist. Hi ha dues grans variants lingüístiques catalanes des dels orígens, però no hem d'oblidar que estem parlant, en ambdós casos, de la mateixa llengua. Ambdues van ser anteriors a la *koiné* promoguda per la Cancelleria Reial, ja en la baixa edat mitjana, que esdevindria un factor aglutinador i de cohesió (Coromines: 197, 276-277).

En aquest context hi ha autors que han seguit el fil de Badia i Margarit o Coromines, eixamplant les aportacions en aquest camp. En alguns casos de forma més continuista, en d'altres amb una càrrega més innovadora i crítica.

Com hem dit, als arxius pirinencs, especialment a l'Arxiu Capitular d'Urgell (ACU), atresorem gran quantitat de documents d'època medieval. En el present estudi en vull destacar tres:

-L'acta de consagració de la catedral d'Urgell, de l'any 819 (ACU, Consagracions d'Esglésies, núm. 2), si bé amb molts dubtes i debats sobre la seva autenticitat i datació, que alguns autors situen sobre el primer terç del segle XI (Gascón; Vergés: 2017, 191-220). Tanmateix, hi ha el consens majoritari d'acceptar aquest document com un pseudo-original.

-Les Concòrdies signades entre els Bisbe d'Urgell i els andorrans els anys 1162 (ACU, Vol. I, núm. 844), i 1176 (ACU, Cartulari, Vol. I, núm. 848).

Més enllà de les controvèrsies sobre la datació, especialment pel que fa a la famosa acta, els tres documents han esdevingut una eina importantíssima per a l'estudi toponímic i geogràfic, atesa la gran quantitat de noms de lloc que hi apareixen. Els documents medievals conservats donen fe de la pervivència de molts topònims d'origen protobasc, la majoria dels quals han arribat fins els nostres dies, més o menys evolucionats (Ordeig: 2020, 759-766).

El desaparegut Manel Anglada va ser un pioner en l'estudi de la toponímia andorrana, que cristal·litzà en la seva obra més icònica: "Arrels d'Andorra". L'autor no entra en discussió amb els postulats de la magna obra de Coromines, tanmateix s'atreveix a fer passos més enllà. Anglada evoca en la

seva obra una marcada convicció sobre la pervivència del substrat preromà andorrà fins ben entrada l'edat mitjana. Ho justifica en la toponímia, i també en la singularitat dels andorrans, i les seves relacions amb els poderosos senyors feudals del sud en l'alta edat mitjana. A més, fa una proposta d'interpretació del topònim Andorra, propòsit del qual el mateix Coromines havia desistit (Coromines: 1994,189). L'origen del topònim derivaria del mot ibèric *ando* = important, superior, amb la veu basca *iturri* = font (Anglada: 1993, 189-193).

Com hem vist, l'anàlisi de les fonts clàssiques, la lingüística i la toponímia esdevé un camp extens a l'hora d'estudiar el substrat preromà, d'on podem extreure'n moltes respostes alhora que van sorgint noves qüestions.

6.4.- La romanització de l'Urgellet i Andorra

Hem pogut furgar en el món indígena amb què es van topar els romans a l'hora de posar els peus en aquest territori concret de la serralada. És cert que les proves més importants radiquen en la petjada que va deixar el substrat indígena a la nostra llengua comuna, així com una notable pervivència de la primitiva llengua protobasca en la nostra toponímia.

Però la romanització, independentment del seu grau d'intensitat, hi va ser. Lenta, però progressiva, probablement més intensa a les planes de la ribera que no a les valls. Amb menys intensitat que la patida pels pirinencs situats més a l'est, en canvi més intensa que la succeïda al Pallars o a la Ribagorça.

En aquest punt, intentarem posar sobre la taula com es devia esdevenir aquest procés d'aculturació que ens ha llegat la base de nostre sistema cultural, polític i lingüístic. Com hem dit, fins fa relativament pocs anys, no teníem cap prova arqueològica de la presència romana a l'Urgellet i Andorra, una situació molt diferent que la nostra veïna Cerdanya, o les comarques del sud. L'únic element arqueològic de certa rellevància es va localitzar a Oliana, administrativament de l'Alt Urgell, però que no pertany a l'Urgellet històric. Es tracta d'una ara romana, conservada actualment al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. En aquesta peça funerària, del segle II d. C., apareix la inscripció G A V, amb lletres capitals quadrades de bona qualitat (Farràs: 2001, 20).

Hem viatjat pel món de les fonts clàssiques, on si bé alguns autors van voler trobar relació amb l'antiga Ciutat d'Urgell, aquestes han demostrat ser, com a poc, molt vagues. La prova la tenim en el fet que la pràctica totalitat del quòrum d'historiadors afirmava que la romanització d'aquest racó de país va ser inexistent o, en el millor dels casos, molt tènue. L'epicentre d'aquesta hipotètica àrea més romanitzada la centraven en l'antic turó de l'actual Castellciutat, on hi ubicaven l'*Orgia* romana.

El repàs que hem fet per les fonts clàssiques permet treure'n una informació gens menor, no podem assegurar de cap manera l'existència d'una *civitas* romana a la Seu d'Urgell, ni a Castellciutat, contràriament al que s'havia afirmat en el passat. L'*Urgellum* romana no era ni de bon tros una *civitas*, sinó un *oppidum* emplaçat damunt mateix de la *Strata Ceretana*, en el punt just d'aiguabarreig del Segre amb el Valira que baixa d'Andorra. L'emplaçament domina tota la Ribera d'Urgellet, i amb el temps va esdevenir la seu i residència del poder comtal. Recordem un altre fet transcendent, la Ciutat d'Urgell ha estat seu episcopal des de temps immemorials i s'acceptava que la seva ubicació era al turó de Castellciutat, on s'havia construït la catedral visigoda que va ser destruïda pels musulmans en la ràtzia d'Abd-al-Malik, l'estiu del 793 (Villaró:1995,42).

En definitiva, l'Urgellet, amb la ciutat d'Urgell al capdavant, no aconseguia trobar el seu lloc en el mosaic de la romanització del Pirineu. Exactament igual que Andorra, on la idea de romanització ni es plantejava, com hem vist amb Anglada i Salvans. Però a partir de les recerques dels darrers anys, encetades amb les intervencions arqueològiques dels anys noranta del segle passat, aquest mosaic va anar trobant un cert color (Villaró: 1998,435).

Entrem en matèria, doncs, però no sense abans fer un aclariment important. Totes les excavacions arqueològiques dutes a terme a la Seu d'Urgell no són fruit de la planificació, sinó que han estat d'urgència o bé en el marc del control i seguiment d'obra pública. Aquest és un fet a lamentar. Pel que fa a l'Urgellet, la planificació de la recerca d'aquest període, que òbviament s'ha de centrar en el camp de l'arqueologia, ha estat nul·la: sempre s'ha hagut d'anar a remolc de les circumstàncies del moment, amb els problemes d'orfandat informativa que això comporta.

Només en els darrers anys, hem pogut albirar treballs planificats com les excavacions del jaciment del Goleró, el de Prat Llong (ambdós al municipi de la Vansa i Fórnols), Cernerres (Josa –Tuixén) o les prospeccions al coll d'Ares (pertanyents al municipi de Fígols-Alinyà, si bé geogràficament ubicats damunt de la vall de Cabó). Aquestes tres intervencions han estat dutes a terme per equips d'arqueòlegs de la Universitat Autònoma de Barcelona i la Rovira i Virgili de Tarragona.

Calia fer aquest aclariment, atès que, com insistiré més endavant, no és possible arribar a conclusions fermes d'aquest període històric amb les dades arqueològiques que tenim; però tenim molts més arguments a l'hora de plantejar hipòtesis sobre aquest període. Les poques intervencions que s'han fet des dels anys noranta ençà han canviat molt el paradigma del que es sostenia acadèmicament. Avui no podem parlar encara d'una forta romanització del territori urgellenc, en el període republicà i alt imperial, però no estem, ni de

bon tros, en les tesis sostingudes dècades enrere, especialment si parlem de la tardo-antiguitat.

Un altre cas és Andorra. L'avantatge de tenir les seves estructures d'estat ha remat molt a favor de la recerca. I aquest fet es reflecteix en el fet de ser un territori molt més estudiat que el seu veí del sud. En paraules de l'arqueòloga andorrana Sara Ubach, fa dècades que es forada el país i, en conseqüència, tenim moltes més dades extretes. Tanmateix, l'aportació de la informació arqueològica no ha donat dades importants sobre el període romà d'Andorra. Hi ha, però, tres notables excepcions: el jaciment d'Enclar (Yáñez:2005, 69-76), el jaciment de Camp Vermell de Sant Julià de Lòria, i les recerques dutes a terme al Madriu-Claror-Perafita, per un equip interdisciplinari capitanejat per Palet.

Però anem a pams. La derrota definitiva cartaginesa davant els romans va tenir com a conseqüència l'ocupació romana de la península Ibèrica, aquest procés es va dilatar gairebé dos-cents anys. El territori que va des del Pirineu fins a l'Ebre, l'actual Catalunya, va ser sotmès per Cató el vell en la campanya del 195 a. C. (Bravo:2011, 120-121).

Tanmateix, aquesta conquesta no devia tenir la mateixa implantació en l'àrea pirinenca. La dominació romana devia tenir diferents graus d'intensitat, sovint sota pactes de pactes d'hospitalitat o mitjançant la promoció de les elits autòctones (Bravo:2011, 174-179).

Sembla que els nous límits traçats després de la campanya de Cató el Vell serien, en referència als Pirineus, els peus de la serra del Cadí pel nord, el riu Gállego per l'oest i el límit oriental el traçaria la costa mediterrània. Si bé no podem assegurar que tenien controlat el pas del Pertús en aquestes dates (Falcó: 2020,40).

Cal recordar l'episodi del pas de Sertori per la Cerdanya, com hem vist quan hem tractat les fonts clàssiques, en què es va veure obligat a pagar un tribut de pas als indígenes ceretans, en la seva desesperada davallada per la vall del Segre, l'any 83 a C. (Plutarc, *Sertorius*, 6,5-6). Aquest episodi no és menor, perquè podria donar la visió d'un alt grau autònom de les tribus a l'alta vall del Segre. Tanmateix, cal recordar que el control de Roma hi era, potser d'una forma temporal, sense efectius constants, però sempre exercint un domini indirecte. Sabem que Sertori era pràcticament un fugitiu del Senat romà, tanmateix gaudia d'un gruix suficient de contingents com per enfrontar-s'hi. Així doncs, no ho hem de considerar de cap manera un mer fet anecdòtic.

Un altre episodi important fa referència al pas dels contingents de Juli Cèsar per la vall del Segre, l'any 49 a. C, en plena guerra civil contra Pompeu. Sembla que aquest episodi va tenir unes conseqüències importants per als ceretans, que van rebre el dret romà com a recompensa pel seu suport a Cèsar, d'aquí els va venir el títol de juliàns (Villaró: 1995, 27).

Un altre fet rellevant ocorregut al territori és la revolta ceretana de l'any 39 a. C., ja en època d'August. L'emperador va encarregar sotmetre a les tribus revoltades a Gneu Domici Calví Màxim, un dels seus homes de confiança, donant-li el títol de procònsol (Cassi Dió, Història romana, 48.42). De les intervencions d'aquest, en tenim molt poques dades però, com que les fonts mencionen els ceretans, hem de situar les campanyes a l'alta vall del Segre (Rico: 1997, 111). Tanmateix, Pons situa l'escenari general a l'Urgellet (Pons:1993, 219).

Com hem vist, la majoria d'autors, des de Rico fins a Olesti, assumeix que els ceretans ocuparien una àrea més extensa que la zona de l'alt Segre i en un primer moment les tropes romanes van tenir greus problemes per apaivagar la revolta, fet que va valdre un càstig molt sever per part del procònsol (Falcó: 2020, 79-80). Però un cop restablerta la disciplina, l'exercit va marxar contra els ceretans, per reduir-los sense excessiva dificultat i aconseguir la derrota dels pirinencs, l'any 36 a. C. (Cassi Dió, 48.41-42).

Un cop vençuts els ceretans, que fins aquell moment no havien estat sotmesos del tot, August decideix tenir més control sobre els passos pirinencs, i a tal fi pren un seguit de mesures. La primera d'elles consistí en fer baixar els indígenes de les muntanyes, obligant-los a instal·lar-se a la ribera. Aquest *modus operandi* sembla que queda reflectit al registre arqueològic cerdà. L'abandonament dels jaciments del Castellot de Bolvir i el Tossal de Baltarga, correspon a aquest període. Alhora, també es documenta l'aparició de *Iulia Libica*, que molt possiblement és una fundació de l'època d'August (Falcó: 2020, 80).

Cal matisar dues qüestions: *Iulia Libica* és el resultat d'una evolució molt anterior a la revolta de 39 a. C., i alguns autors, a diferència de Pons, situen aquest aixecament en una àrea molt més occidental, a l'entorn d'Osca (Olesti:2021,166-167). No s'entendria el paper de revoltats dels ceretans del territori de Llúvia ja que no van perdre ni el dret llatí ni la institució dels *quattuorviri*, ambdós preexistents a la revolta (Olesti:2021,164).

Aquestes conseqüències post revolta confirmarien la voluntat d'August d'iniciar un procés més intens d'aculturació, per així tenir més control sobre aquests pobles muntanyencs i començar un canvi sociocultural que ja havien iniciat els pobles de més a l'est. La conseqüència va ser la consolidació del modus de vida romà a la Cerdanya (Olesti, 2015: 187).

Com veiem, altre cop hem d'endinsar-nos en el món cerdà per trobar algunes respostes. Si bé és cert que Pons situa bona part de l'escenari de la revolta en terres urgellenques, també hem de reconèixer que, amb les dades actuals, no

podem afirmar, ni de bon tros, que a l'Urgellet es produís un fenomen d'aculturació equiparable a la veïna Cerdanya. De fet, sembla que aquesta va ser molt menys intensa, si atenem a les respostes donades per la lingüística i la toponímia. A Andorra, en una situació geogràfica de molta menys centralitat que la ribera d'Urgellet, encara menys, i també a les valls de Bescaran, Sant Joan, Ós o Pallerols.

Partint de les fonts clàssiques, les històriques que ens han perviscut i les sempre inconcluses dades aportades per la lingüística i la toponímia, només tenim el camí fiable de l'arqueologia. Tanmateix, en els darrers anys hi ha una nova corrent, capitanejada per Jordi Bolòs, Victor Hurtado i Jacinto Bonales, que fixa l'atenció en el paisatge cultural. Aquest equip s'integra dins del projecte PaHisCat, o Paisatge històric de Catalunya, que es du a terme a la Universitat de Lleida. La tasca consisteix a trobar rastres de l'antigor i de l'època medieval perpetuats en el paisatge actual. Els primers resultats són de gran interès i esdevenen una notable eina complementària a l'hora de contrastar les recerques i, de retruc, albirar potencialitats futures d'estudi. Encetem doncs el camí de les respostes que sovint aporten més preguntes.

La importància de la serralada com a zona de pas des de temps ancestrals ha quedat ben palesa amb el pas d'Anníbal, Sertori o Juli Cèsar. Tot indica que l'assimilació definitiva de la regió pirinenca que inclou la Cerdanya, l'Urgellet i Andorra al poder romà s'estableix amb la victòria de Gneu Domici Calví Màxim, com hem dit, l'any 36 a. C.

Amb la submissió d'aquests indígenes es va iniciar la romanització, que va suposar l'adopció de les formes de vida i de cultura romanes (llengua llatina, dret romà, etc.) per part dels pobles indígenes. Començava un procés que havia de conduir a la fi d'una cultura i d'un sistema de vida ancestrals preromans (Yáñez:2005, 75-76). Hem vist, però, que el grau i la intensitat d'aquesta aculturació no va ser, ni de bon tros, homogènia.

Les troballes aïllades de cultura material (ceràmica i monedes) d'entre els segles II a. C. al V d. C. a la vall d'Andorra; la descoberta, l'any 2000, d'una probable *cupa* o tomba romana a l'església de Sant Marc i Santa Maria d'Encamp (Bosch, J.M.; Yáñez, C.:2005,77-78); i sobretot els resultats obtinguts al jaciment del Roc d'Enclar, a Santa Coloma d'Andorra la Vella (Llovera *et alii*: 1997), són indicis suficients per considerar aquest procés d'aculturació a la regió, alguna cosa més important que la visió tènue que se'ns planteja des dels estudis lingüístics i toponímics (Bosch, J.M.; Yáñez, C.: 2005,77).

Aquesta interpretació també es veu corroborada amb les troballes de restes romanes a l'Urgellet, cada cop més nombroses, malgrat la problemàtica que comporta l'escassa recerca planificada que hem denunciat abans. Entre

aquestes troballes hem de destacar, per la seva importància, les del nucli de la Ciutat d'Urgell (Villaró, 1998, 440-443), o els jaciments del Goleró, Pratllong i Coll d'Ares.

Aquestes poques dades ja ens permeten formular diferents hipòtesis de treball, centrades sobre dos temes clau. D'una banda, la relació del paper de l'antiga ciutat d'Urgell, abans i després del segle III d. C., i de l'altra, sobre el per què de la presència de determinats materials d'importació, entre els segles I i V, a la vall d'Andorra i el seu possible encaix amb la veïna plana de l'Urgellet (Bosch, J.M.; Yáñez, C.: 2005,77).

La millora de la *Strata Ceretana* és una de les causes destacables que pot explicar la integració, amb un grau desigual com hem dit, d'aquestes terres pirinenques dins l'imperi romà. Per tant, podem pensar que, a partir del segle II a. C., aquesta via degué comportar un augment de l'accessibilitat, així com un augment del grau de desenvolupament, fins al punt de generar, entre altres efectes, noves ofertes de centralitat, transformacions econòmiques i socials, així com canvis urbanístics (Yáñez; Bosch: 1998, 345-355).

Tanmateix, disposem de poca documentació, fet que no ens permet encara saber amb més exactitud l'organització territorial i l'entitat dels nuclis de població. Per tant, a hores d'ara, ens resulta molt difícil establir la més que probable diferència d'entitat entre nuclis importants com *Iulia Libica* i *Urgellum*. Ambdós, abans de l'adequació romana de la via natural que travessa la vall del Segre, devien tenir, des d'antic, un desigual grau d'accessibilitat i dinamisme. Si bé l'antiga capital cerdana, al bell mig d'una plana entre muntanyes en una cruïlla de camins entre la Gàl·lia i la costa, pressuposa pensar en un desenvolupament més gran que l'emplaçament d'*Urgellum* (Bosch, J.M.; Yáñez, C.: 2005,78-79).

La prioritat romana de potenciar aquest antic eix pirinenc responia a millorar la comunicació entre *Ruscino* (actual Castell Rosselló) i *Ilerda* (l'actual Lleida), a través de Pirineu. Aquesta política romana influí en una vertebració diferent de les valls i les planes del territori. Els nuclis indígenes com *Iesso* (Guissona), *Aeso* (Isona) o *Iulia Libica*, amb un accés més fàcil als eixos principals viaris, van patir un procés que els encaminaria a convertir-se en *vicus* o *civitas*. Per assolir-ho, devien experimentar un augment de la seva oferta de centralitat, atraient nous pobladors, i de retruc, implantant noves activitats i serveis (Rico: 1997,175). Aquest procés evolutiu va permetre que aquests nuclis assolissin la municipalitat, a finals del segle I d. C., fet que es va reflectir en un urbanisme plenament romà (Pons: 1994, 188). Llúvia ja era municipi amb anterioritat, des de l'època d'August, com hem vist.

L'*Oppidum* de Castellciutat, tot i ser a la mateixa *Strata*, no va rebre aquests estímuls. La seva situació, al bell mig d'una cruïlla de camins entre valls, el feia un lloc ancestral d'intercanvis comercials i, per tant, de relacions socials. La presència de cultura material procedent de Castellciutat (Padró:1988,256) la trobem als jaciments andorrans del Roc de l'Oral i l'Antuix, cronològicament datats entre els segles III i I a. C. (Llobera; Rico:1990,40).

Fig8: Ceràmica romana trobada a Castellciutat. Fotografia: Joan Gispert

La mobilitat de la *Strata Ceretana* devia oferir unes oportunitats, tot i que de forma gradual, a la comunitat indígena establerta al turó de Castellciutat, on s'hi devia anar concentrant una oferta de serveis i la creació de noves infraestructures al peu del turó durant els segles I i II d. C. Aquest feble canvi urbanístic devia servir com a base per a la formació posterior del nucli urbà de la Seu d'Urgell (Bosch, J.M.; Yáñez, C.: 2005,79-80).

No hem de descartar l'existència d'altres nuclis semblants a l'Urgellet, com Organyà o Coll de Nargó, al peu de la *Strata*, un cop superat el pas del coll d'Ares. Ambdós estan situats també en nusos de comunicacions importants, atès que en les seves planes hi conflueixen els camins de Boumort, Alinyà i la via que comunica amb la Vansa, salvant el congost de Tres Ponts. Des de Nargó també sortia l'antic camí que anava a Isona, salvant el coll de Bóixols, i també la marrada de la mateixa *strata*, que salvava el pas dels Espluvins, passant per Gavarra vers la ribera d'Oliana. Tanmateix, hem de recordar que les intervencions arqueològiques en aquest sector han estat nul·les, amb l'única excepció de la intervenció al coll d'Ares, com veurem.

Andorra, tot i tenir un grau de centralitat molt menor que la plana de l'Urgellet, no va escapar-se d'aquests canvis graduals, que es van reflectir en l'aparició de noves activitats com la viticultura, a més de canvis en l'organització econòmica i social, que són visibles indirectament en la documentació medieval (Viader: 2003).

El territori andorrà, com a obligat lloc de pas des de l'Urgellet fins al nord, devia formar part de la xarxa de comunicacions secundàries en època romana. Tot i

no tenir jaciments de l'època republicana ni alt imperial, s'hi s'han trobat materials aïllats d'aquesta època. La mateixa toponímia ens dona també una pista probable en l'emplaçament actual del monestir de Sant Cerni de Tavèrnoles, a mig camí entre La Seu i Andorra. L'origen del topònim podria derivar de *tabernulae*, és a dir una antiga posta o parada de camí que es podria atribuir a aquesta època (Riu:1992, 114).

Des del segle I a. C es va ocupar de manera intensiva la plana baixa i mitjana de la Cerdanya, segurament com a conseqüència dels canvis establerts per August. Aquest fet va comportar el modelat del paisatge mitjançant terrasses de secà i regadiu, a més de l'aprofitament de les pastures baixes (Bonales: 2012, 38). Aquest procés també es veié afavorit per un clima encara càlid, amb menor innivació (Euba: 2008, 80-84). Hem de partir de la base que existia un entorn agrari postforestal a la regió, amb l'ús de l'arada tirada antiga, un sistema cerealista de guaret, pastures i el seu bestiar associat, amb l'aparició del sègol que conviurà amb el blat, la important introducció del prat de dall o les lleguminoses farratgeres. També es va estendre el conreu de vinya a la Cerdanya, com a l'Urgellet i Andorra, així com el cultiu de l'olivera, si bé relegada en les latituds més baixes dels dos darrers territoris (Palet *et alii*: 207, 238-240).

Aquest període es caracteritza per la implantació del terreny agrari a la plana, que va donar un pes més gran a l'agricultura i va reduir l'activitat ramadera, si bé amb oscil·lacions temporals. El poblament ocupa ara la plana i les primeres vessants, prova d'això és la reducció de jaciments arqueològics de la muntanya mitjana (Bonales: 2012, 38).

Les millores en la *Strata Ceretana*, a més de constituir un eix de difusió cultural i comercial, afavorien l'exportació de productes autòctons com la llana i els pernills (*perna ceretana*), de gran fama a tot l'imperi, tal com immortalitzà Estrabó (*Geografia*, III, 4,11). Marcial (*Epigrames*, 13.54) també reconegué el prestigi dels pernills ceretans, que equipara al dels pernills menapis del nord de la Gàl·lia. El preu d'aquests valorats pernills va ser regulat per l'edicte de Maximum de Dioclecià, l'any 301 (*Edicte sobre els preus màxims*, 4.1.8).

En els espais de mitja i alta muntanya també es van produir canvis significatius lligats en dos aspectes: d'una banda la modificació del pes específic de la ramaderia intensiva, necessitada de pastures d'estiu; i de l'altra l'increment de l'explotació minera i siderúrgica. A Andorra es constata un increment de les activitats ramaderes en època romana, com s'ha pogut veure a la Vall del Madriu i Perafita (Palet *et alii*: 207, 238-240).

Si posem el focus a Perafita, trobarem indicadors de regularitat i increment dels indicadors d'activitat humana, que suggereixen un nou pas en la mutació del

paisatge en tots els estatges de muntanya. Es constata una intensitat i diversificació de l'activitat ramadera en altitud, alhora que s'expandeixen les pràctiques cerealístiques i d'arboricultura en cotes inferiors (Bonales: 2012, 38).

Hem de destacar un fet molt rellevant: aquesta expansió ramadera constatada a Andorra en època romana no té equivalent en els territoris circumdants. Si ho comparem amb la veïna Cerdanya, detectarem un contrast absolut atès que, en el cas cerdà, s'hi correspondria amb un període de reforestació local, amb la progressió de pinedes i la disminució de les pastures, la qual cosa s'ha d'interpretar com una disminució de la pressió humana a les cotes més altes. Aquesta evolució només es veu difuminada per disminucions momentànies de pins, atribuïbles a episodis de freqüentació dels peixents puntuals, a l'ús d'una ramaderia més intensiva o, potser, a un canvi de l'ús ramader vinculat a la ramaderia porcina (Rendu:2003, 365-366).

Al partir del segle III d. C., podem constatar un increment encara més gran de la pressió pastoral a Andorra. Especialment a la vall del Madriu, on s'ha detectat una important desforestació de pinedes subalpines i un augment del sotabosc al vessant meridional, afavorit per l'augment de les temperatures (Euba: 2008,80-84). Aquest increment ramader del segle III, també es documenta a Enveig, Alta Cerdanya (Rendu: 2003, 427-428).

L'augment de les activitats ramaderes va suposar un augment de la pressió humana sobre el territori, que continuarà fins al segle IV d. C., moment en què s'assoleix la mínima extensió de la pineda, i continuarà fins al segle V, per començar a debilitar-se al segle VI d. C. (Bonales: 2012, 38). A l'Alt Pallars sembla que també hi va haver un increment de la ramaderia, atesos els estudis realitzats sobre el territori, especialment els realitzats al Parc Nacional d'Aigüestortes i l'estany de Sant Maurici en aquella època, fet que podria fer extrapolable aquest factor també en altres sectors de l'alta muntanya (Gassiot; Pèlachs: 2017:294-300).

La pregunta interessant a plantejar-se és per què la ramaderia andorrana s'expandeix quan hi ha una moderació, fins i tot una retracció, d'aquesta activitat a l'entorn regional. Aquest element podria tractar-se d'un dels distintius indígenes? Aquest fet també és extrapolable a valls com les d'Ós, de Sant Joan o de Castellbò, amb unes importants pastures alpines als seus entorns?

Potser aquí podríem tenir la clau de volta que permetria entendre la pervivència lingüística i toponímica d'aquests antics muntanyesos, atès que seria factible acceptar el suficient grau d'aculturació romana, modificant les seves estructures socioeconòmiques, alhora que mantindrien en un alt grau bona part del seu substrat anterior com la llengua.

Al marge de la ramaderia, podem constatar la producció del vi a la manera romana, documentada al jaciment del Roc d'Enclar, fet que apunta la més que probable reorganització productiva de moltes terres (Bosch; Yáñez; Vila: 1997, 444-449). Aquesta explotació vitivinícola s'ha pogut constatar per la troballa d'un cup gran per trepitjar el raïm, i d'una premsa de lliura, a les excavacions realitzades al turó d'Enclar. Aquesta instal·lació ens permet plantejar la hipòtesi que la solana entre el Roc d'Enclar i la Margineda fos un dels llocs de la vall on s'implantés el conreu de la vinya (Bosch, J.M.; Yáñez, C.: 2005,81).

La infraestructura vitivinícola del Roc d'Enclar constava, com hem dit, d'un cup gran per trepitjar-hi el raïm, alhora que servia com a dipòsit de fermentació, i d'una premsa de lliura amb un cup més petit. Del cup en coneixem un gran nombre de fragments d'*opus signinum* del paviment i les parets (Llovera et alii: 1997, 379-382), de la premsa se sap que, amb un pes d'entre 550 i 600 kg, devia poder moure una biga d'uns 6 m (Llovera et alii: 1997, 373-375). El cup petit, que tenia la funció de recollir el most, tenia una capacitat superior als 50 l. (Llovera et alii: 1997, 378).

Fig. 9: Cup pel vi d'època romana, Roc d'Enclar. Fons: Patrimoni Cultural d'Andorra

La tipologia de les restes trobades d'aquest període en aquest jaciment fa pensar que en aquest lloc no hi havia una estructura estable de residència (Bosch, J.M.; Yáñez, C.: 2005,82). Aquest fet ens du a pensar que devia existir una estructura d'hàbitat permanent al peu del turó, on actualment s'assenta la

població de Santa Coloma, o potser, a l'àrea de la Margineda. Hem de suposar que, un cop fermentat el most del cup, aquest es traslladava, bé mitjançant carregadors humans, bé amb l'ús d'animals de peu rodó, fins a la vil·la situada al peu del turó, on continuava el procés de refinació, envelliment i acabat del producte, per tant, on devia estar ubicat el celler. Aquest sistema significava un estalvi important de recursos i, la producció del vi resultant, devia estar integrada en la xarxa d'intercanvis que existien, com hem vist, amb la plana de l'Urgellet.

Molt probablement, aquesta producció de vi devia formar part d'un mosaic de *fundus* vinculats a una vil·la de la plana d'Urgellet, que devia ser el destí final de la producció (Bosch, J.M.; Yáñez, C.: 2005,82). Mitjançant la cultura material de l'explotació, especialment de ceràmica campaniana B, *lamboglia* 4/36, la troballa d'una fíbula de bronze *Feugère* 23a i les datacions radiocarbòniques ens permeten datar aquesta infraestructura vitivinícola entre el canvi d'era i el segle III (Bosch; Yáñez; Vila: 1997, 444-449). Per tant, el jaciment ens dona l'evidència de les transformacions que experimenten les comunitats a causa de la romanització progressiva del territori, ergo del seu més alt grau de desenvolupament.

Hem vist que aquests nous models es van reflectir en la ramaderia, l'agricultura (especialment amb el conreu de la vinya i l'elaboració del vi), i en els models d'ocupació del territori, així com en les estructures d'hàbitat. Però també hi hem d'afegir l'explotació minera i l'activitat siderúrgica. L'explotació metal·lúrgica també va experimentar una gran expansió durant aquest període, amb la conseqüent desforestació: es localitzen nombroses carboneres, indispensables per fer la reducció del mineral als forns destinats per a aquest ús.

En aquest sentit, a banda de la complexa metal·lúrgica documentada al Castellot i Llo, tenim en el cas de la Cerdanya indicis de l'explotació d'un recurs estratègic com és l'or pirinenc. Es tracta del jaciment de les Guilleteres d'All, unes estructures d'erosió d'origen antròpic ubicades sobre dipòsits miocènics amb una notable presència de partícules d'or, seguint el model d'explotació de l'or al·luvial, ben conegut pels romans (Olesti et alii: 2015, 83-96). Recentment s'ha excavat un forn a la comarca d'Encenrera, (Encamp, Andorra), datat al segle IV d. C., que possiblement està relacionat amb activitats relacionades amb metalls preciosos, si tenim en compte el peculiar revestiment del fons de l'estructura (Font: 2017, 15-21).

A la serra del Cadí hi trobem aquesta activitat siderúrgica al Goleró i Pradell (Euba: 2008, 277-298), també al jaciment de Pratllong (Olesti et alii: 2021, 20-26). En els tres jaciments s'han descobert forns destinats al grillatge de mineral (Palet et alii: 2008; Olesti et alii: 2021). Andorra no queda al marge d'aquestes activitats metal·lúrgiques, com hem vist a Encenrera. També s'han localitzat

restes d'un forn relacionat amb activitats de ferreria al Pla de l'Inglà (Vall del Madriu), que podia haver funcionat entre finals del segle I d. C. i la primera meitat del segle III d. C. (Palet *et alii*: 2007, 245).

No hem d'oblidar tampoc l'explotació de la fusta, un altre recurs important. Caldria distingir, de tota manera, entre l'interès pel *lignum*, fusta com a combustible (el roure, per exemple, està ben documentat en forns de reducció de ferro), la *materia* (fusta com a material constructiu, bigues especialment) i finalment com a material de construcció naval, on l'avet tindria un notable paper, degut als pocs nusos que es troben al tronc (Olesti: 2017: 33).

Però l'interès pels arbres no es limita a la fusta. La resina de pi tindria una gran importància tant per les activitats ramaderes, usada com a remei per als ramats, especialment en el moment de la xulla; en les explotacions vitivinícoles, on s'utilitzava tant per aromatitzar els vins com per segellar els envasos; i també en la construcció de vaixells, servint per impermeabilitzar-los. L'explotació de la pega, que és com es coneix col·loquialment aquest producte des d'antic, la tenim documentada al Madriu des de l'Alt Imperi (Orengo *et alii*:2013, 802-814).

Seguint el traç de Bosch i Yáñez, dins del segon efecte transformador vinculat amb la *Strata Ceretana*, referit a les noves ocupacions, l'augment de la mobilitat i, en conseqüència, l'aparició de noves oportunitats que aquests dos factors oferien, aparegueren nous establiments rurals romans: vil·les i granges. Aquesta aparició s'ha pogut constatar sota l'església romànica de santa Eulàlia de la Seu d'Urgell, on han aparegut les restes d'una granja romana en les excavacions dutes a terme entre els anys 1990 i 1994 (Villaró: 2005, 29-30). No tenim prou indicis per aventurar-nos a definir aquesta infraestructura com a vil·la, si bé, amb tota seguretat, tenia una funció relacionada amb la producció o emmagatzemament agrícola.

Les troballes de santa Eulàlia van canviar totalment el paradigma historiogràfic sobre la Seu d'Urgell i l'Urgellet. S'havia constatat arqueològicament la presència d'estructures d'època romana a la comarca, fet que implicava obrir el prisma vers un model d'estructuració de país que es creia molt feble. Aquesta troballa donà més base empírica a corroborar aquest procés d'evolució lenta i progressiva de l'aculturació romana. També s'obria la porta a constatar una probable reparcel·lació del territori, situant *Urgellum* com a epicentre de la hipotètica reparcel·lació de l'Urgellet (Bolòs; Hurtado: 2006, 78).

La descoberta d'una possible centuriació d'abans de l'època medieval a Vilanova de Banat, ens obre una porta nova al coneixement d'aquest territori i, de retruc, la seva evolució durant l'edat mitjana. Algunes d'aquestes estructures han deixat rastre fins els nostres dies. Les coincidències entre vies o límits

actuals i *limites* romans permeten avalar una major importància del superstrat romà a l'Urgellet (Bolòs; Hurtado: 2006, 78).

La vall d'Andorra no degué experimentar el mateix grau d'alteració, en l'ocupació de l'espai i l'ús del sòl, que el de la plana de l'Urgellet, on el territori es reparcel·la i apareixen granges i nuclis nous. Tanmateix, és lògic pensar que aquests segles de romanització van anar calant en la societat indígena, que poc a poc s'anava aculturant a la nova realitat. Però vista la pervivència constatada en la toponímia i en el substrat impregnat en la nova parla romànica que van anar adaptant, no podem descartar del tot la pervivència lingüística del substrat bascoide fins ben entrat, com a poc, el període visigot.

Podem parlar d'una Andorra bascònica amb una influència romana tènue? Les dades aportades per l'arqueologia en els darrers temps ens obliguen a repensar-ho. Tanmateix, tot i aquestes dades, a data d'avui no tenim cap prova empírica de la presència estable del món romà al país, ni de suficient entitat com en el cas de Llivia, ni tan sols epigràfica. Ara bé, hi ha un fet inapel·lable, corroborat per l'arqueologia en els darrers anys: l'entrada dels nous models que es van anar introduint, probablement des d'*Urgellum*. Si bé haurem d'esperar encara les dades que l'arqueologia ens revelarà en un futur.

La ciutat de Llivia i el seu entorn immediat va ser, amb tota seguretat, l'eix vertebrador del territori en el període Alt Imperial, experimentant un canvi important que es coneix com la divisió cadastral de l'espai. Aquest implicava una subdivisió del territori en unitats econòmiques de base agrària, de caràcter parcialment colonial, on es va ressituar a la població indígena, tant dins de la ciutat com en les petites granges disseminades, així com en alguns poblats que es mantindrien (Olesti:1993, 133-154; Bonaies: 2012, 43).

Aquesta reorganització cadastral es va anar establint progressivament, sempre partint de la civitas, com a epicentre socioeconòmic i de serveis. Amb el temps el sistema va anar evolucionant, creant divisions parcel·làries regulars (*actus*), alhora que la xarxa de camins s'encaixava amb aquestes. Aquests darrers han quedat parcialment fossilitzats fins avui i han esdevingut una bona font d'informació per entendre millor els processos d'evolució de l'espai al llarg del temps.

L'*ager* romà estava generalment organitzat en *villae* rurals, perfectament ordenats d'acord amb els eixos viaris que partien de les *civitas*. Ara bé, aquestes vil·les solien emplaçar-se a les zones planes, pràcticament inexistentes a les àrees de muntanya. Aquestes no van trobar un terreny favorable per al seu desenvolupament al Pirineu. Només s'aixecaran al territori proper a *Iulia Libica*, primer; i a la plana propera a l'*oppidum* de Castellciutat, després.

Aquesta centuriació, és a dir, el resultat sobre el terreny de la divisió cadastral romana, és perceptible encara avui a la plana d'Urgellet, però no podem exportar aquest model més enllà, com les valls del Valira. Andorra, com a terreny de muntanya, tindrà un model d'organització territorial diferent, model que també tindrien altres valls de la regió, com la d'Òs, la Vansa, Bescaran o Pallerols, per citar-ne alguns exemples. Les valls andorranes serien un *pagus* dependent territorialment de Llúvia, unitat que serviria per a l'explotació del territori i, sobretot, per a la integració administrativa i jurídica de la comunitat dels andosins (Euba: 2008,26-63).

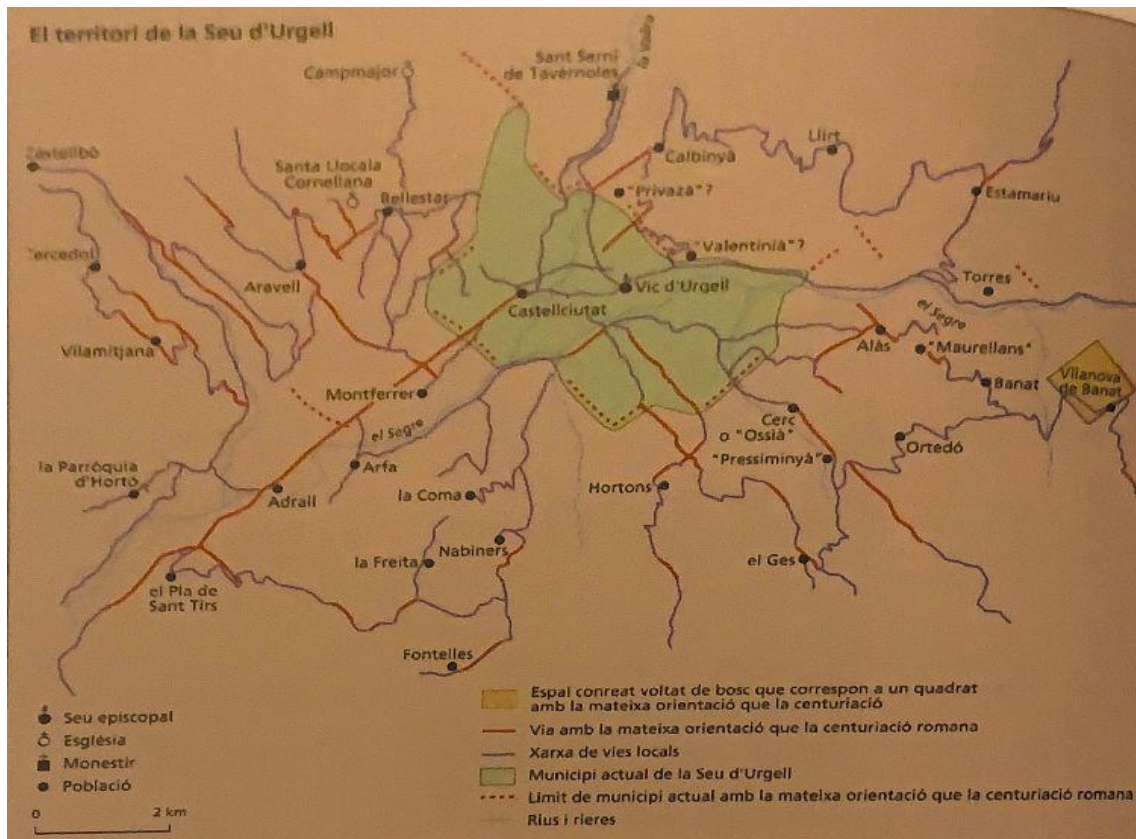

Fig. 10: Restes de centuriació romana a l'Urgellet. Font: Bolòs i Hurtado (2006).

A les valls andorranes no s'efectuaria una divisió cadastral de l'espai, i l'explotació d'aquesta part del territori seria gestionada localment, cosa que explicaria el diferent impacte sobre les pastures estives, amb una explotació més intensa que la que tingué la Cerdanya (Bonales: 2012, 47).

Però recordem que, si bé el territori andorrà, com altres valls allunyades dels llocs més plans, no patí una divisió cadastral, no significa de cap manera que el domini romà fos nul. L'evolució del poblament va seguir unes pautes de transformació similar a les que van ocórrer a la Cerdanya, com l'abandonament dels assentaments del Roc de l'Oral, durant el segle I a. C., i de l'Antuix, al II a. C., (Yáñez: 2005, 70-73) i l'aparició de restes en altres punts del país, com la

ceràmica dels segles I i II d. C. al Cedre de Santa Coloma, juntament amb les restes del Roc d'Enclar, que fan suposar l'existència d'una granja a l'àrea de Santa Coloma – La Margineda, ambdues situades en zones on la ribera del Valira és més plana. L'any 2000, a l'església de Sant Marc i Santa Maria d'Encamp, es va localitzar un estructura que podria ser tardo-romana, que podria correspondre a un cup o una tomba (Bosch, J.M.; Yáñez, C.: 2005,77-88).

La desaparició d'aquests nuclis en altitud mostraria una dependència amb l'*oppidum* de Castellciutat, que va veure sorgir pel seu territori, establiments rurals en forma de *villae*, entre les segles I a. C. i el I d. C. Entre aquests, hi hauríem de situar la granja de Santa Coloma que devia estar en funcionament entre els segles I i III d. C. (Bosch: 2004, 10-15).

Andorra havia estat un mer límit administratiu entre províncies i *fundus* de ciutats fins al segle IV i V d. C., moment en què aquest paper fronterer va tenir un caire militar, atesa la pressió dels pobles germànics vers el sud de la serralada. Aquest canvi de paradigma va comportar la necessitat de fortificar i defensar la línia dels Pirineus. És en aquest moment quan es fortifica el turó d'Enclar, que dependria d'*Urgellum*, però que alhora exerciria el control del seu territori propi delimitat, al qual estarien adscrits els homes de Santa Coloma i la Margineda (Bonales: 2012, 47).

És probable que aquest control pogués anar més enllà, sobre altres nuclis que haguessin anat sorgint, com Sant Julià de Lòria, fundada el mateix segle V d. C, si bé l'arqueologia ha datat amb anterioritat l'assentament de Camp Vermell, en la mateixa localitat (Fortó; Vidal: 2009, 253-262). Aquest jaciment lauredià ha posat de manifest un assentament d'hàbitat, cultura material i un enterrament datables al segle III d. C.

Al jaciment d'Enclar s'ha documentat una infraestructura militar datada entre la segona meitat del segle IV i el segle VI, sobre les restes, ja en desús, de l'antiga explotació vitivinícola de la qual hem parlat abans. D'aquesta fortificació, en coneixem els vestigis de dues torres i diferents materials d'importació datats en aquest període, com ceràmica vidre i objectes metàl·lics, especialment destacables els d'ús militar, com un passador d'inspiració germànica (Llovera *et alii*: 1997, 321-325).

Per la seva cronologia, datació i tipologia, aquestes restes poden correspondre a un dels *castra* del sistema defensiu aixecat per transformar el Pirineu en una barrera contra el perill de les invasions germàniques. Aquest període també s'engloba en les crisis socials del segle IV i principi del VI, caracteritzat per situacions successives de conflictes, fet que comportà una actitud defensiva per part de les autoritats i els grans propietaris (Arce: 1982, 155).

La llei del 396 sobre l'obligació dels governadors d'aixecar o reforçar les muralles de les ciutats és un altre indicador d'aquesta inestabilitat i recerca de seguretat. Hi hagués o no un programa organitzat de fortificació, el cas és que en aquest moment, pel que fa a les *civitates*, *castella*, castres i torres existents, resulta una hipòtesi viable, plantejar-se la superació temporal del Pirineu com a lloc de pas (Bosch, J.M.; Yáñez, C.: 2005,86).

El jaciment d'Enclar és un testimoni d'aquests segles convulsos (segona meitat del IV i Vè). Les noves estructures deuriem reaprofitar les anteriors, com una torre adossada a les instal·lacions per fer el vi, que van ser ampliadades per una muralla perimetral amb altres torres de flanc de planta quadrangular, d'una planta d'elevació. Els resultats de la recerca d'aquest període en el jaciment, a més de corroborar el seu nou caire defensiu, també aporten proves de la seva habitabilitat permanent, tot i que no suficients com per conèixer amb exactitud els espais respectius de residència, magatzem o culte (Llovera *et alii*: 1997, 324-331).

El Roc d'Enclar, en aquest període convuls, devia estar habitat per famílies camperoles de la vall, que donaven servei al castre, a més de trobar una solució a la situació d'inestabilitat del moment. Tanmateix, a partir del segle VI, el conjunt va experimentar una decadència fins al segle VIII i IX, moment en què a aquest emplaçament, se li torna a donar un ús habitable important (Bosch, J.M.; Yáñez, C.: 2005,86).

No coneixem encara amb profunditat l'estructura fortificada dels Pirineus en aquests segles d'amenaces. Probablement existia una primera línia de defenses als peus dels passos principals de muntanya, anomenats *claustra Pyrenaei*. Hi havia una segona línia, més a la rereguarda, integrada per nuclis de població emmurallats. Si seguim aquesta hipòtesi, en l'àrea de l'Alt Segre, el Roc d'Enclar i Llivia serien infraestructures de la primera línia, i el nucli de la Seu d'Urgell formaria part d'aquesta segona a la rereguarda (Bosch, J.M.; Yáñez, C.: 2005,86).

Aquestes noves necessitats geoestratègiques, van tenir una important conseqüència en l'organització del territori, especialment en les unitats de poblament i, de retruc, un canvi dels punts de referència tradicionals. És precisament en aquest període (segles IV i V), quan es devia consolidar el barri de la Seu d'Urgell com a nucli, convertint-lo en la seu del poder a la regió, en detriment de Llivia, que havia estat la seu del poder des dels temps d'August.

Ens trobem doncs en un canvi transcendental pel que fa la centralitat del poder, que es trasllada de la seu tradicional (*Julia Libica*) a la nova (*Urgellum*). Aquest fet pot ser explicable per la ubicació de Llivia, massa exposada atesa la nova

situació, fet que va coincidir amb la consolidació progressiva del nucli urgellenc, que havia anat assolint una certa entitat urbana, gràcies als efectes de la *Strata Ceretana* (Bosch, J.M.; Yáñez, C.: 2005,87-88).

Ara bé, aquesta hipòtesi de treball, que postula un canvi de centralitat que afavorí la pujança d'*Urgellum* en detriment de *Iulia Libica*, s'hauria de matisar. Si bé és cert que la capital urgellenca acabaria essent la seu episcopal del territori, potser caldria aprofundir en les raons. La Ribera d'Urgellet està situada en un espai més centralitzat pel que fa a les comunicacions amb el Pallars, Andorra, àdhuc la Ribagorça. Aquesta podria ser una bona raó de pes per ubicar-hi la seu del bisbat. És cert que també s'hi va ubicar, en època carolíngia, la seu del poder comtal. Però Llivia també va mantenir l'estatus de capital del nou comtat de Cerdanya, ambdós poderosos a l'alta edat mitjana. Podem parlar d'un declivi de Llivia envers la ciutat d'Urgell? La resposta no és clara, tot i les noves hipòtesis que hem citat.

En aquest context, cal que recapitem un moment. L'any 406, amb l'arribada massiva de pobles germànics que, travessant el Rin, es va iniciar una nova etapa de canvis decisius en la meitat occidental de l'antic imperi. Sueus, vàndals i alans van desplaçar-se vers el sud, empesos per altres pobles, travessant el Pirineu, per acabar penetrant en la península Ibèrica. Coetàniament, el poble visigot va creuar el Danubi, a l'extrem oriental de l'imperi. La ruta que seguiren els dugué a la península Itàlica, després de travessar els Balcans. En aquella expedició saquejaren la ciutat de Roma, l'any 410, per continuar el seu camí cap a la Gàl·lia, on van posar la seva força militar al servei de l'imperi. Aquest fet no va ser gratuït, a canvi, el visigots van establir un pacte amb els romans, mitjançant el qual s'establiren a Aquitània, al voltant de la ciutat de Tolosa, des d'on els seria requerida la seva ajuda militar per lluitar contra els altres pobles bàrbars establerts a Hispania (Gascón: 2021,299).

A partir del regnat d'Euric (466-484), els visigots van emprendre una política clarament expansionista, incorporant al regne de Tolosa, les principals ciutats de la Provença. A partir del 472, van iniciar unes campanyes vers el sud, que van tenir com a conseqüència, per primer cop, l'assentament estable de guarnicions militars a les ciutats hispanes, especialment a la Tarraconense. D'aquesta manera, Roma va veure truncats els vincles amb l'únic territori hispà amb qui encara mantenia lligams administratius directes (Gascón: 2021,300).

La caiguda del darrer emperador romà d'Occident l'any 476, i la progressiva consolidació dels francs al nord del riu Loira, van acabar enfrontant ambdós pobles bàrbars. La balança es va decantar a favor dels merovingis a la batalla de Vouillé, l'any 507, degut a la derrota i mort en batalla del darrer rei visigot de Tolosa, Alaric II. Aquest fet va obligar traslladar els antics centres de poder

gots a la península Ibèrica. El francs van arribar fins la vessant nord de la serralada, però els visigots van mantenir la Septimània, que incloïa ciutats tant importants com Narbona o Carcassona, quedant protegit el Pirineu oriental de l'avançada franca.

Aquest establiment visigot amb epicentre tolosà, podria explicar el desplaçament de la centralitat que tradicionalment havia tingut la regió de Llúvia vers l'oest, on la plana d'Urgellet esdevindria més estratègica, atesa la seva ubicació entre els Pallars, Andorra i la Cerdanya. Pel que fa a la vessant nord, també seria important el paper de Foix, a mig camí entre Andorra i Tolosa. Les hipòtesis queden obertes a l'espera de futures recerques, tanmateix, hi ha un fet inapel·lable, el bisbat es va establir a *Urgellum*, amb tota seguretat en plena època visigoda. Ara bé, en cap cas el paper de Llúvia va quedar mai subjugat al de la Seu d'Urgell, atès que va mantenir una condició de capitalitat, més o menys sòlida, durant el període visigot (Gascón: 2021,305).

És cert que en l'època tardo-antiga Llúvia no tenia l'esplendor que havia tingut a l'etapa imperial, però això no vol dir que no continués mantenint una capacitat de vertebració política del territori i haver conservat un paper de centre actiu sobre unes àrees dependents de notable valor econòmic (Guàrdia:2021,268).

Llúvia va perdurar amb tota seguretat, degut a la seva situació estratègica, fet que mantindrà una població mínima al llarg dels segles, però ja no la podem considerar com una *urbs*. Per tant, podem fer servir el seu exemple per entendre millor el fenomen de la crisi urbana de finals de l'alt imperi, i de retruc, exposar les contradiccions que aquest procés va suposar en els Pirineus orientals (Guàrdia:2021,265).

Com hem dit, Llúvia devia formar part del *clausurae* pirinenc, com ho fa palès la presència de materials tardo romans al Puig. Des d'aquest turó, es controla el pas del Segre i els accessos septentrionals de la comarca, fet que permet pensar en l'existència d'un *castrum* a la zona alta, que va tenir continuïtat més enllà de l'època romana (Guàrdia:2021,265). Per tant, la presència militar estaria justificada tant per la situació estratègica de la població, així com per la importància de Llúvia, com en el seu paper vertebrador i econòmic.

Atesos aquests dos factors, no podem afirmar que Llúvia era una població, sense pràcticament entitat urbana. La hipòtesi tant de l'existència d'un *castrum* al turó, així com del seu paper estratègic, queda reflectida en algunes citacions documentals, com els *moenium Liuianorum* del 471, citades per Sidoni Apol·linar (Epistulae, VIII, 2-3), o la "*Historia expeditionis Wambae regis*", obra d'època visigoda, escrita per Julià de Toledo (Guàrdia et alii: 2021, 271).

Les excavacions dutes a terme a l'àrea de l'antic fòrum romà de Llúvia, van posar al descobert dues troballes interesantíssimes d'època tardo-antiga: un tresoret de 197 monedes tardoromanes d'imitació (Guàrdia et alii: 2021,268-269), i la tomba d'un macaco (Olesti et alii: 2021,272-274), que s'ha interpretat com les restes d'una mascota militar, ambdós d'una cronologia entre els segles V-VI, elements que s'adiuen amb una presència militar, així com amb una continuació de la població com entitat activa (Guàrdia et alii: 2021,271).

Aquest breu viratge vers el cor de la Cerdanya, a l'oest de l'Urgellet, no és menor. Els resultats de la recerca arqueològica a Llúvia, en època tardoromana, són notablement superiors als que, de moment, s'han efectuat a la Ciutat d'Urgell. A més, poden ser datats sense cap dubte com d'aquesta època, així com la seva vinculació al món militar. És per això, que si bé veiem factible el canvi de centralitat a la regió a favor de la plana d'Urgellet en aquesta època, hem de ser prudents, a l'espera de les futures recerques que puguin corroborar aquesta hipòtesi de treball.

Aquesta reorganització del territori, comportaria transformar l'actual Seu d'Urgell en un poble fortificat, i convertir l'oppidum de Castellciutat, en el nou centre de poder romà de la regió, que com hem vist, domina la plana d'Urgellet, i està situat al bell mig d'una important cruïlla de camins ancestrals, entre ells el que mena cap a Andorra, vers el nord.

D'aquesta manera podem explicar perquè les jerarquies eclesiàstiques instal·len una seu episcopal a la Seu d'Urgell (el bisbe Just d'Urgell apareix en les actes del Concili de Toledo de l'any 527), i que la primera catedral visigoda no s'instal·lés a Castellciutat (Gascón: 2019, 411-437). Va ser precisament l'assentament d'aquesta organització territorial administrativa hispanoromana a la plana d'Urgellet, que va permetre, després dels respectius canals de transmissió, possibilitar la decisió hispanovisigòtica posterior (Bosch, J.M.; Yáñez, C.: 2005, 88).

Tornant a la Seu d'Urgell, convé que recapitem sobre els seus orígens i quin va ser el seu grau i intensitat de romanització. Fins fa poques dècades, com hem dit, la historiografia es fonamentava en dues premisses bàsiques, tal com detalla Villaró:

1.- Hi havia una ciutat romana (*Urgellum*) al turó de Castellciutat, on va instal·lar-se la primera catedral visigòtica, documentada el 527.

2.- La Seu és una creació altmedieval, *un vicus* (en la seva accepció del terme que significa barri, suburbi), depenent de l'antiga ciutat romana de Castellciutat. En aquest nou espai urbà es va construir la catedral carolíngia, a principis del segle IX, atès que la visigoda havia estat destruïda pels musulmans.

Ja hem descrit àmpliament les dificultats, i els errors d'interpretació que ha comportat sovint, per part d'alguns autors del passat, en relació a l'estudi dels orígens romans d'*Orgia/Urgellum*. Però hem d'afirmar categòricament que aquest sil·logisme basat en els clàssics no té cap mena de fonament empíric, com hem vist a l'hora de tractar les fonts clàssiques. Tanmateix, el fet de que no n'hi hagi constància documental, no exclou de cap manera, que els romans i la seva cultura no hi fossin presents.

Abans dels anys 90, només teníem certs vestigis romans, en troballes aïllades i de difícil contextualització, com un as de Vitel·li del 69 d. C. localitzat a Estamariu (Villaró:1995,28), o un plat paleocristià localitzat a Asnurri, Vall de Sant Joan (Farràs: 2001,19).

Per fi, a partir de l'any 1990, la recerca va començar a donar fruits que capgirarien la concepció historiogràfica anterior: l'arqueologia ens va donar la primera prova irrefutable d'assentament d'època romana en les excavacions dutes a terme entre l'any 1990 i 1994 al subsol de l'ajuntament, edifici encara en ús de l'antic Consolat de la Ciutat d'Urgell. En aquest espai de l'edifici existien els fonaments de l'església romànica de santa Eulàlia, que varen ser excavats per Maria Àngels Ruf. Sota l'estructura medieval es van localitzar unes estructures romanes, que tot i ser escasses, van obrir unes noves perspectives d'estudi que, insistim, ho van capgirar tot (Ruf; Villaró: 1995, 487-511).

Fig.11: Planta del jaciment de Santa Eulàlia. Font: A. Villaró.

S'hi van trobar les restes d'un conjunt de 5 dipòsits o *lacus*, destruïts a l'edat mitjana en el moment de la construcció de l'edifici medieval. Tots els dipòsits, menys un, s'han conservat força malament, i tenen unes dimensions incertes. En desconeixem la seva utilitat exacta, si bé, per la seva tipologia, podrien servir per contenir líquids. Aquestes estructures podrien correspondre, amb tota probabilitat, a una àrea corresponent a la *pars rustica* d'una vil·la, és a dir, l'indret destinat a les activitats de transformació dels productes agraris (Villaró: 1995, 29).

A més d'aquestes estructures, els treballs arqueològics han recuperat una gran quantitat d'elements constructius romans: *tegulae* i *imbrices*, *bipedalia*, i fragments de revestiments, amb *opus signinum* i *opus caementicum*. Aquests materials s'han trobat com a material de reblliment de les estructures medievals i modernes posteriors, tanmateix, demostren la presència d'alguna mena d'establiment romà a la Seu (Villaró: 1995, 30).

A santa Eulàlia també s'ha trobat ceràmica, però en quantitats molt minses, difícils de datar, però inequívocament es tracta de material romà. En aquest mosaic heterodox de ceràmiques excavades hi trobem ceràmica imperial, sigil·lata sudgal·lica i nord africana (Villaró: 1995, 30).

Els resultats d'aquesta excavació corroboren la tesi ocupacional romana, tanmateix, només una continuació de les excavacions arqueològiques de la Seu, preferiblement planificada, ens permetrà definir amb precisió quin va ser l'abast i el grau d'intensitat de la romanització de la ciutat, i de retruc, de la plana d'Urgellet. El subsol de l'ajuntament tenia amagat un llegat interessantíssim que, indubtablement, significà, des de la constatació empírica, un abans i un després en la lectura històrica del territori.

Villaró posa el focus en l'estudi de l'entramat urbà antic de la Seu, especialment el carrer Major i el dels Canonges, que tenen una trama urbana sospitosament ortogonal, massa rectilini, d'escassa tradició medieval (Villaró:1995, 30). De fet, es van trobar unes estructures sota cal Serrano, la tardor del 1995 (Farràs, 2001: 17), als peus del carrer Major, que caldria confirmar si són d'època romana.

A més, si fem una hipotètica reconstrucció del conjunt, la seva ubicació obriria la hipòtesi a pensar que es tractaria de la porta d'accés occidental a la localitat, atès que encaixaria perfectament amb el carrer que es dirigeix directament a la porta de la catedral, perpendicular al carrer dels Canonges (Fig.12). Però malauradament, com anem repetint com a mantra, quan parlem de la ciutat d'Urgell, no es va continuar la prospecció, i la necessària excavació arqueològica, va quedar des d'aquell moment al calaix.

Fig.12: Restes torbades sota el carrer Major. Font: A. Villaró

Les espitlleres no són un element precisament romà, no obstant, caldria continuar la recerca en aquest jaciment, perquè si es pogués confirmar que són d'època romana, bé podríem contextualitzar el jaciment al segle IV, moment que, com hem vist, es decreta la llei que obliga a fortificar les ciutats i poblacions.

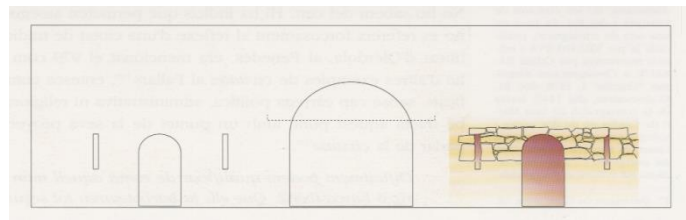

Fig. 13: Reconstrucció hipotètica del portal, ubicant -hi les restes trobades. Font: A. Villaró

La plaça dels Oms és l'espai urbà més important de la Ciutat d'Urgell. Situada entre tres dels edificis més emblemàtics de la ciutat: la catedral, l'església gòtica de sant Domènec i l'ajuntament. Va ser urbanitzada als anys setanta del segle passat, un cop van ser acabades les obres de restauració de l'edifici catedralici, moment en què es van eliminar alguns dels elements afegits barrocs que encara tenia l'estructura romànica de l'edifici.

El gener del 1996, en la darrera campanya de restauració important que s'ha realitzat a la Catedral d'Urgell, es van instal·lar unes grues al sector nord, precisament la façana que dona a la plaça. En les obres per instal·lar aquesta estructura, hi van aparèixer dues sepultures. Aquest fet va donar pas a una excavació d'urgència, que va posar de manifest l'existència d'una necròpoli i diverses estructures associades (Villaró: 1998, 441). Es va trobar un mur curvilini, que va poder ser excavat fins a nivell de fonamentació, que tradicionalment s'ha interpretat com un vestigi de la catedral erigida per Sant

Ermengol al segle XI. Aquest tram de mur està superposat sobre d'un altre que s'allarga d'est a oest, paral·lel al mur de la catedral.

Una de les dues tombes localitzades pertanyia a un infant i estava formada per una paret de petites dimensions, composta per tres filades de còdols i esquistos, amb una coberta de llosa. A l'interior hi havia els claus de fèretre. L'altra corresponia a un adult i estava composta per quatre grans lloses d'esquist, si bé coberta per altres de més petites. Algunes de les esclotxes estaven tapades per fragments de tègula. La rasa oberta per l'excavadora que va provocar la troballa del jaciment va deixar al descobert cinc tombes més, fet que indicava que la necròpoli s'allargava vers l'oest (Villaró: 1998, 441).

No podem afirmar amb seguretat que el mur curvilini sigui d'època medieval, tanmateix, si acceptem aquesta hipòtesi, però com que està construït sobre una estructura anterior, aquesta podria tractar-se d'una estructura tardo-antiga. Hi ha dubtes sobre la cronologia de la necròpoli, a priori l'hem de vincular a l'hipotètic mur medieval, tanmateix, per la seva tipologia, no podem descartar que pugui ser més antiga. Cal recordar que aquest jaciment està a escassos 150 metres del jaciment de Santa Eulàlia, pràcticament en línia recta, direcció est, al subsol de l'ajuntament de la ciutat.

Aquest pla director de la restauració de la catedral, que havia de fer una reforma integral de l'immoble consistia a refer les cobertes, construir la xarxa de drenatges, refonamentar l'ala sud, i controlar la presència de materials antics reutilitzats. El control arqueològic es va activar des del primer moment. Tot i que no es va fer una excavació exhaustiva, també es van fer intervencions a la façana oest i sud, així com al claustre.

Els resultats obtinguts van ser la troballa d'un seguit d'enterraments paleocristians, perfectament datables entre els segles V i VI, alguns murs a la façana oest, alguns d'ells aprofitats per a la fonamentació d'aquesta part de l'obra romànica, i sobretot, l'ara de marbre paleocristiana de la catedral, que es podria datar entre els segles V o VI, si tenim en compte la seva similitud amb altres de la mateixa època, com les del conjunt de Terrassa (Alavedra: 1979, 213-221 i 367-369).

La peça va ser trobada partida en dos, reaprofitada com a element constructiu a l'ala est del claustre, l'única no romànica del conjunt, construïda el 1603. Les seves dimensions són de 113 x 79 x 8 cm. Té una doble motllura de mitja canya, i un gran nombre de grafits, tots anteriors al segle XI (Villaró: 1998, 442).

La troballa de la primitiva ara de la catedral, reaprofitada com a material constructiu als basaments de l'ala del claustre del segle XVII, com hem vist,

trenca amb la hipòtesi sostinguda tradicionalment d'ubicar la catedral visigoda al turó de Castellciutat.

Fig.14: Ara paleocristiana de la Catedral d'Urgell, actualment al presbiteri de l'edifici.
Fotografia: Museu Diocesà d'Urgell

Aquesta nova dada, sorgida de la recerca arqueològica, sumada a les de Santa Eulàlia, el carrer Major i la resta d'intervencions dutes a terme en el conjunt catedralici, ens obren una visió molt diferent, com hem anat insistint, del que sostenia la historiografia tradicional.

Per tant, tot i que l'arqueologia encara ens ha donat poques dades, amb aquestes podem tornar a formular el passat antic de la Seu d'Urgell, i de retruc, el de l'Urgellet i Andorra, sota les següents premisses:

- 1.- A l'època romana, s'instal·laria un punt de control militar (*oppidum*) al turó de Castellciutat.
- 2.- A l'emplaçament de l'actual ciutat, s'aniria desenvolupant un assentament, que va anar evolucionant, a l'empara de la seva bona situació geoestratègica, en una cruïlla de camins travessada per la Strata Ceretana.
- 3.- En aquest nou assentament s'instal·laria la seu del bisbat d'Urgell, entre els segles V i VI. Aquest emplaçament, al bell mig de la plana d'Urgellet, esdevindria més favorable per a la cristianització del Pirineu.
- 4.- La progressió del nucli originari de la Seu d'Urgell va ser paral·lela al declivi de *Iulia Libica*, aquesta darrera en una situació més exposada, davant la nova situació del segon terç del segle IV.

La frontissa està oberta per als futurs estudis, ateses les noves dades, però encara hi ha molts buits, que s'han d'omplir intensificant la recerca arqueològica. Alguns jaciments, com l'hipotètic portal del carrer Major de la Seu, amb prou feines van ser documentats, per ser colgats altra vegada. Altres, com l'excavació de la Trobada de Montferrer, a pocs quilòmetres de la ciutat, van aturar-se just quan s'arribava a l'estrat paleocristià, per falta de finançament (Farràs; Villaró: 2000, 219). Ara bé, la recerca arqueològica de la Seu d'època romana es va quedar aquí. Des de l'embranchida ocorreguda els anys noranta del segle passat no han paregut més restes.

No podem dir el mateix a la resta de l'Urgellet on, encetat el nou segle, s'han fet diversos descobriments gràcies a les intervencions arqueològiques dutes a terme a la serra del Cadí, de la mà de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC), amb la col·laboració d'estudiosos locals. La serra del Cadí no havia estat mai estudiada fins al moment. El seu estatus de parc natural només havia creat interès des del punt de vista naturalista (Obiols: 2008, 55).

L'any 2003 es va descobrir un jaciment a la serra del Cadí, situat a 2020 metres d'alçada, en el qual apareixien en superfície abundants fragments de ceràmica d'època romana: el Goleró - Prat Major. La seva descoberta va significar un punt d'inflexió, pel que fa als postulats que hi havia previs, en l'estudi de l'antiguitat de l'Urgellet. L'estiu del 2004, l'ICAC va realitzar una prospecció, que seria el punt de partida de les campanyes arqueològiques que es van dur a terme els anys següents (Palet et *alii*: 2008).

El Goleró està situat a l'extrem oest de la serra del Cadí, a la vessant sud que mira cap a la Vansa. Té una extensió considerable i està situat en un important lloc de pas, atès que és l'indret més practicable per travessar la serra per l'oest, evitant els cingles i tarteres que geològicament ha dibuixat el riu de Bona. Els resultats de les campanyes d'excavació han demostrat cinc etapes d'ocupació diferents (Palet et *alii*: 2008):

- 1.- Al final del IV mil·lenni a. C.: si bé les troballes han estat escasses i molt fragmentades.
- 2.- Primera meitat del III mil·lenni a. C.: també amb poc material trobat, en podem destacar una peça de sílex treballada.
- 3.- Segles VIII al VI a. C.: en aquest estrat del jaciment hi apareixen unes estructures circulars, d'una trentena de metres diametral, limitats per talussos de terra i materials peribles, que estan relacionades inequívocament amb l'activitat ramadera.

4.- Segles II a. C. al IV d. C.: en aquest període es reocupen els cercles, documentant-se una intensa activitat metal·lúrgica, com ho fa palès l'ús del forn de grillatge de ferro, datat entre els segles I i II d. C. Aquest tipus de forn era emprat per fer la primera reducció del mineral, recordem que la fusió del ferro s'assoleix a 1535°C, però que el mineral pot ser reduït, sense arribar al procés de fusió, si l'exposem a una temperatura alta mitjançant un procés de reducció directe que aconseguix reduir el mineral a un masser apte per poder ser treballat, si bé molt allunyat del seu estat líquid (Valera: 2021).

5.- Estructures ramaderes d'època moderna.

La necessitat de producció, és a dir, estar a prop dels recursos necessaris com les carboneres, la pròpia fusta per abastir-les i el mineral, podrien justificar que aquesta infraestructura de la protoindústria antiga estigués situada a aquella alçada. Tanmateix, desconeixem d'on obtenien la mena, i quina era la seva destinació (Obiols: 2008, 56). A més d'aquestes infraestructures metal·lúrgiques, també s'han desenterrat nivells d'habitat datables al segle IV. En aquest nivell s'han trobat fragments de ceràmica africana i sigil·lata, a més d'elements de vidre i metall (Palet *et alii*: 2008).

A llevant d'aquest jaciment es troba el de Padrell, connectat amb l'anterior per l'antic camí ramader que passa paral·lel, a més alçada, amb la ruta de la sal. En aquest jaciment s'han trobat grans concentracions d'explotacions mineres de ferro i restes de forns per a la reducció del metall (Obiols: 2008, 57).

Un altre jaciment d'importància, com ja hem mencionat, que també ha constatat una activitat metal·lúrgica d'època romana és el de Pratllong (Olesti *et alii*: 2021). No pot ser casual de cap manera que aquest, Goleró i Pradell, estiguin a l'antiga ruta cardonera que comunicava les valls de l'Alt Segre amb la Catalunya central des de la prehistòria. El Camí ramader i el Cardoner, també conegut com la ruta de la Sal, anaven paral·lels, atès que el pas de ramats requeria assolir cotes més altes (Pasques: 2008, 67).

Per acabar aquest recorregut que engloba al romanització de l'Urgellet i Andorra, hem de parlar d'un jaciment directament vinculat a la *Strata Ceretana*: el coll d'Ares. Aquest jaciment és situat al punt culminant on arriba l'antiga via, a la marrada necessària per salvar el congost dels Tres Ponts, entre les valls de Cabó i la Reula, situada a la Ribera d'Urgellet. Ja hem parlat de la importància d'aquest pas des de l'antiguitat. Però calia corroborar arqueològicament la presència romana en aquest punt de la via. Jordi Pasques, escriptor i divulgador local, ja havia vist el potencial d'aquest emplaçament en algunes visites sobre el terreny.

Entre el 10 i el 20 de juny de l'any 2019, es va realitzar una campanya feta per un equip de la Universitat Autònoma de Barcelona, amb la col·laboració d'estudiosos locals. La prospecció va documentar unes estructures murals que s'han de vincular amb l'existència d'un assentament de tipus militar d'època romana, òbviament relacionat amb aquest punt transcendental de pas de la *strata* que unia *Iulia Libica* amb *Ilerda* i, de retruc, amb *Iesso*, pel coll de Bóixols (Olesti: 2019, 21).

La cultura material també ens encamina a corroborar la seva funció militar: *"Així, i a banda d'alguns fragments més de ceràmica a mà, es va recuperar un mínim de dotze clavi caligari (amb la possibilitat de ser ampliat el nombre fins a disset), quatre bronzes romans (un d'ells de Tiberi, datat entre el 14 i el 19 dC, i l'altra de finals de segle II dC, del període de Còmmode), una virolla de llança, i una figureta petita en forma de gall que perfectament es pot relacionar amb la militaria romana"* (Olesti: 2019, 20).

Fig. 15: Gall del Coll d'Ares. Fotografia: Jordi Pasques

Coll d'Ares és un jaciment molt interessant, que s'haurà de continuar excavant en el futur. No només per la seva funció militar, atès que el gall trobat podria associar-se al culte d'Hermes, per tant, un element vinculat al pas de mercaderies. És per això, que la idea de vincular el jaciment amb un santuari no pot ser descartada de cap manera. Futures campanyes hauran de donar llum a aquesta hipòtesi.

7.- Les potencialitats d'estudi

Hem donat un llarg tomb per la història antiga d'Andorra i l'Urgellet, basant-nos en les evidències arqueològiques, l'ajuda de les fonts clàssiques i medievals, i d'altres eines transversals, com la lingüística i la toponímia. Hem de destacar també els treballs que estan duent a terme, des del projecte PaHisCat, o Paisatge històric de Catalunya que, des de l'estudi del paisatge i els rastres que han perviscut des d'antic, ens estan donant també una eina valuosa per a complementar la tasca de recerca, si bé, caldria poder aclarir com van adaptar els romans els seus plans de centuriació, en una orografia tant irregular com la plana d'Urgellet.

Ara bé, caldria fer un matís important: plantejar una centuriació romana a la plana d'Urgellet ens presenta alguns problemes importants, ateses les dades arqueològiques que disposem actualment. D'entrada, podem caure en una contradicció històrica, a l'hora d'estudiar una operació d'aquest tipus, ja que la cronologia i l'entitat urbana d'*Urgellum*, ho fa difícil d'encaixar. La recerca futura ens hauria de donar sorpreses majúscules per poder-ho comparar amb Llívia.

Andorra, ateses les seves estructures d'estat, ha pogut fer un desplegament més gran d'esforços, a l'hora de potenciar la seva recerca històrica. Malauradament, no podem dir el mateix en el cas de l'Urgellet. Com hem vist, les intervencions dutes a terme a la capital urgellenca, han estat sempre fruit de l'emergència, mai d'una prèvia planificació sorgida d'un pla director. Només en els darrers anys s'ha fet treballs de recerca, de molt mèrit i que han aportat valuoses informacions, a la Vansa i coll d'Ares. Aquestes investigacions han estat dirigides i promogudes per la Universitat Rovira i Virgili, i l'Autònoma de Barcelona, emparades en el projecte de recerca, començat fa molts anys a la Cerdanya, que pretén donar respostes a la història antiga d'aquesta regió de la serralada.

Amb aquesta empremta, l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC), en coordinació amb el Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques (SERP-UB), posà en marxa un ambiciós projecte de recerca sobre l'ocupació i l'antropització dels espais de muntanya al Pirineu, iniciat al 2004, amb l'objectiu de conèixer les formes de gestió dels espais de muntanya en el passat i com aquests han contribuït a modelar successivament el paisatge actual (Palet *et alii*: 2006, 240).

Hi ha un altra disciplina que ens podria ser útil, la paleogenètica. Salvans, en el seu estudi en dedica un ampli capítol (Salvans: 2005, 217-232). L'autor basa els seus postulats en els estudis de Cavalli-Sforza, especialment aquells en què marida l'estudi de les llengües antigues amb les evidències sorgides dels resultats obtinguts en la seva recerca (Cavalli-Sforza: 1996).

Hi ha hagut una revifalla dels estudis lingüístics i toponímics en els darrers anys, capitanejats per Planas (2014 i 2018). Tanmateix, el debat és encara obert. Si bé hi ha una tendència actual a remarcar el factor protobasc i la seva pervivència, cal ser prudents, perquè podem caure en l'error tradicional de menystenir la romanització del territori que, més tènue o intensa, hi va ser.

Per tant, cal que ens aturem un moment aquí. Si bé els estudis lingüístics i toponímics estan recuperant l'embranchida en els darrers anys, recuperant el testimoni de Coromines, Badia i Margarit, Anglada o Salvans, caldria matisar que la majoria d'aquests autors focalitzen els seus estudis en el substrat preromà. És comprensible la fascinació per aquests topònims protobascos, i indubtablement són una part valuosa del nostre patrimoni immaterial. Sens dubte ens podem atrevir a fer hipòtesis sobre l'origen dels mateixos, i també sobre quina va ser la perdurabilitat de la parla dels seus habitants preromans.

Però no podem descuidar de cap manera els topònims llatins, que hi són ben representats. Fins i tot alguns topònims considerats per alguns autors com d'origen protobasc, atesa la corrent podríem dir "basquista" dels darrers estudis (Planas: 2014; Planas *et alii*:2018), són molt discutibles. Un exemple, seria el de l'hidrònim Valira, postulat com a protobasc i llatí, segons diferents autors.

Han perviscut nombrosos topònims llatins, molts d'ells mencionats en la documentació medieval (Bolòs; Hurtado: 2006, 47). En citarem uns quants exemples: Cornellana, una a prop de Bellestà, l'altra a ponent d'Arfa, i una tercera a la vall de La Vansa; Calvinyà, dominant la plana d'Urgellet; Sauvanyà, a la capçalera de la vall de Tost; Favà, al Cap de la Vall de Cabó; Alinyà, a la vall homònima; o altres com *Privazano*, *Ventenago* i *Pressimignano*, situats als voltants de la Ciutat d'Urgell. Per cert, a tall anecdòtic, incrustat a mig cos del campanar barroc de la vila d'Arfa, hi ha una estela de factura antiga, que hauria de ser objecte d'estudi (Luengo:2022). El mateix nom de la població ens evocaria un origen llatí del topònim: *AFRANIUS* (?).

Fig. 16: Estela antiga del campanar d'Arfa

Fotografia: Jordi Casamajor

Per tant, pel que fa a l'estudi de la lingüística i de la toponímia, tenim indicis per creure en la coexistència del substrat preromà amb la nova cultura llatina sobrevinguda. Hi ha dues premisses difícils de rebatre en aquesta qüestió: d'una banda, la més que possible pervivència del factor lingüístic i cultural protobasc, en algunes valls, fins ben entrada l'edat mitjana. De l'altra, la progressiva aculturació, lingüística i economicosocial, d'aquests pirinencs primigenis al nou ordre romà. D'aquesta darrera afirmació en tenim la prova més irrefutable: el català occidental va néixer a la regió.

En aquest sentit, un estudi més aprofundit de la toponímia llatina preservada, que en molts casos està ja documentada en època medieval (Farràs:2001; Bolòs i Hurtado: 2006), pot fer-nos extreure'n conclusions interessants. Hem vist que els estudis dels darrers anys estan canviant la visió tradicional, segons la qual es considerava l'Urgellet i Andorra com una regió poc romanitzada. Tanmateix, una revisió acurada de la toponímia llatina del país, esdevindrà sens dubte una eina potencial per mirar de trobar respostes.

Són molt atractius, a nivell lingüístic, tots aquells elements perviscuts de la toponímia anterior als romans. Hem de reconèixer que sobre aquest factor és on els lingüistes han posat més el focus. Però si ens quedem aquí, també estarem coixos. De fet, els pocs estudis que s'han realitzat, centrats en la toponímia llatina i la seva contextualització geogràfica, obren noves línies d'investigació. Aquestes, també s'encaminen, vers una romanització molt més important del territori, del que s'havia mantingut (Farràs:2001,130).

Existeix un treball inèdit, que cito sovint en el present treball, molt interessant, de l'historiador Josep Farràs, que s'hauria de recuperar de cara a futurs treballs, que va redactar l'any 2001, com a una investigació prèvia al doctorat. Malauradament, no va arribar mai a defensar la tesi, tanmateix ens ha deixat una eina potencial de gran valor (Farràs: 2001). El treball, fruit de la recerca, es va realitzar després d'haver llegit 1689 documents, centrant-se en 429 que contextualitza geogràficament en el territori. A tal fi, va elaborar una base de dades completíssima.

A part dels topònims apareguts documentalment, pròpiament llatins, va fer-se ressò d'altres de gran importància, que són: *strata*, *via*, *limite*, *statio*, *mansio*, *tabernae*, *pagus*, els numerals (que podrien fer referència a mil·liaris o a parts cadastrals). També altres termes directament vinculats a delimitacions o identificadors del paisatge, com creu, pedra o forques (Farràs: 2001, 4-5).

Aquest estudi, sorprenentment no publicat, arriba a unes conclusions molt interessants, que com hem avançat, apunten a dimensionar una romanització de l'Urgellet molt més important del que s'havia sostingut tradicionalment. Atès el seu interès per les potencialitats d'estudi, desglossem-ne les principals:

1.-L'Urgellet estaria fortament romanitzat si ens basem en els resultats extrets de l'estudi toponímic, i que aquesta romanització responia a les necessitats militars i estratègiques, per dur a terme el control dels passos pirinencs, i els camins que comunicaven el sud de la Gàl·lia amb Hispania. Aquest control viari responia a l'objectiu, per part de Roma, que basava el control dels seus territoris en les vies de comunicació terrestres (Farràs:2001, 130).

2.- A Totes les *strates* localitzades en l'estudi, hi apareixen topònims llatins vinculats (Farràs:2001, 130).

3.- La via del Segre, l'andorrana, la de la vall de Castellbò, la de la Sal i de Cantó són altament romanitzades, atès que serien vinculades amb estructures amb funció de control dels passos (Farràs: 2001,131).

4.- Un cop controlats aquests passos, es va procedir a l'explotació dels recursos que el territori oferia (fusta, metalls, ramaderia, etc.), que donarien pas a estructures d'hàbitat permanent. Un exemple podria ser les poblacions de Fórnsols o Cornellana, a la vall de la Vansa, que es relacionarien amb la presència i explotació de ferro d'aquella regió (Farràs: 2001,131).

5.- El turó de Ciutat seria el nucli original d'*Urgellum*, com un oppidum on s'assentava el control militar, i l'actual Seu d'Urgell hauria sorgit a la plana, vora el Segre, aprofitant la seva situació més òptima per l'agricultura, raó per la qual, estaria centuriada (Farràs: 2001,131).

Fins fa escassament trenta anys, la historiografia donava per fet, sense gaires discussions, que la romanització de l'Urgellet, i particularment la d'Andorra, havia estat pràcticament inexistente. S'acceptava la presència al turó de Castellciutat d'un *oppidum*, que exercia el control militar d'aquesta regió, en un punt estratègicament molt important, atesa la seva situació en una cruïlla de camins ancestral, creuats per la *Strata Ceretana*. També es situava al turó la primitiva seu catedralícia visigoda. Com hem vist, les recerques arqueològiques, tot i que escasses, han fet revisar aquesta visió (Gascón: 209, 411-437; Villaró: 2005,32-38).

Hi ha una qüestió que no hem tractat fins ara: el factor iber. Podem afirmar que a la Cerdanya es va produir un procés d'iberització a partir del segle IV a. C. (Morera: 2016, 1190-1107). Tanmateix, no podem saber encara si aquest fenomen es va produir a l'Urgellet o Andorra. Segons les dades que disposem, aquest podria ser el factor diferencial principal, entre els ceretans orientals i els occidentals, si agrupem en el grup ètnic ceretà, als antics habitants de l'oest del Baridà.

Els estudis realitzats els darrers anys vindrien a corroborar, una influència més important del factor iber, del que es suposava amb anterioritat. Des de fa anys, a la Cerdanya hi són ben presents els estudis dels gravats rupestres antics, en

els quals s'ha constatat l'ús de l'escriptura ibèrica (Ferrer: 2021, 153-158). Ni a l'Urgellet, ni a Andorra, s'han trobat restes d'escriptura ibèrica.

Fig. 17: Roc de les Bruixes (Prats, Canillo). Fotografia: P.C.A

Tanmateix, s'ha constatat una similitud notable entre gravats antics andorrans i ceretans, com la presència de dibuixos naviformes. Aquest fet, i davant la potencial troballa de nous gravats, obriria una nova línia d'estudi. Gravats com els de Sornàs a Ordino, o el Roc de les Bruixes de Canillo (Viñas: 1989, 50-53) han pogut ser datats gràcies a les grans similituds compositives, amb els trobats a la Cerdanya (Campmajor: 2021, 159)..

També aquesta influència ibera es reflecteix en la recerca arqueològica. Principalment als jaciments del Roc de l'Oral d'Encamp, el de l'Antuix d'Engordany, i el Cedre IV, situat al solà de Santa Coloma d'Andorra (Llovera; Rico: 1989: 56-57). La cultura material trobada en aquests jaciments mostren una clara influència iberoromana. Al Cedre IV es va recuperar un forn d'ús domèstic, d'un diàmetre aproximat d'un metre i una alçada de 88 cm. A l'Antuix es va poder constatar un hàbitat permanent, en ús entre els segles II i I a C. amb ceràmica tornejada, i al Roc de l'Oral, que és el jaciment més important d'aquest període localitzat a Andorra, es va localitzar ceràmica tornejada d'importació del tipus campaniana B itàlica, ceràmica de pasta clara ibera, ceràmica grisa emporitana i, com a element més significatiu, un penjoll amb forma de petit peu votiu, molt similar a altres peces trobades a Empúries, datades al segle II a. C. (Llovera; Rico: 1989: 56).

Ara tenim el present ben definit. Els estudis sorgits per les evidències arqueològiques en les darreres dècades en han situat en un bon punt de partida per explorar-ne les potencialitats. Hi ha molta feina a fer, especialment a l'Urgellet, que està a anys llum de la veïna Cerdanya, en el camp de la recerca. Una part d'aquesta ha de consistir en continuar la recerca en aquells jaciments que han quedat sense estudiar amb profunditat, bé per falta de pressupost, o

per la finalització de les intervencions d'urgència. També hi ha jaciments que no s'han estudiat, que mereixen ser constatats per ser inclosos en un futur pla d'estudi.

Però quin ha de ser aquest futur pla? D'entrada s'han d'aconseguir les sinèrgies entre els estudiosos d'ambdós costats de la frontera. És inconcebible l'estudi de la història antiga i medieval d'Andorra, sense tractar-la com un cos comú amb la de l'Urgellet i, encara que més llunyana, la de la Cerdanya. Ambdós territoris formaven un país pirinenc des de l'antiguitat, perfectament delimitat per l'orografia. L'Urgellet i Andorra van ser el territori original del comtat d'Urgell i, si ens basem en les evidències arqueològiques, Urgellum va ser l'epicentre irradiador de la romanització vers Andorra, com a mínim des de l'època tardo-antiga.

S'ha d'intensificar la recerca a l'Urgellet en els propers anys. També hi ha deures pendents en territori andorrà, com veurem. Aquest esforç de recerca ens ajudaran a omplir buits importants, tant de la història antiga del territori com dels importantíssims períodes posteriors, com l'època visigoda i altmedieval.

Un territori tant important, pel que fa a la història del Pirineu i de Catalunya, seu i origen del comtat d'Urgell, i d'una de les diòcesis més antigues de Catalunya, s'ha de posar al dia en la recerca en els propers anys. A tall d'exemple, el turó de Castellciutat no ha estat mai excavat, les evidències materials que hem anat mencionant de l'assentament, han estat troballes casuals *in situ*.

Però anem a pams. És evident que un territori d'extensió important, gaudeix de múltiples localitzacions per ser estudiades amb profunditat. Des del Consell Comarcal de l'Alt Urgell, amb estreta col·laboració amb els municipis, s'estan realitzant i actualitzant des de fa anys la catalogació dels mateixos. I si s'escau, també la inclusió com a béns, siguin d'interès local o nacional, o en el pitjor dels casos, com a simplement inventariats.

En el present treball només inclourem aquells jaciments que haurien de passar primers, en una hipotètica llista d'espera d'aquest pla director de recerca sobre el territori. Ho dividirem en tres àmbits: Andorra, la ciutat d'Urgell i la resta de l'Urgellet. Per a realitzar aquest treball he utilitzat l'estudi, he utilitzat les fonts escrites disponibles, especialment l'inèdit del Pep Farràs i òbviament, els treballs d'Albert Villaró, complementat per les visites *in situ* de cadascun d'ells, acompanyats de bons coneixedors del territori: Jordi Pasques, Climent Miró, Sara Ubach, Domènec Bascompte i Robert Lizarte.

Els historiadors sempre reneguem de les partides pressupostàries, a l'hora que es destinin els recursos públics per la recerca. Andorra no és una excepció, tanmateix s'ha fet molta feina, tant en la recerca com en la recuperació del patrimoni històric i artístic. Les comparacions són odioses, però no seria rigorós

no establir aquest fet diferencial amb l'Urgellet, tant mancat pressupostàriament, com altres comarques de l'Alt Pirineu.

No és d'estranyar, que en llocs on les partides públiques són més benvolents, tot i que les d'àmbit cultural vagin sempre a la cua, sempre queda algun recurs per destinar. En canvi, en altres territoris, aquestes injeccions pressupostàries arriben tard o mai. A l'Urgellet hi ha monuments com les esglésies romàniques de Nabiners o Sant Climent de la Torre, que ja són enrunades, mentre que a Andorra, s'han aixecat pràcticament des dels fonaments les de sant Martí de Nagol o la de sant Vicenç d'Enclar, aquesta aprofitant les campanyes d'excavació.

A més, Andorra té un departament de recerca actiu, vinculat a Patrimoni Cultural d'Andorra, que disposa d'una partida pressupostària anual, així com d'un equip fixe de treball. Poden haver anys més benvolents o més minsos, però el servei d'arqueologia és permanent i actiu. Aquest fet es contraposa molt amb el veí del sud, amb uns recursos molt més limitats. Andorra doncs, el cicle de la recerca no s'atura, l'únic factor variable és la intensitat en la recerca que, òbviament ve marcada per les partides pressupostàries.

Els treballs duts a terme al Roc d'Enclar, a Camp Vermell, a Sant Marc i Santa Maria d'Encamp i, darrerament, a les prospeccions dutes a terme al Madriu-Perafita-Claror, ens han donat molta informació inèdita, sobre l'època romana d'Andorra, i de retruc, de la història antiga del Pirineu.

Fig. 18: Restes romanes de Sant Marc i Santa Maria d'Encamp. Fotografia: P.C.A.

Tanmateix, si seguim les hipòtesis d'ocupació de l'espai, com hem vist amb Bolòs i Hurtado (2008), i Bonales (2012), hem d'acceptar la progressiva instal·lació dels espais d'hàbitat a les àrees més planes de les valls. Aquest fenomen es va esdevenir des de l'època d'August, fet ben contrastat a la Cerdanya, com hem vist.

Si seguim aquesta tesi, tot i que a Andorra no es va produir la reparcel·lació patida tant a la Cerdanya, com a la plana d'Urgellet, hem de suposar que la progressiva instal·lació als fons de les valls devia ser un fet. En aquest sentit ens apunta l'abandonament de l'Antuix i del Roc de l'Oral, ocorreguts en aquest moment històric, i les troballes de Sant Marc i Santa Maria d'Encamp, o Camp Vermell a Sant Julià de Lòria.

Ara bé, no tenim cap intervenció arqueològica important en el fons de la vall central. Caldria projectar una excavació arqueològica com a mínim en tres punts: l'entorn de l'església de Santa Coloma d'Andorra, l'entorn del pont de la Tosca, que és l'epicentre de l'àrea termal d'Escaldes, coneguda popularment com El Barri, i prop d'aquí, el jardí de l'hotel Montanya, antic i pioner balneari de la localitat. Cal dir per avançat, que aquests potencials jaciments, es troben en sòl urbà consolidat i, a excepció de l'església de Santa Coloma, amb el seu escàs entorn de protecció de 20 metres, la resta són de propietat privada.

Quan hem posat el focus de la instal·lació vitivinícola romana del turó d'Enclar, hem parlat de la vinculació que tenia aquesta amb una granja, que s'havia de trobar entre la Santa Coloma actual o la Margineda. A data d'avui no tenim cap rastre de la mateixa. Caldria engegar els esforços necessaris per fer-ne les prospeccions adients. De fet, fa poques setmanes, en el decurs d'unes obres de millora de l'entorn de l'església de Santa Coloma, projectades pel Comú d'Andorra la Vella, han aparegut unes estructures vora els fonaments de l'edifici, que podrien donar-nos alguna sorpresa.

L'àrea de la Margineda també és potencialment molt rica arqueològicament. Fa uns anys, a iniciativa de Casa Molines d'Andorra la Vella, propietària de gran part dels terrenys de la zona, es van engegar unes excavacions que van posar al descobert un assentament estable d'època medieval (Fortó *et alii*: 2019, 103-105).

El casc antic d'Andorra la Vella té moltes dificultats per ser prospectat o excavat, tant per la dificultat d'estar sobre una trama urbanística consolidada, així com la proximitat de la roca mare al subsol. Ara bé, menys difícil seria intervenir en les proximitats de Sant Marc i Santa Maria d'Encamp, d'entrada tenim els 20 metres del seu entorn de protecció, continuats pel cementiri parroquial. Una excavació més extensiva podria donar-nos més respostes, atès que l'anterior, duta a terme l'any 2000, es va limitar a l'interior de la capella (Bosch; Yáñez: 2005, 77).

Hi ha però un àrea d'estudi arqueològic totalment inèdita a Andorra. Sobta perquè està a la vall central, concretament al poble de Les Escaldes, que conjuntament amb el d'Engordany, formen la setena parròquia d'Andorra, des de l'any 1978. Aquesta localitat, és coneguda des d'antic per l'aprofitament de la seva alta concentració de fonts termals, una trentena en mans de privats i dues comunals (Valera: 2022).

És conegut el valor que donaven els romans a l'aigua termal, i ben segur que coneixien aquest emplaçament. Del que no tenim cap prova és si se'n va fer ús en època romana. Unes campanyes arqueològiques podrien donar respostes, i de retruc, algunes sorpreses. Cal matisar que de l'antic poble de les Escaldes, no se n'han localitzat estructures anteriors a l'època moderna, ben al contrari que Engordany, el seu veí del solà.

Entre el Barri i el riu Madriu, que desaigua al Valira pocs metres després, hi ha una àrea de feixes, utilitzades tradicionalment com a horts, que són susceptibles de ser excavats. Tenim dos arguments de pes, d'una banda bona part de les fonts termals estan en aquest sector, de l'altra, és l'única part del barri no edificada, molt a prop del pont de la Tosca. A més, uns vint metres a l'est, hi trobem l'antiga fabrica de llanes. Aquest edifici de finals del segle XIX, podria donar-nos sorpreses en els seus fonaments, ja que la tradició oral explica que va ser aixecada sobre estructures més antigues.

La veu popular també fixa l'atenció en un altre punt proper, el jardí interior de l'hotel Montanya. La família que regenta aquest antic balneari és propietària de gran part de les fonts privades. L'hotel està situat uns dos-cents cinquanta metres més avall de l'àrea termal del Barri. Des d'antic feien baixar l'aigua per unes canonades. En aquest cas, sorprèn el jardí interior de l'edifici, planificat a finals del segle XIX, ateses les seves notables dimensions, uns 400 m².

Els més vells del poble sempre han mantingut que sota el jardí hi havien "unes parets velles, dels temps dels moros". L'experiència ens ha demostrat que no s'ha de menystenir mai la tradició oral, sovint es converteix en la x sobre el mapa. Però més enllà d'aquesta valoració, el jardí de cal Montanya és l'àrea més gran no urbanitzada de tota la població, fet que faria més senzilla la potencial intervenció.

En els casos exposats com potencialitats d'estudi, l'objectiu seria intentar trobar respostes de l'època antiga al país, cal recordar que fins a data d'avui no s'ha trobat cap resta romana d'assentament d'habitat, al fons de les valls del país, a l'única excepció de Camp Vermell. Per tant, la gran assignatura pendent en l'arqueologia andorrana és trobar proves més contundents d'aquest període. Les propostes d'avui, per la seva ubicació i característiques podrien donar-nos bons resultats.

Els anys noranta del segle passat van significar un punt d'inflexió, com hem detallat, pel que fa la historiografia versada en els orígens de La Seu d'Urgell. La perspectiva tradicional va quedar per sempre més enrere, després de les troballes arqueològiques de Santa Eulàlia, primer, i els entorns de la catedral, després. Totes elles van ser desenterrades a mitjançant excavacions d'urgència.

Fig. 19: Dipòsit romà de Santa Eulàlia de la Seu d'Urgell. Fotografia: Ricard Lobo

Aquest és el primer fet a resoldre. No hi ha hagut mai a la Ciutat d'Urgell, una excavació arqueològica prèviament planificada. Una ciutat amb la seva importància històrica, especialment en el període visigot i altmedieval, mereix una planificació de recerca del seu passat històric millor. La primitiva capital d'Urgell ha de ser estudiada amb profunditat, i a tal fi, cal posar-hi tots els mitjans possibles per fer-ho. Pàgines molt importants de la història del Pirineu i la de Catalunya, encara estan per descobrir i resoldre al seu subsol. No parlo només de l'època romana, també de l'època visigoda, que trobem citada en algunes en les fonts, però amb pocs vestigis materials localitzats. De l'època altmedieval tampoc anem sobrats en la recerca arqueològica. Per això, he d'insistir en la imperiosa necessitat de dur a terme un pla integral de recerca que afecti a l'Urgellet, amb les sinèrgies necessàries, principalment Andorra i la Cerdanya.

Els anys noranta van significar una petita edat d'or en la recerca arqueològica a la capital urgellenca. La iniciativa de l'ajuntament i les obres de restauració de la catedral van ser els autèntics motors. Però en els darrers vint anys s'han reduït dràsticament. De fet, no s'ha avançat ni un pam en la recerca d'època romana a la ciutat, i salvant l'excavació de Santa Eulàlia, al subsol de l'ajuntament, la resta d'intervencions no van gaudir de la necessària continuïtat.

Les restes d'estructures que es van trobar a la façana oest de la catedral va restar allí, soterrades altra vegada, sense cap campanya posterior que avancés de forma més extensiva. La constatació arqueològica de la tardo-antiguitat a

l'Urgellet ja era un fet, i per aquest motiu caldria excavar amb profunditat tot aquell sector. El conjunt vora la façana oest de l'edifici, forma una plaça, que encapçala el tram final del carrer, anomenat carrer de Santa Maria, que uneix la porta principal de la catedral amb el carrer Major. En aquest punt darrer, és on es van trobar les restes d'una porta adovellada sota cal Serrano que, malauradament no van ser ni tant sols excavades. Els tècnics de l'ajuntament es van limitar a documentar el lloc, a l'espera de poder-lo estudiar en el futur.

L'excavació de la plaça que forma el carrer Santa Maria davant de la portalada de la catedral ens donaria més informació de les estructures trobades els anys noranta. Una prospecció de tot el carrer fins a cal Serrano també, especialment a la façana que dona al carrer Major, així podríem datar amb seguretat la porta, i saber si les restes tenen continuïtat. Aquest potencial projecte no seria menor, hem de pensar que el carrer Santa Maria és creuat transversalment pel carrer dels Canonges. Aquest darrer, era l'eix principal de la ciutat intramurs a l'alta edat mitjana. La troballa de la porta, i el lloc exacte on és situat, obre la possibilitat a considerar aquest carrer com l'antic *cardo* principal de la ciutat, i el dels Canonges, com el *decumanus* (Farràs: 2001, 19). Reconec que són pocs indicis com per afirmar que aquest traçat urbanístic tingui un origen romà, podem caure en el parany d'assimilar-ho a traçats com el d'Isona. També podria correspondre a l'època visigoda, o bé a la carolíngia. Ara bé, no ho podem sentenciar empíricament sense la corresponent constatació arqueològica.

A més la documentació medieval constata un topònim peculiar, que com a poc, hauria de ser sospesat: es tracta de la Vila Vella, situada al nord de l'eix format per la plaça dels Oms i el primer tram del carrer Major (De Castellet: 2015, 13-14).

La plaça del Oms, punt neuràlgic de la ciutat vella, només ha estat excavada en l'àrea enjardinada propera a la façana nord catedralícia. Com hem vist, s'hi van localitzar una estructura mural curvilínia i una necròpoli. Tanmateix, pensem que hem de ser molt més ambiciosos, i tot l'emplaçament s'hauria d'excavar de forma intensiva. Les evidències ha estat constatades molt a prop (Santa Eulàlia, façanes oest i nord de la catedral,..). La plaça és de considerables dimensions, i és el lloc on es concentren la catedral, l'ajuntament i l'església gòtica de sant Domènec. El fet de ser un espai no construït, facilitaria molt la tasca de les futures excavacions. Ara bé, caldria la comunió perfecta entre la voluntat política i l'oportunitat pressupostària.

Aquests espais urbans descrits tant a la Seu d'Urgell així com al Barri de les Escaldes, haurien de ser estudiats, en un primer moment, mitjançant una prospecció geofísica, realitzada amb un equip potent i contrastat. D'aquesta manera obtindríem una valuosa primera informació, que a més tindria l'avantatge de no fer patir cap afectació sobre el terreny, més enllà de tenir

l'accés barrat unes hores. Aquesta metodologia ha donat molts bons resultats, i se'ns planteja com una bona solució inicial, l'únic inconvenient és que no són precisament barats.

Hem vist les potencialitats d'estudi de la Ciutat d'Urgell. Però l'Urgellet és un territori considerable, que n'alberga moltes més. Lamentem, un cop més, les poques excavacions arqueològiques realitzades en el territori, si bé en els darrers anys s'estan intensificant els esforços, com hem vist a Cadí, la Vansa o Coll d'Ares. Tanmateix hi ha hagut recerques, tot i que incompletes, com el jaciment de la Trobada de Montferrer (Farràs; Villaró: 2000) o la de Sant Esteve del Pont (Farràs: 2001,20), que tenen tota la pinta d'amagar valuosa informació del període romà a la comarca.

Fig. 20: Sant Esteve del Pont. Fotografia: Diari Segre

L'any 1996, es va fer una intervenció arqueològica a l'església de Sant Esteve del Pont, situada en una bifurcació d'antics camins que baixen d'Andorra fins a Montferrer, si ens dirigim vers ponent, i cap a la Seu d'Urgell, si ens desviem direcció est. El lloc és estratègicament important, atès que està en un punt de pas obligat des de l'antiguitat, als peus del turó de la torre de Solsona. L'església és de factura romànica, construïda entre els segles XI o XII. Consta d'una nau amb absis semicircular. La coberta, avui esfondrada, es sostenia damunt una volta de canó (Catalunya Romànica, vol. VI, 366-367).

Els treballs arqueològics van ser superficials, realitzats en el marc de neteja i consolidació del monument, engegats per iniciativa del consistori urgellenc. Tot i la brevetat dels treballs, es van poder trobar gran quantitat de tègules i *imbrex* romans, en el farciment dels murs romànics (Farràs: 2001,20).

Aquestes evidències recuperades, ja són per si mateixes una raó de pes per prendre en consideració aquest jaciment. L'edifici no ha tornat a ser intervingut des d'aquell moment, i caldria prospectar-lo amb profunditat, i extensivament, atès que els seus entorns no estan edificats.

La Mare de Déu Trobada de Montferrer és un santuari situat al bell mig de la plana d'Urgellet. L'actual edifici és d'època moderna, consta de l'església, d'una sola nau, amb un presbiteri separat per una reixa, i adossat a la mateixa, la casa de l'ermità. Des del 1988 fins al 1999, es van realitzar un seguit d'intervencions arqueològiques, a l'atri i l'interior de l'església, i hi van trobar elements alt medievals d'importància, com les restes d'una antiga església romànica, i a sota, la cripta d'aquest període (Catalunya Romànica, vol. XXVII, 168-169).

Fig. 21: Excavació de la Trobada, interior de l'església. Fotografia: Albert Villaró

La construcció d'aquesta darrera implicà la destrucció d'una capçalera rectangular anterior. Les restes *signinum* i d'alguns fragments de ceràmica ens farien pensar en la possibilitat que aquestes restes, a priori preromàniques, poguessin ser tardoromanes, o bé poguessin estar situades sobre una antiga granja o *villae* (Farràs: 2001: 20-21). També es localitzà, a l'atri del santuari, una tomba de tègula, retallada per un mur d'uns 60 cm d'ample (Farràs; Villaró: 2000, 218-219). Malauradament, just després d'aquesta descoberta, es van aturar els treballs. Citant els responsables de l'excavació, la recerca es va aturar, l'any 1999, per "falta de finançament" (Farràs; Villaró: 2000, 219).

Sortosament, el jaciment de la Trobada no s'ha vist afectat per intervencions agressives ni edificacions superposades posteriorment. De fet, bona part de les restes van ser posades en valor, deixant a la vista la cripta, fent que per comunicar la nau amb el presbiteri, s'hagi de passar per una passarel·la enlairada. Caldria reprendre la recerca en el mateix punt on ho van deixar Farràs i Villaró l'any. 1999. Hi han indicis suficients per creure que ens trobem en un jaciment potencialment important, a l'hora d'estudiar la nostra tardoantiguitat.

Fa uns quants anys, Jordi Pasques ens va posar sobre la pista d'un altre jaciment, potencialment important, molt a prop de l'església de Sant Climent de Coll de Nargó. Es tracta d'una possible granja o vil·la romana. En superfície s'hi localitzen restes de ceràmica sigil·lata, sud-gàl·lica, campaniana, comuna i restes de *signinum* (Farràs: 2001,20).

El jaciment està pràcticament intacte, sense edificar. Situat a la part amb l'orografia més plana de la vall, en un àrea d'alta importància estratègica, atès que la *Strata Ceretana* hi passa pel costat, just abans d'enfilarse vers Gavarra i el coll de Bóixols. Un cop més, ens trobem en un emplaçament d'altíssima potencialitat arqueològica, però a diferència dels anteriors, ni tan sols ha estat prospectat. Només pels indicis de cultura material trobats en superfície, caldria una intervenció planificada urgent.

Tres Ponts amunt, just abans de que la *Strata Ceretana* comenci la marxa que condueix fins al jaciment estudiat de Coll d'Ares (Olesti et alii: 2021), hi trobem una construcció d'argamassa de calç i pedra sense parament interior. Aquest monument, conegut com el Castellot, es troba molt a prop del poble de Noves de Segre. No hem de descartar que es tracti d'un edifici d'ús funerari d'època romana, una anàlisi dels morters, com a primer pas, ens donaria una bona informació, de cara a una futura intervenció arqueològica (Farràs: 2001,19).

Els jaciments del Goleró i Padrell (Palet et alii: 2008), o Pratllong (Olesti et alii:2021), han demostrat l'activitat ramadera i metal·lúrgica a l'Urgellet, en època romana. Ha estat un pas de gegant en la historiografia de la regió. Tanmateix, caldria fer esforços de recerca en el camp de la mineria. De fet, a Pradell s'han documentat explotacions mineres a cel obert (Obiols: 2008,57). En aquest camp d'estudi se'ns presenten dues potencialitats: el Roc dels Esquerds, al municipi d'Alàs i Cerc, i els Set Inferns, a l'antic terme del poble de Bellestà.

El Roc dels Esquerds està situat a la cara nord del Cadi, entre el santuari del Boscallt i Vilanova de Banat. El jaciment està compost per unes galeries, d'on s'hauria extret mineral de ferro. Sobta que la tradició popular hagi sostingut que la mina era d'or (Obiols: 2008,58). En una casa del poble de Cava, es conserva un motlle de foneria, que la tradició ubica en l'explotació d'aquesta mina, que

podria haver estat explotada fins ben entrat el segle XIX (Obiols: 2008,59). La seva proximitat al camí ramader, i de retruc, als jaciments de Goleró i Pradell, el fan molt interessant de cara a estudis futurs.

Els Set Inferns és un indret que, d'entrada, sobta per la seva extremadament erosionada orografia. El topònim li ve donat, tant per la seva aparença, com la improductivitat del terreny. Climent Miró i Jordi Pasques són del parer que es podria tractar d'una explotació minera aurífera d'època romana. Tanmateix, caldria un estudi aprofundit d'aquest jaciment potencial, auxiliats d'entrada pels geòlegs.

La llista de potencialitats podria ser enorme. El territori, i la seva nodrida història, ens ha llegat molt patrimoni immoble i arqueològic per estudiar. En el present treball, només he citat aquells jaciments potencials, on hi ha suficients indicis de poder trobar respostes, vinculades al llegat romà. Futurs treballs de camp, ben segur que aniran omplint la llista. Però són suficients per ser inclosos en un futur pla director, que faci els esforços necessaris per equiparar la recerca, i els seus resultats conseqüents, a la feina feta a Andorra i a la Cerdanya.

8.- Conclusions

L'Urgellet i Andorra han format des de l'antiguitat un país, ben delimitat geogràficament pel congost dels Espluvins, al sud, i per l'estret del Baridà a l'est. Aquest antic territori ha tingut sempre com a epicentre la plana d'Urgellet, entre el turó de Castellciutat, el Segre i el Valira en el seu darrer tram. Ara bé, no era un país homogeni, cada vall de la regió tenia les pròpies particularitats, més atenuades si cal, per les dificultats d'accés a causa de la complicada orografia, com les de Cabó, Coll de Nargó i Alinyà, situades entre el congost dels Tres Ponts i el dels Espluvins, així com la Vansa, incrustada entre la vessant sud de la serra del Cadí i la cara nord del port del Comte.

Les valls d'Andorra han estat sempre la capçalera natural del país. Tampoc formaven una unitat homogènia, cada vall tenia les seves peculiaritats, que amb el temps van cristal·litzar amb les parròquies, uniats de subdivisió administratives que han perviscut fins als nostres dies. Aquestes particularitats entre les diferents valls del país es feien ben paleses en tot el territori, no eren un fet excepcional al Pirineu, com les valls de Cabó, Tost, La Vansa o Castellbò, per citar alguns exemples, on les institucions d'autogovern local van persistir fins als Decrets de Nova Planta del 1716.

El present treball ha versat sobre la romanització d'aquest antic país, identificant el passat d'aquest antic territori, mitjançant de les fonts conservades i els resultats obtinguts per la recerca arqueològica. Aquesta darrera ha estat prolífica a la veïna Cerdanya, amb resultats molt importants, que han contribuït a traçar un relat fidedigne d'aquesta època històrica. Andorra, ateses les seves estructures d'estat, també ha fet una bona feina en els darrers quaranta anys, especialment des de les campanyes d'excavació al Roc d'Enclar, convertides en un referent pirinenc, pel que fa als estudis antics i alt medievals (Llovera *et alii*: 1997).

Tanmateix, els estudis versats sobre l'Urgellet antic han quedat molt enrere, si ho comparem amb els de les seves veïnes del nord i de l'est. De fet, fins als anys 80 del segle passat, no hi havia cap constatació arqueològica d'època romana, tret d'alguna troballa aïllada i de difícil contextualització. Ara bé, a la dècada dels noranta, la situació va donar un gir a la Seu d'Urgell, fruit de diverses excavacions d'emergència. Per primer cop es van documentar i excavar jaciments d'època romana a la ciutat, al subsòl de l'ajuntament i a l'entorn de la catedral, en el moment en que s'estava realitzant una important campanya de restauració i adequació del monument (Villaró: 1995).

Les tesis avalades per la historiografia tradicional, que descartaven una romanització intensa de l'Urgellet, i pràcticament nul·la de les part més allunyades de la ribera, van haver de ser revisades ateses les noves evidències. De fet, fins aquell moment es creia que al turó de Castellciutat hi

havia un oppidum, on s'assentaria un assentament romà on, en època visigoda, s'aixecaria la primitiva catedral d'Urgell. La troballa de l'ara d'altar catedralícia primigènia, reaprofitada com a material per l'ala del claustre, construïda al segle XVII, va descartar la tesi tradicional: la catedral visigoda, així com les successives, van ser construïdes en el mateix emplaçament que l'actual. Existí doncs un emplaçament, com a mínim des de l'època tardoromana, a l'actual emplaçament de la Seu d'Urgell. Aquesta embranzida en la recerca a la ciutat en els anys noranta, va ser motivada per un augment e l'obra pública institucional, fet que va comportar les intervencions arqueològiques d'urgència (Villaró: 1998). És per això, que un cop acabades les feines públiques, va comportar una aturada en les recerques. Des de fa més de vint anys, no s'han trobat més restes d'època antiga a la ciutat.

Tanmateix, les noves dades comportaren una profunda revisió històrica, per la qual es va haver de reconèixer allò evident: la romanització, més tènue o més intensa, hi va ser. Ara bé, continua havent-hi un debat ben viu pel que fa a la intensitat de la romanització del país (Planas *et alii*: 2018). Els defensors d'una pervivència més que testimonial de l'antic substrat preromà basen els seus postulats en dues premisses:

1.- Hi ha una gran quantitat de topònims preromans al país. Aquests s'intensifiquen a mesura que virem vers l'oest des de la Cerdanya. Autors com Anglada i Salvans ho han vist com una prova de la pervivència cultural i lingüística protobasca a bona part de l'Urgellet, i sobretot a les valls del Valira. En el darrers anys, altres estudis interdisciplinaris, capitanejats per Planas, també s'encaminen vers aquesta direcció.

2.- Els resultats de les recerques arqueològiques dels darrers anys, tot i que han estat molt significatius, no han aportat una prova concloent de la romanització de l'Urgellet i Andorra. Reconeixen una influència romana, especialment per noves aportacions, com la viticultura i la metal·lúrgia. Tanmateix, no hi ha cap prova epigràfica ni d'assentaments pròpiament romans, com sí que s'ha pogut constatar a la Cerdanya.

Ara bé, si bé cal reconèixer que l'estudi de la toponímia preromana és fascinant, cal no desmerèixer el llegat toponímic llatí, existent i abundant, també documentat en molts casos en la documentació medieval. A més, hem repetit com un mantra la gran dificultat que té l'estudi de la història antiga del país: el greu dèficit pel que fa a la recerca arqueològica a l'Urgellet. Unes quantes troballes fetes en intervencions d'urgència fa dues dècades a la Ciutat d'Urgell, només ens poden servir per replantejar-nos les vies d'estudi. Cal una planificació integral de recerca, tant a la Seu d'Urgell com a la resta de la comarca. Les dades potencials són enormes i estan pendents de ser descobertes, i ben segur que ens encaminaran a descobrir un territori molt més romanitzat del que pensàvem fa pocs anys.

En aquest sentit, Farràs (2001), ens ha ofert una eina d'estudi molt important, tot i que encara avui resta inèdita, mitjançant el maridatge dels topònims llatins que apareixen en la documentació medieval i les seves ubicacions geogràfiques. Gràcies a ells, podem obrir una direcció de treball basada en dues premisses, d'alt interès potencial pel que fa a futurs estudis:

1.- La romanització de l'Urgellet va ser molt intensa, si ens atenem a la pervivència dels topònims conservats en ubicacions relacionades directament amb la xarxa viària del territori, així com els límits entre territoris.

2.- Roma va basar la seva organització territorial en el control de les vies de comunicació terrestre. És lògic pensar que el primer que va fer fos millorar la xarxa de camins preexistents, i vetllar pel seu control. Les excavacions dutes a terme recentment al jaciment del coll d'Ares constaten aquest postulat.

De fet, hem de consensuar la importància de la *Strata Ceretana*, tant per la vertebració del territori en època romana, com per convertir-se en l'eix central de la romanització del país. Però sense perjudici d'una segona molt important: la via de la Sal, que des de temps remots connectava l'alta vall del Segre amb la Catalunya central, i de retruc, amb la costa mediterrània. Ambdues convergien a la Ciutat d'Urgell, que va esdevenir un epicentre de la xarxa que del sud menava vers el nord, i de l'est fins a ponent. Els jaciments del Goleró (Palet *et alii*:2008) i Pratllong (Olesti *et alii*: 2021), propers al camí Cardoner, constaten aquesta tendència d'assentaments i explotacions d'època romana, estretament lligades a les vies de comunicació, que al seu torn van reaprofitar assentaments anteriors (Palet *et alii*: 2007).

Si ho veiem des d'una òptica lingüística, ens hem de rendir a dues evidències constatades:

1.- No podem menystenir la gran quantitat de topònims preromans perviscuts. Són una prova del substrat lingüístic preromà, i obren la porta a tenir en consideració la possibilitat d'una pervivència lingüística protobasca fins ben entrada l'edat mitjana. En aquest sentit apunten els estudis de Coromines (1965), Badia i Margarit (1980), Anglada (1993), Salvans (2005) o Planas (2014).

2.- La proliferació de topònims llatins en els llocs directament lligats amb la xarxa viària, ens evoca una romanització intensa en els llocs estratègics més importants. El sil-logisme que aplicaven els invasors romans era simple: control, explotació dels recursos i assentament. Aquests centres haurien fet una funció molt important en l'aculturació llatina del territori. Possibles rastres de centuriació romana en el paisatge, també ho avalarien (Bolòs; Hurtado: 2006).

3.- L'evidència irrefutable més important, que alhora és la més òbvia es que el català occidental va néixer al territori comprès entre l'Urgellet i Andorra, i d'aquí, sembla que es va anar adoptant per les poblacions del Pallars i la Ribagorça. Altres valls del país, com Andorra, devien experimentar una coexistència lingüística. Aquesta podia ser perfectament plausible i de llarga durada. Tenim exemples moderns i contemporanis que ho avalen, i no cal que anem gaire lluny per cercar-los, ni en l'espai ni en el temps.

Els darrers anys han estat prolífics en la recerca, especialment en jaciments situats en alçada. Jaciments com el Goleró (2008) i Pratllong (Olesti *et alii*:2021) a la vall de la Vansa, Madriu- Perafita- Claror (Palet *et alii*: 2007), Camp Vermell (Fortó; Vidal: 2009) o Encenrera (Font: 2017), ens han aportat valuosa informació històrica, que confirma quines eren les activitats econòmiques en l'època romana de la regió. L'aculturació ha pogut ser documentada, especialment en l'explotació metal·lúrgica i l'aprofitament dels boscos, tant per la fusta com per la producció de pega, vital per la construcció de vaixells, la impermeabilització de les àmfores o el tractament del bestiar.

Aquest estudis també han detectat una intensificació ramadera a les valls d'Andorra (Euba: 2008) i el Pallars (Gassiot; Pèlachs: 2017), contràriament al que s'ha constatat en general a la Cerdanya o la plana d'Urgellet. Aquest fet, generalitzat al Pirineu central, ens mostra unes societats de base socioeconòmica ramadera, a diferència dels assentaments a la plana cerdana, i molt probablement de l'Urgellet, basats en l'agricultura.

Un factor que hem analitzat és el canvi de centralitat ocorreguda a partir de la crisi del segle IV, moment en què el Pirineu va esdevenir una frontera, que anava molt més enllà, de la seva antiga funció com a divisió provincial. Les noves hipòtesis de treball situen com a nou epicentre romà de la regió a la Seu d'Urgell, en detriment de Llívia (Bosch, Yáñez: 2005). Tanmateix, aquesta via d'estudis planteja dos problemes a resoldre. D'una part, si ens cenyim a les dades que disposem a hores d'ara, els resultats de les recerques han estat més importants a *Iulia Libica* tardoromana (Guàrdia *et alii*: 2021), que no pas a l'*Urgellum* coetània. Però com hem anat avisant, la recerca arqueològica a la Seu d'Urgell, necessita una embranzida urgent, atesa l'escassetat i la fragmentació de la informació de què disposem.

En època carolíngia, segles després, ambdues ciutats van encapçalar els comtats d'Urgell i Cerdanya respectivament. En honor a la veritat, el fet diferencial més important, entre les dues localitats, pel que fa a la seva influència en el seu territori adscrit, radica en l'assentament de la seu episcopal a la plana d'Urgellet, en detriment de Llívia. Com hem dit, la historiografia actual, particularment l'andorrana, veu en aquest fet la prova d'aquest canvi de centralitat pirinenc (Bosch, Yáñez: 2005), atès que reforçaria la tesi de la

pujança de la Ciutat d'Urgell, en detriment de Llívia, en aquest moment tardoromà.

Però la ubicació de la seu episcopal a *Urgellum* pot obeir a raons més logístiques, precisament fonamentades en la seva privilegiada situació, al bell mig del Pirineu, equidistant entre el Pallars i la Cerdanya, als peus de ruta que puja fins a Andorra, o les que baixen a la Vansa, Cabó o Alinyà. L'acta de consagració carolíngia de la catedral d'Urgell (ACU, Consagracions d'Esglésies, núm. 2), traça a través dels topònims, aquesta centralitat. Per tant, s'hauria d'analitzar per aquesta via l'elecció de la seu episcopal. Hi ha un altre fet incontestable, tant Llívia com la Seu d'Urgell van ser les seus del poder polític, fins als albors de la baixa edat mitjana, per tant, conservaren un poder vertebrador en els seus territoris. Ambdues van perdre aquest estatus entre els segles XII i XIII, quan la capital d'Urgell es va traslladar a Balaguer, i la cerdana Puigcerdà. Per tant, cal una intensificació dels estudis de l'època visigoda, àdhuc de la carolíngia, per omplir uns buits encara molt importants de la nostra història. En aquest sentit, hem exposat alguns jaciments potencials que caldria estudiar en primer lloc, atesos els indicis que ens mostren d'entrada.

Un pla director transfronterer, que aglutini esforços i reforci sinèrgies, esdevé fonamental. La recerca no entén de fronteres ni de límits comarcals, més si es comparteixen segle d'història en comú. En aquest potencial projecte, cal la intervenció de totes les disciplines necessàries. A les convencionals com l'arqueologia, la lingüística, la toponímia, els estudis sobre el paisatge històric, o els estudis paleoambientals, els n'hem de sumar d'altres com la paleogenètica, l'antropologia i l'etnografia, que sovint detecten rastres fossilitzats del passat remot perviscuts en les societats actuals, o desapareguts en temps recents.

Amb aquesta ajuda interdisciplinària, podem buscar respostes sobre com es va esdevenir la romanització de l'Urgellet i Andorra, així com de tota la regió pirinenca central. La documentació medieval constata episodis que podrien fer palès una pervivència del substrat preromà en algunes valls del país. Així ho demostren documents tan extraordinaris com les dues concòrdies andorranes del segle XII, o la ferotge resistència a la feudalització d'altres contrades, com Ós de Civís o la vall de Cardós (Gascón: 2018, 66-74). La mateixa documentació medieval ens mostra un territori altament romanitzat. Si apliquem la navalla d'Ockham, podem trobar-nos en un cas de coexistència lingüística i cultural perdurable en els segles, que desencadenà en el naixement del català occidental.

Un camí recorregut, en el qual he volgut fixar l'atenció en la història antiga d'aquest antic país, format per l'Urgellet i Andorra, escapçat avui per una frontera internacional. Ara cal continuar la recerca.

Ars longa, vita brevis.

9.- Fonts Bibliogràfiques

9.1.- Fonts Clàssiques

- AUL·LUS GE·LI, “*Noctes atticae*”
- CASSI DIÓ, “*Historia Romana*”
- DIOCLECIÀ, “*Edictum De Pretiis Rerum Venalium*”
- ESTRABÓ, “*Geografia*”
- JULIÀ DE TOLEDO, “*Historia expeditionis Wambae regis*”
- JULI CÈSAR, “*Bellum Civile*”
- MARCIAL, “*Epigrammata*”
- PLINI, EL VELL, “*Naturalis Historia*”
- PLUTARC, “*Sertorius*”
- POLIBI, “*Historiae*”
- TITUS LIVI, “*Ab Urbe Condita*”
- SIDONI APOL·LINAR, “*Epistulae*”

9.2.- Fonts Medievals

- Acta de consagració de la catedral d'Urgell, de l'any 819 (ACU, Consagracions d'Esglésies, núm. 2)
- Concòrdia signada entre els Bisbe d'Urgell, els Canonges de la Seu d'Urgell i els andorrans l'any 1162 (ACU, Vol. I, núm. 844).
- Concòrdia signada entre els Bisbe d'Urgell, els Canonges de la Seu d'Urgell i els andorrans l'any 1176 (ACU, Cartulari, Vol. I, núm. 848).
- Protocols Notarials de l'Arxiu Capitular d'Urgell, 1280-1350.

9.3.- Bibliografia

ALAVEDRA, S. (1979): "Les ares d'altar de Sant Pere de Terrassa-Egara", Vol. I, Terrassa.

AA VV (1992): "L'Alt Urgell i Andorra", a "Catalunya Romànica", vol. VI, Enciclopèdia Catalana.

AA VV (1998): "Visió de síntesi. Restauracions i noves troballes", a "Catalunya Romànica", vol. XXVII, Enciclopèdia Catalana.

ANGLADA, M. (1993): "Arrels d'Andorra, prehistòria d'Andorra a través dels noms de lloc", Editorial Andorra.

AA VV (1996): "Vall d'Aran, Alt Urgell i Andorra", "Gran geografia comarcal de Catalunya", Vol. 15, Enciclopèdia Catalana.

ARCE, J. (1982): "*El último siglo de la España romana*", Alianza, Madrid.

BADIA I MARGARIT, A.M. (1980): "L'Alt Urgell i el català occidental naixent", a *Estudis de llengua, literatura i cultura catalanes*, Serra d'Or.

BARAUT, C. (1986): "El lloc de Ciutat, primitiu nucli urbà de la Seu d'Urgell, del l'època romana a la fi de l'edat mitjana", *Urgellia*, VIII.

BARAUT, C. (1988): "Cartulari de la Vall d'Andorra, segles X-XIII", Vol. I, M.I. Govern d'Andorra.

BOLÓS, J; HURTADO, V. (2006): "Atles del comtat d'Urgell (v.788-993)", Rafael Dalmau Editors.

BONALES, J. (2012): "Història territorial de la vall d'Andorra. Dels orígens al segle XV", M.I. Consell General del Principat d'Andorra.

BOSCH, J.M. (2004): "La disgregació del món ibèric a la vall d'Andorra", *Papers de recerca històrica*, núm. 2, Societat Andorrana de Ciències.

BOSCH, J.M.; YÁÑEZ, C.; VILA, A. (1998): "Una explotació vitivinícola romana als Pirineus. Un exemple d'implantació de nous models de gestió i d'explotació a la vall central d'Andorra", a "Actes del 2on Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà".

BOSCH, J.M; YÁÑEZ, C.(2005): "Andorra entre els segles I-V", a "Història d'Andorra, de la prehistòria a l'edat contemporània", Edicions 62.

BRAVO CASTAÑEDA, G. (2011): "Nueva historia de la España Antigua", Alianza Editorial, Madrid. CAMPMAJOR, P. (2021): "L'art rupestre cerdà. Els gravats en època antiga", a: "Història de la Cerdanya", *Historia de les comarques gironines 7*, Diputació de Girona.

CAVALLI-SFORZA, L.L.(1996): “*Genes, pueblos i lenguas*”, *Adelphi Edizioni*, Milan.

COROMINES, J. (1965): “Sobre els elements pre-romans del domini català”, dins d’estudis de Toponímia Catalana I, Barcelona.

COROMINES, J. (1965): “*La survivance de basque jusqu’au bas Moyen-Age. Phénomènes de bilinguisme dans les Pyrénées Centrales*”, dins d’estudis de Toponímia Catalana I, Barcelona.

COROMINES, J. (1970): “Toponímia d’Andorra”, dins d’estudis de Toponímia Catalana II, Barcelona.

COROMINES, J. (1971): “Les vides de sants rosselloneses del manuscrit 44 de Paris”, en “Lleures i converses d’un filòleg”, Barcelona.

COROMINES, J. (1994): “*Onomasticon Cataloniae*”, Vol. 2.

DE CASTELLET, L. (2015): “Valoració patrimonial del centre històric de la Seu d’Urgell. Pati Palau i fortificacions militars”. Memòria del buidatge documental dels protocols notariais a l’Arxiu Capitular d’Urgell, inèdit. La Seu d’Urgell.

DELCOR, M. (1976): “*La romanisation de la Cerdagne*”, *Cypsela*, 1

EUBA, I. (2008): “*Análisis antracológico de estructuras altimontanas en el valle de la Vansa – Sierra del Cadí (Alt Urgell) y en el valle del Madriu (Andorra): explotación de recursos forestales del neolítico a la época moderna*”, Tesi doctoral, Universitat Rovira i Virgili.

FALCÓ, A. (2020): “*La conquista militar de los Pirineos, 218 -29 a. C. Cómo Roma se apoderó de una cordillera*”, Treball Final de Màster, Universitat Complutense de Madrid.

FARRÀS, P.; VILLARÓ, A. (2000): “L’església de la Mare de Deu Trobada, campanyes d’excavació, 1998-1999”, *Revista d’Arqueologia de Ponent*, núm. 10.

FARRÀS, P. (2001): “La romanització de l’Alt Segre: un estudi toponímic”, Treball d’investigació de doctorat, inèdit.

FERRÉ, J. (2021): “L’escriptura i la llengua ibèriques a la Cerdanya”, a: “*Història de la Cerdanya*”, *Historia de les comarques gironines 7*, Diputació de Girona.

FITER I ROSSELL, A. (1748): “*Manual Digest*”, obra original manuscrita, Arxius Nacionals d’Andorra.

FONT, J (2017): “Memòria d’excavació de l’orri d’Encenrera, Pessons, Encamp”, M.I. Govern d’Andorra.

FORTÓ, A.; VIDAL, A. (2009): *“En los orígenes de Sant Julià de Lòria (Andorra). Las evidencias de ocupación durante la antigüedad tardía y la alta edad media (ss. V – XII d. C.). A: “The archaeology of early medieval villages in Europe”*, Universitat del País Basc.

FORTÓ, A.; VIDAL A.; GALLEGO, J.M.; AUGÉ, O.; ALEGRIA, W.; MARTINEZ, P. (2019): “El despoblament de la Roureda de la Margineda: Nova proposta interpretativa a partir del registre arqueològic”, III Congrés Internacional d’Història dels Pirineus, Institut d’Estudis Andorrans.

GASCON, C. (2019): “El bisbe Just i els orígens de la diòcesi d’Urgell”, *Urgellia*, volum XIX, La Seu d’Urgell.

GASCÓN, C.; VERGÉS, O. (2017): “L’acta de consagració de la Catedral d’Urgell. Un fals del Bisbe Ermengol redactat entre 1016 i 1024”, *Afers*, 86.

GASCÓN, C. (2020): *“Aragoneses et Brabançones. Montañeses en armes y guerra feudal en el Pirineo catalán (Siglos XII-XIII)” Aragón en la Edad Media*, 31.

GASCÓN, C. (2021): “La Cerdanya visigoda (segles VI – VIII)”, a “Història de la Cerdanya”, *Historia de les comarques gironines 7*, Diputació de Girona.

GASSIOT, E.; PÈLACHS, A. (2017): *“La ocupación ganadera de los Pirineos occidentales de Catalunya en época romana e inicios de la Edad Media”*, *Treballs d’Arqueologia*, núm. 21.

GUÀRDIA, J. (2021): “Llívia. La crisi del món urbà. Les Colomines”, a “Història de la Cerdanya”, *Historia de les comarques gironines 7*, Diputació de Girona.

GUÀRDIA, J.; ALIAGA, S.; MERCADAL, O. (2021): “Llívia en època tardana. Altres àrees urbanes, les necròpolis i el *castrum*”, a “Història de la Cerdanya”, *Historia de les comarques gironines 7*, Diputació de Girona.

GUÀRDIA, J.; GUIHARD, P.M.; OLESTI, O.; MERCADAL, O. (2021): “El tresoret de monedes d’època tardana localitzat al fòrum de Llívia”, a “Història de la Cerdanya”, *Historia de les comarques gironines 7*, Diputació de Girona.

LUENGO, A. (2022): “Jordi Casamajor troba a Sant Serni d’Arfa una possible estela funerària romana”, *Diari Bon Dia*, 7 de juny de 2022, Andorra.

LLOVERA, X.; RICO, C. (1989): “El món iberoromà i tardoromà”, a: “Andorra Arqueològica”, *Patrimoni Cultural d’Andorra*, M.I. Govern d’Andorra.

LLOVERA, X.; RICO, C. (1990): “Consideracions sobre la romanització d’Andorra”, a “La romanització del Pirineu”, *Actes del 8è Col·loqui Internacional d’Arqueologia de Puigcerdà*.

LLOVERA *et alii* (1997): “Roc d’Enclar, transformacions d’un espai dominant (segles IV a XIX), M.I. Govern d’Andorra.

MORERA, J. (2016): “Territori i poblament de Cerdanya a l’antiguitat. La iberització i romanització de la vall cerdana”, Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona.

OBIOLS, L. (2008): “Activitats econòmiques en època antiga a la serra del Cadí”, 3ers Debats de recerca de la Societat Andorrana de Ciències.

OLESTI, O. (1993): “La Cerdanya en època antiga: romanització i actuació cadastral”, *Estudios de la Antigüedad*, 6/7.

OLESTI, O. (2015): “August i els Pirineus”, II Congrés Internacional d’Arqueologia i Món Antic. August i les províncies occidentals. 2000 aniversari de la mort d’August, Vol.1, Tarragona.

OLESTI, O.; CAUVET, B.; MORERA, J.; OLLER, J.; VILADEVALL, M. (2015): “Les Guilleteres d’All (Cerdanya)”, a ERA. Revista Cerdana de Recerca 1.

OLESTI, O. (2017): “Augusto y el control de los territorios pirenaicos”, *Gerión*, vol. 35.

OLESTI, O.; MERCADAL, O. (2017): “L’exploració dels territoris pirinencs orientals en l’època antiga (s. V-I a.n.e.)”, *Tribuna d’Arqueologia*, núm. 21.

OLESTI, O. *et alii* (2021): “Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al Coll d’Ares de Fígols i Alinyà (Alt Urgell)”, Departament de Ciències de l’Antiguitat i de l’Edat Mitjana de la U.A.B.

OLESTI, O. (2021): “La conquesta i la primera presència romana (segles II-I a.n.e.)”, a: “Història de la Cerdanya”, *Historia de les comarques gironines 7*, Diputació de Girona.

OLESTI, O. (2021): “Exploració dels recursos i estructures agràries (Alt Imperi)”, a: “Història de la Cerdanya”, *Historia de les comarques gironines 7*, Diputació de Girona.

OLESTI, O.; GUÀRDIA, J.; MERCADAL, O.; NADAL, J.; GALBANY, J. (2021): “Un macaco del segle VI”, a: “Història de la Cerdanya”, *Historia de les comarques gironines 7*, Diputació de Girona.

OLESTI, O. *et alii* (2021): “Memòria de la intervenció arqueològica al jaciment de Pratllong, La Vansa i Fòrnols”.

ORDEIG, R. (2022): “Els comtats d’Urgell, Cerdanya i Berga”, a “Catalunya Carolíngia”, vol. VIII, Institut d’Estudis Catalans.

ORENGO, H.; PALET, J.M.; EJARQUE, A.; MIRAS, Y.; RIERA, S. (2013): “Pitch production during the Roman period: an intensive mountain industry for a globalised economy?”, *Antiquity* 87.

PADRÓ, J. (1988): “El poblament d’època romana a les comarques pirinenques”, a “Prehistòria i arqueologia de la conca del Segre, homenatge al professor Joan Maluquer de Noya”, VII Col·loqui Internacional d’Arqueologia de Puigcerdà.

PALET, J.M.; ORENGO, H.; EJARQUE, A.; EUBA, I.; MIRAS, Y.; RIERA, S. (2007): “Formes d’ocupació d’alta muntanya la vall de la Vansa (Serra del Cadí – Alt Urgell) i a la vall del Madriu-Perafita-Claror (Andorra): estudi diacrònic de paisatges culturals pirinencs”, *Tribuna d’Arqueologia*, núm. 2006.

PALET, J.M. *et alii* (2008): “Memòria final de les intervencions arqueològiques al jaciment del Goleró (La Vansa i Fórnols, Alt Urgell)”, Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya.

PASQUES, J. (2008): “El camí Cardoner o camí de la Sal: una via de comunicació antiga entre Cardona i el Pirineu”, 3ers Debats de recerca de la Societat Andorrana de Ciències.

PASQUES, J. (2018): “Aquells elefants d’Anníbal”, *Diari d’Andorra*, edició del 26 d’octubre.

PLANAS, X. (2014): “La vacil·lació accentual de l’onomàstica d’Andorra i l’Alt Urgell: una romanalla del substrat basc a l’Alt Pirineu?”, *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d’ICOS sobre Ciències Onomàstiques*, Annex, Secció 12.

PLANAS, X.; GASCON, C.; LOPEZ-MUGARTZA, J.K.; BELASKO, M. (2018): “Anàlisi fisiogràfica de topònims andorrans d’arrel preromana”, M.I. Govern d’Andorra.

PONS, J. (1993): “Aportacions al coneixement d’una comarca de l’alta conca del Segre en temps dels romans: l’Alt Urgell”, *Empúries*.

PONS, J. (1994): “Territori i societat romana a Catalunya, dels inicis al baix imperi”, Edicions 62, Barcelona.

PUIG, E. (1996): “L’Alt Urgell. Situació i presentació”, a “Gran Geografia Comarcal de Catalunya”, Vol. 15, Enciclopèdia Catalana.

RENDU, C. (2003): “*La montagne d’Enveig. Une estive pyrénéenne dans la longue durée*”, Canet: Trabucaire.

RICO, C. (1992): “*Les Pyrénées entre la Gaule et les provinces ibériques à l’époque de la domination romaine*”, Tesi Doctoral, Tolosa de Llenguadoc.

RICO, C.(1997): *“Pyrénées romaines: essai sur un pays de frontière (IIIe siècle av. J.-C. – IVe siècle ap. J.-C.)”*, Tolosa de Llenguadoc.

RIU, M. (1992): “Sant Cerni de Tavèrnoles”, a “Catalunya Romànica”, Vol VI, Enciclopèdia Catalana.

RUF, M.A.; VILLARÓ, A. (1995): “L’església romànica de Santa Eulàlia de la Seu d’Urgell”, a *Urgellia*, vol. XI, La Seu d’Urgell.

SALVANS, M. (2005): “Andorra romànica, Andorra vascònica”, Publicacions de l’Abadia de Montserrat.

VALERA,J. (2021): “Els ignorats dels Pareatges”, Diari Bon Dia, edició del 7 d’octubre, Andorra.

VALERA,J. (2021): “El secret perdut de les fargues”, Diari Bon Dia, edició del 5 de novembre, Andorra.

VALERA,J. (2022): “La vall de les fonts termals”, Diari Bon Dia, edició del 10 de febrer, Andorra.

VIADER, R. (2003): *“L’Andorre du IXe au XIVe siècle. Montagne, féodalité, et communautés”*, Tempus, Tolosa.

VILLARÓ, A. (1995): “Hèrcules i la Ciutat, un passeig per la història de la Seu”, Edicions Caixa de Catalunya.

VILLARÓ, A. (1998): “Excavacions d’urgència ala Ciutat d’Urgell: Una aproximació als seus orígens tardo romans”, XI Col·loqui Internacional d’Arqueologia de Puigcerdà.

VIÑAS, R. (1989): “Els gravats rupestres”, a: “Andorra Arqueològica”, Patrimoni Cultural d’Andorra, M.I. Govern d’Andorra.

VIOLANT I SIMORRA, R. (1989): *“El Pirineo español. Vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece”*, *Mitos, ingenios y costumbres*, 14-15, Altafulla.

YÁÑEZ,C.(2005): “El neolític”, a “Història d’Andorra, de la prehistòria a l’edat contemporània”, Edicions 62.

YÁÑEZ,C.; BOSC, J.M. (1998) “El Roc d’Enclar, entre la decadència de Iulia Libica i la pujança d’Urgellum. Una reflexió sobre els efectes territorials i urbanístics de la Strata Ceretana”, a “Actes de l’XI col·loqui internacional d’arqueologia de Puigcerdà.

YÁÑEZ, C. (2015): “Patrimoni Cultural d’Andorra”, Universitat d’Andorra.

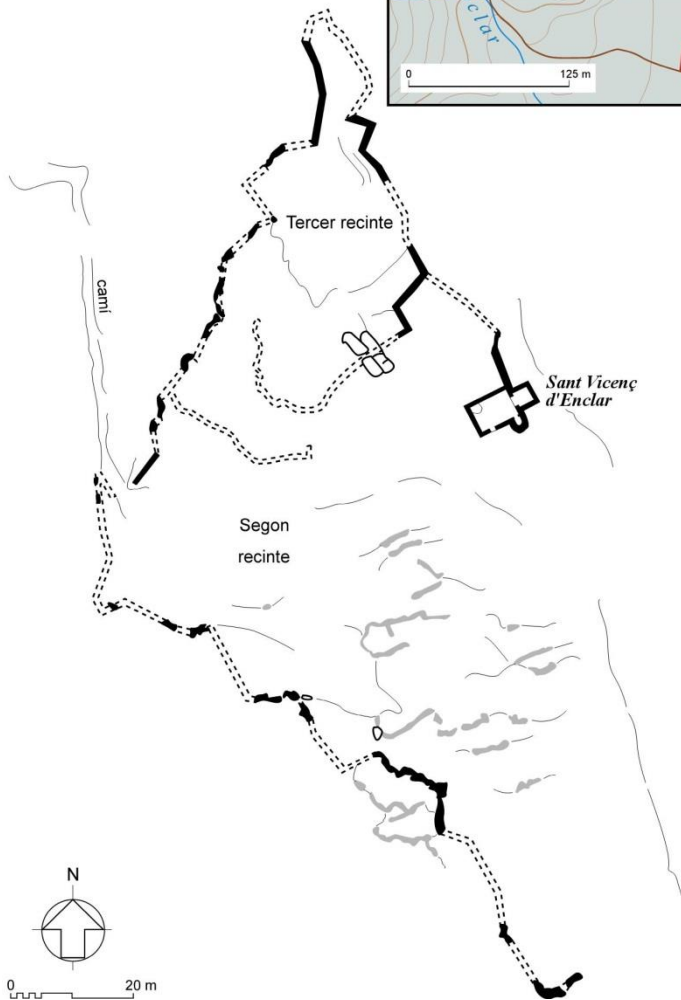
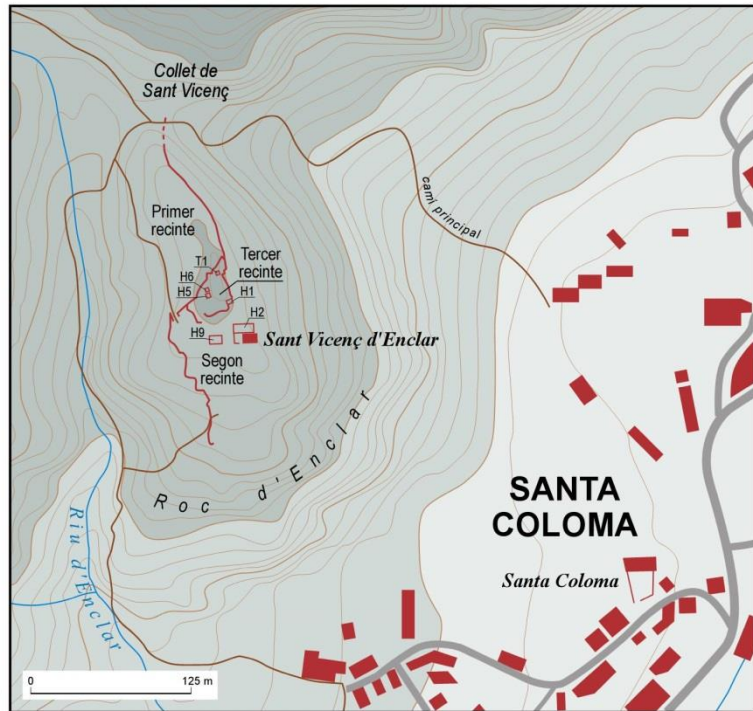

Planimetria de Camp Vermell, Sant Julià de Lòria (Andorra)

Font: Patrimoni Cultural d'Andorra

meitat sud de l'esperó

Planimetria General del jaciment del Roc d'Enclar (Andorra)

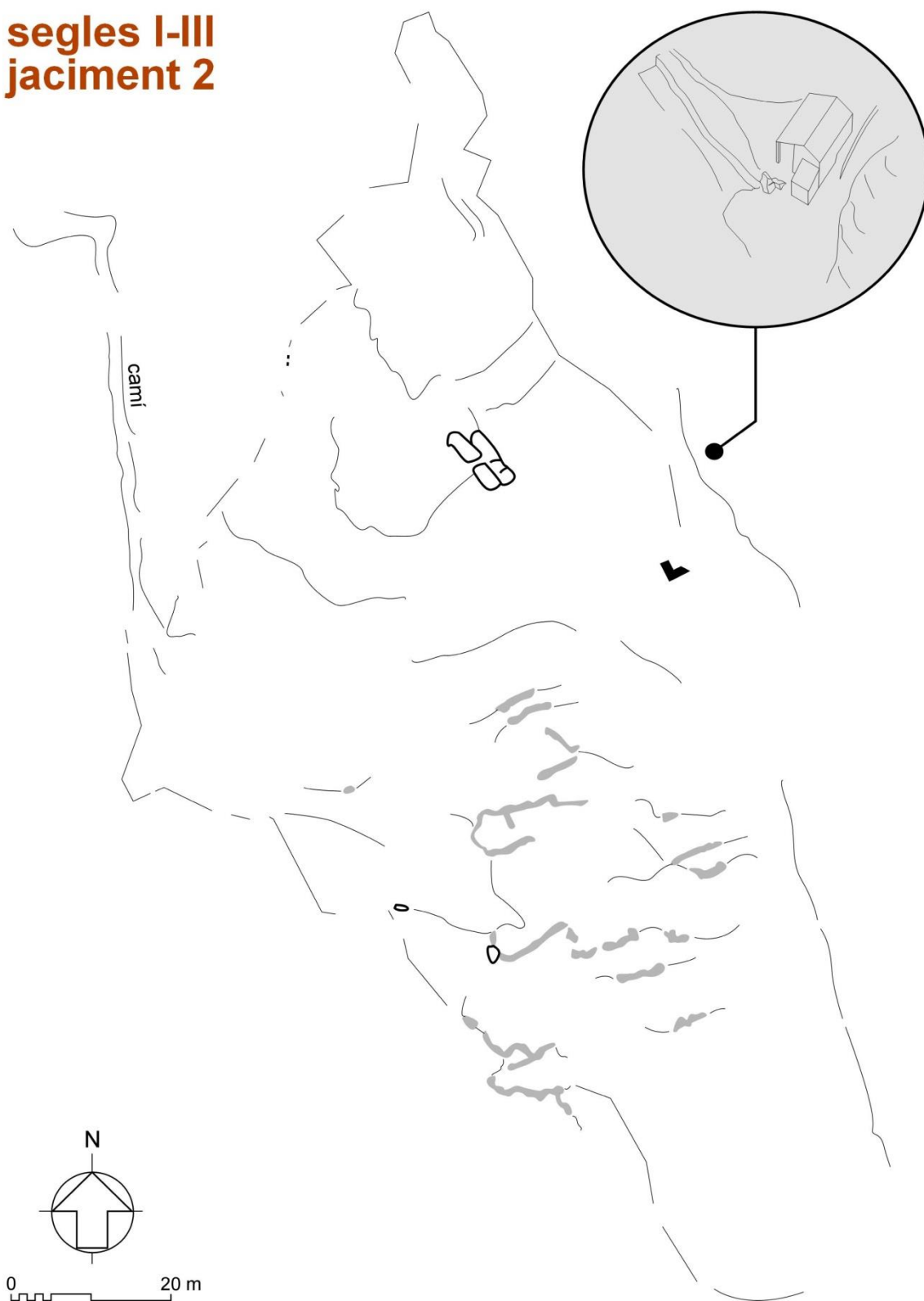
Font: Patrimoni Cultural d'Andorra

Planimetria del jaciment del Roc d'Enclar, (Andorra) S. I – III d. C.

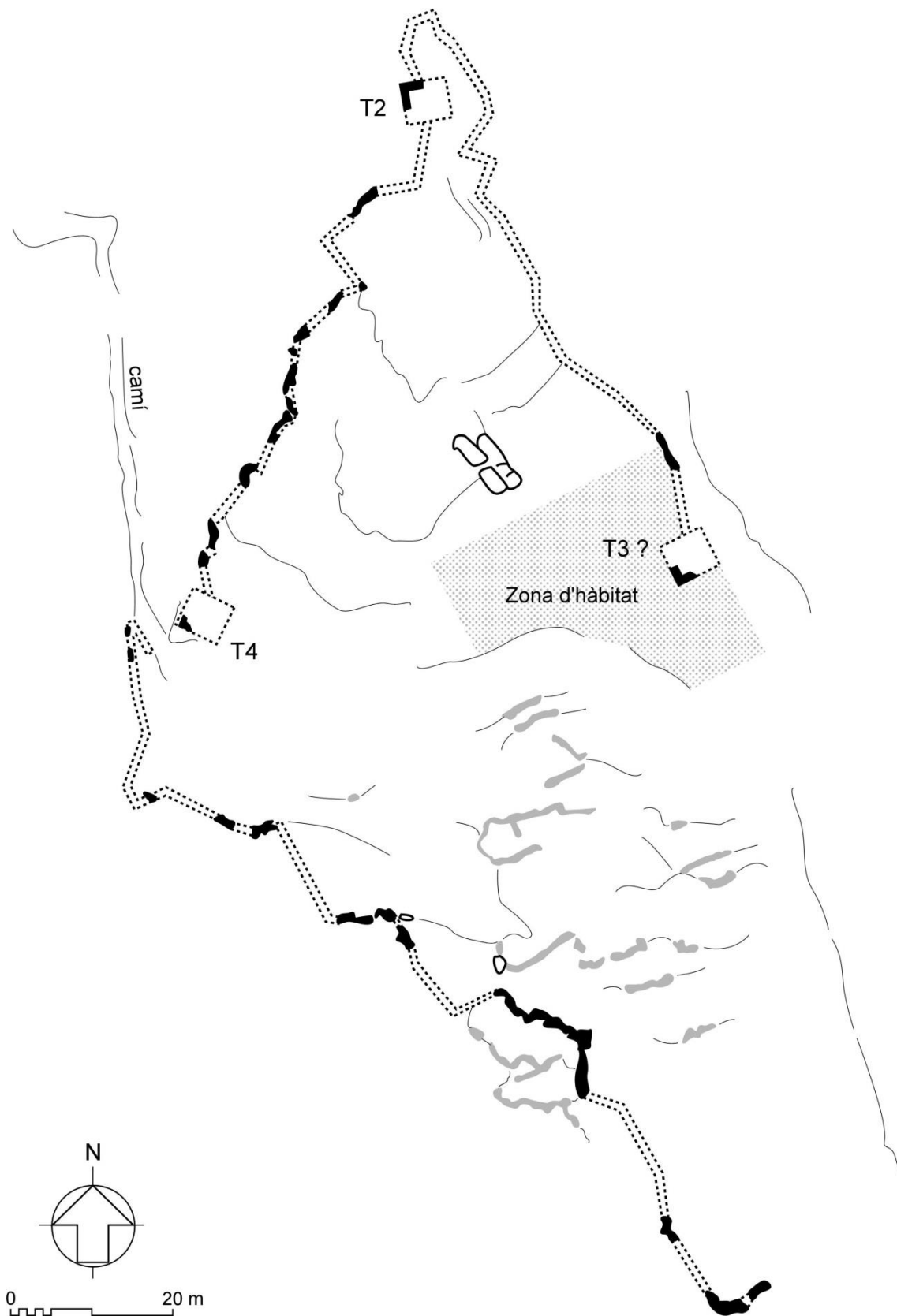
Font: Patrimoni Cultural d'Andorra

**segles I-III
jaciment 2**

Planimetria del jaciment del Roc d'Enclar, (Andorra) S. I – III d. C.

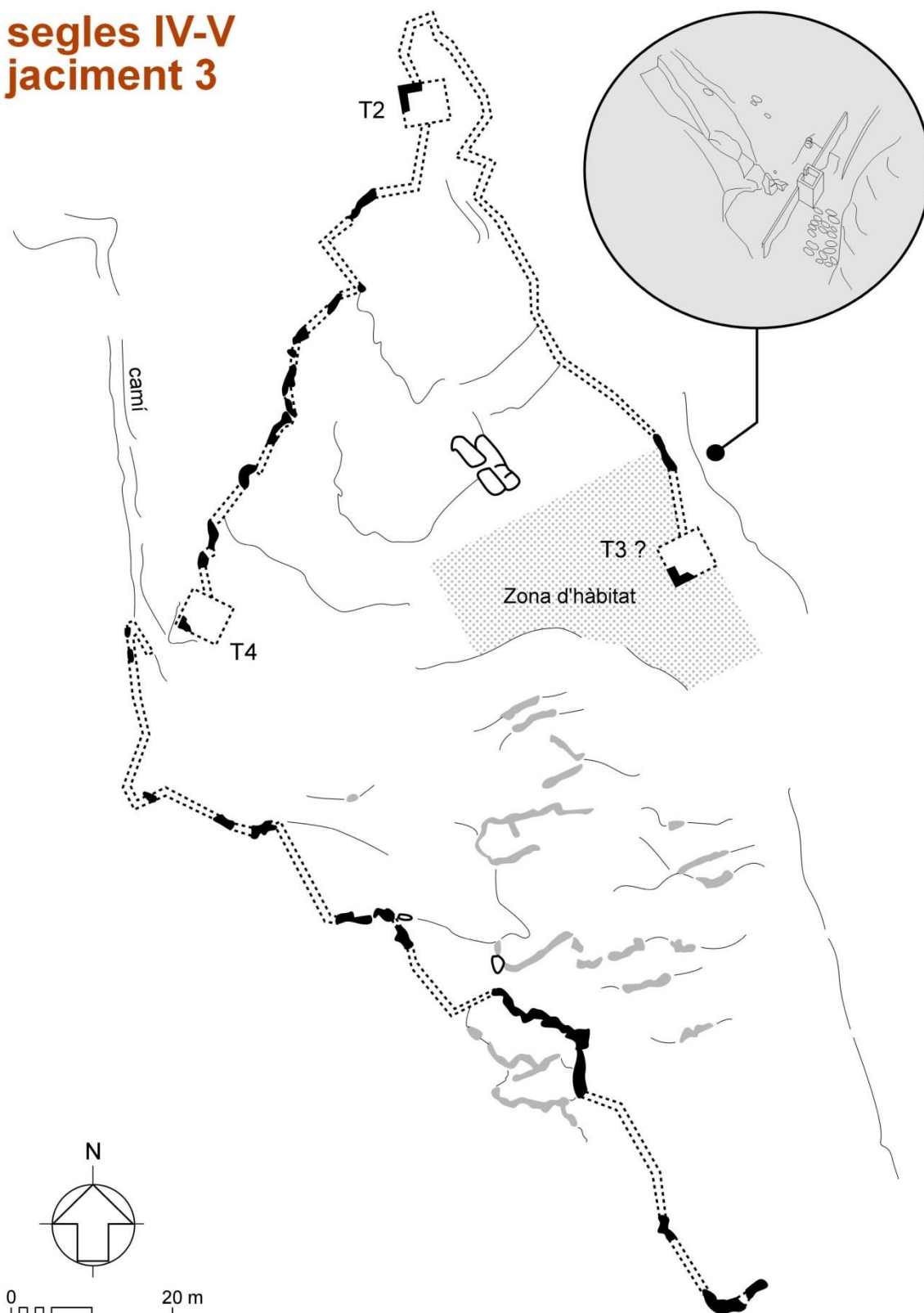
Font: Patrimoni Cultural d'Andorra

Planimetria del jaciment del Roc d'Enclar, (Andorra) S. IV – V d. C.

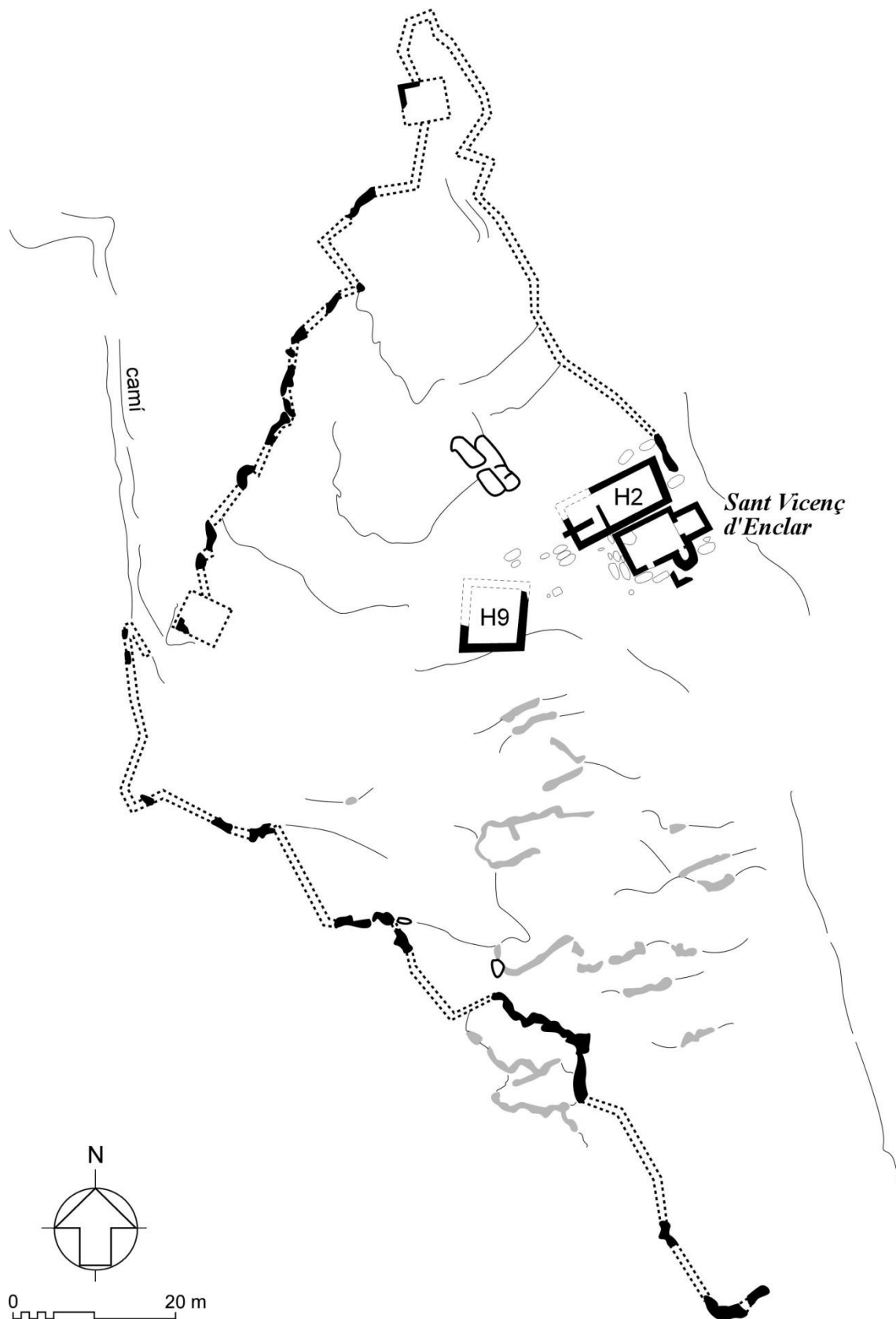
Font: Patrimoni Cultural d'Andorra

segles IV-V jaciment 3

Planimetria del jaciment del Roc d'Enclar, (Andorra) S. IV – V d. C.

Font: Patrimoni Cultural d'Andorra

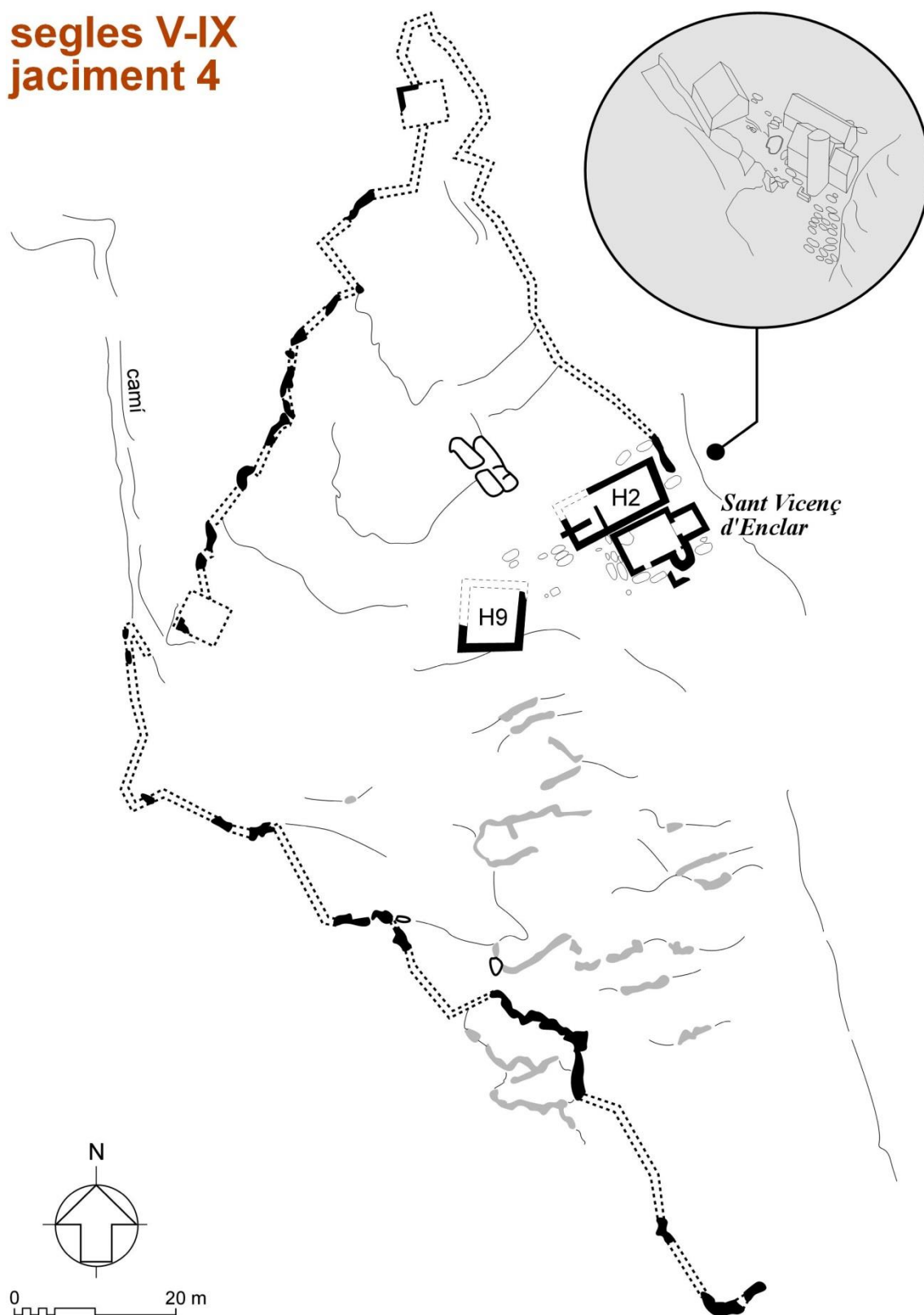

Planimetria del jaciment del Roc d'Enclar, (Andorra) S. V – IX

Font: Patrimoni Cultural d'Andorra

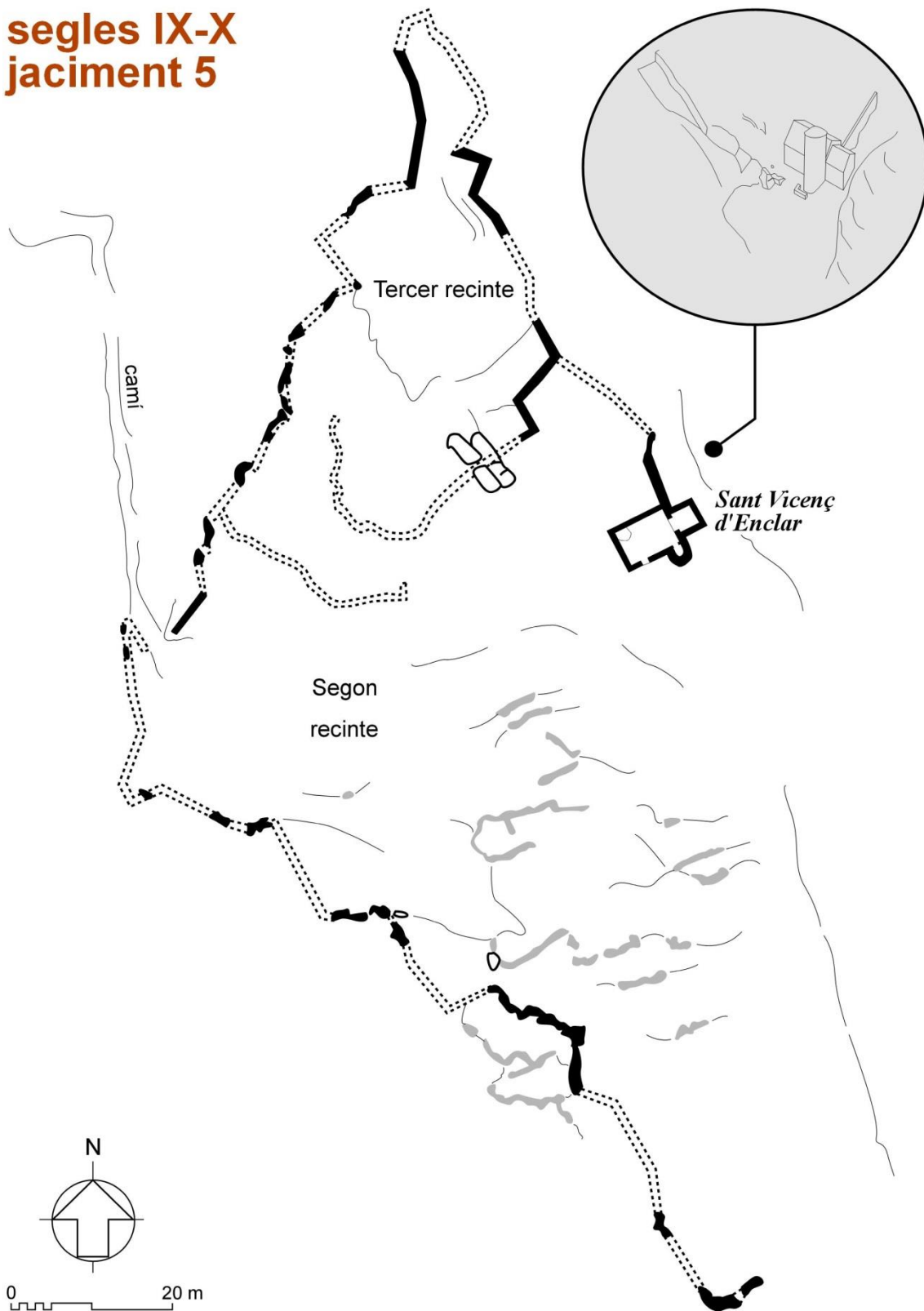
segles V-IX
jaciment 4

Planimetria del jaciment del Roc d'Enclar, (Andorra) S. V – IX

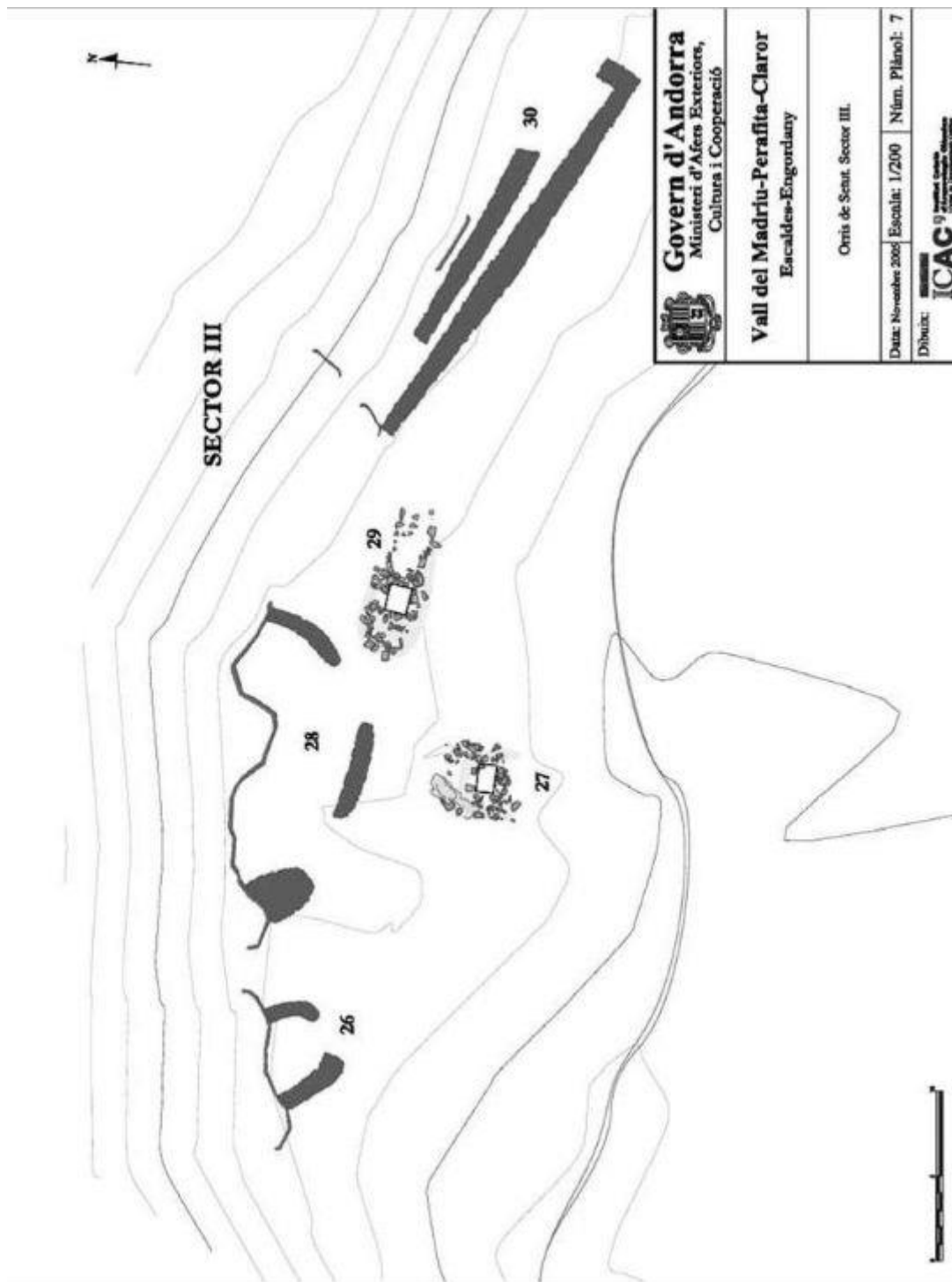
Font: Patrimoni Cultural d'Andorra

segles IX-X
jaciment 5

Planimetria del jaciment del Roc d'Enclar, (Andorra) S. IX - X

Font: Patrimoni Cultural d'Andorra

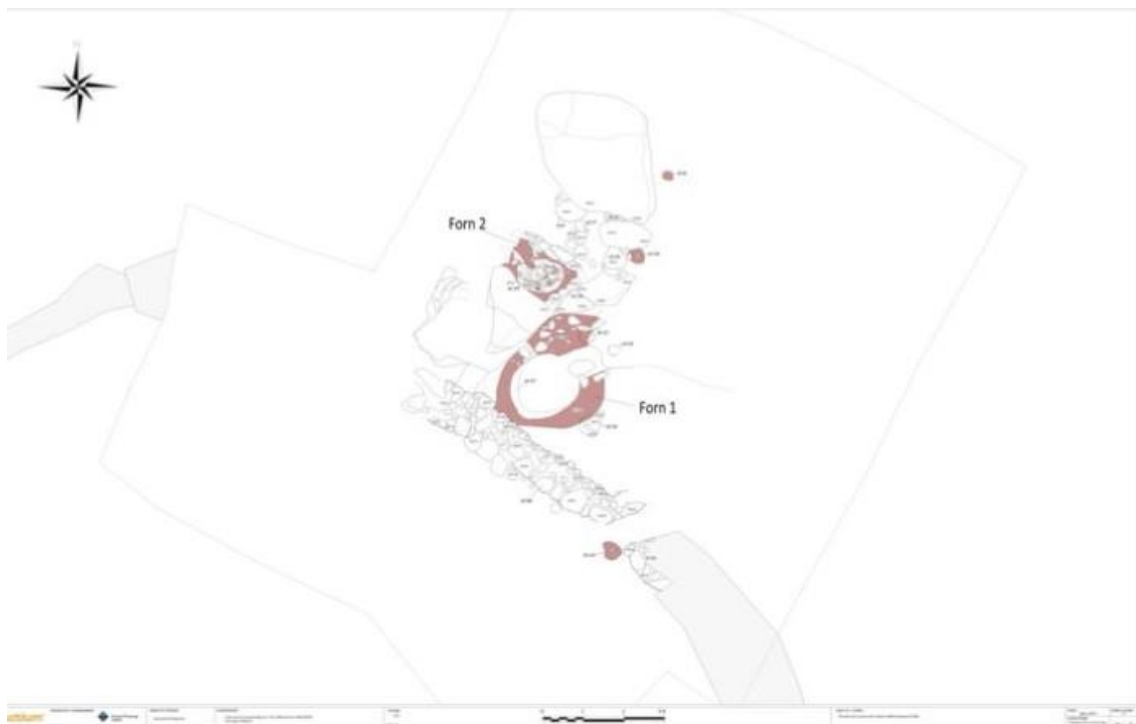

Planimetria Orris de Setut – Vall del Madriu

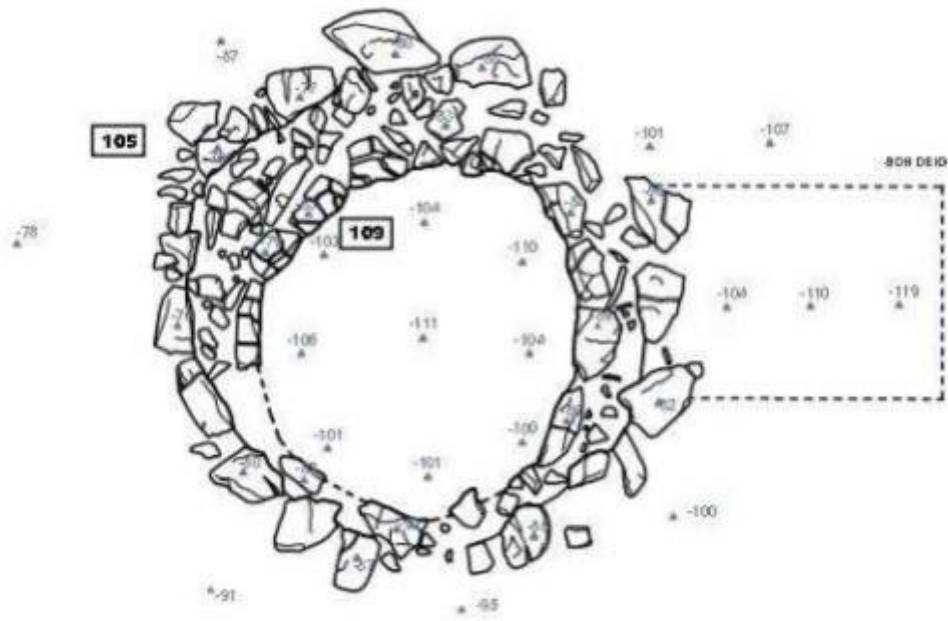
Font: Patrimoni Cultural d'Andorra

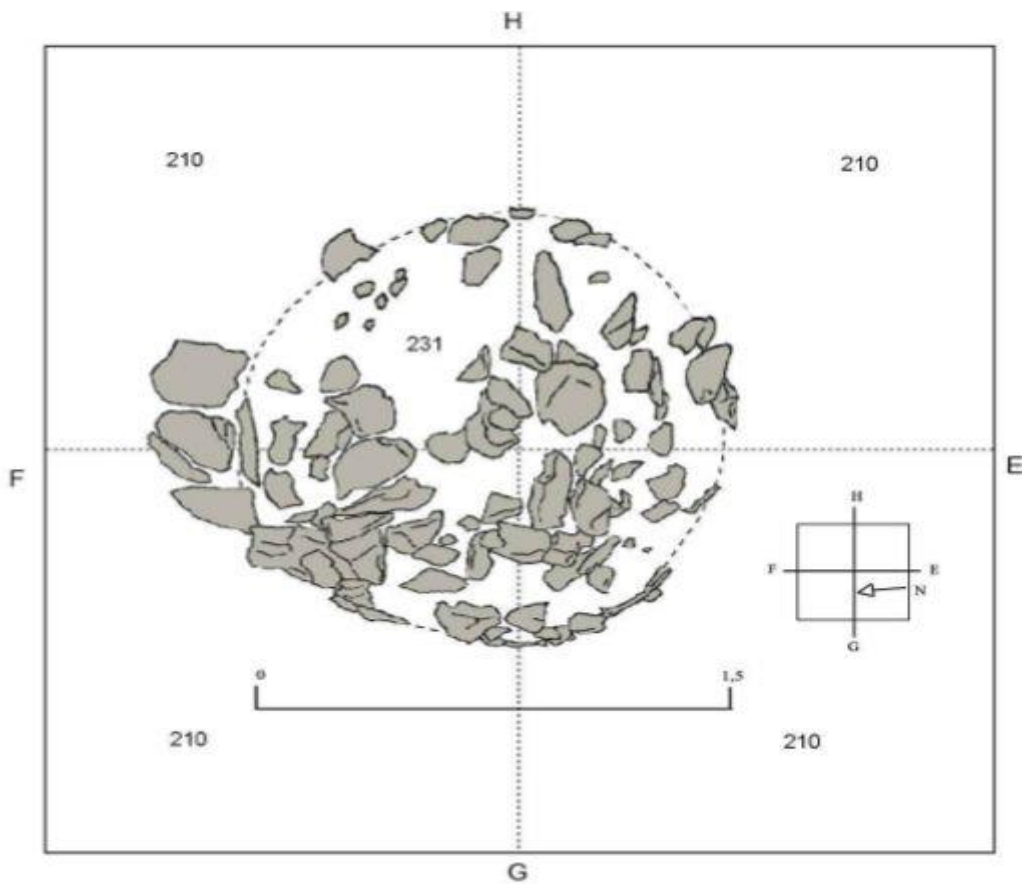
Planimetria del jaciment d'Encenrera. Autor: Font (2017)

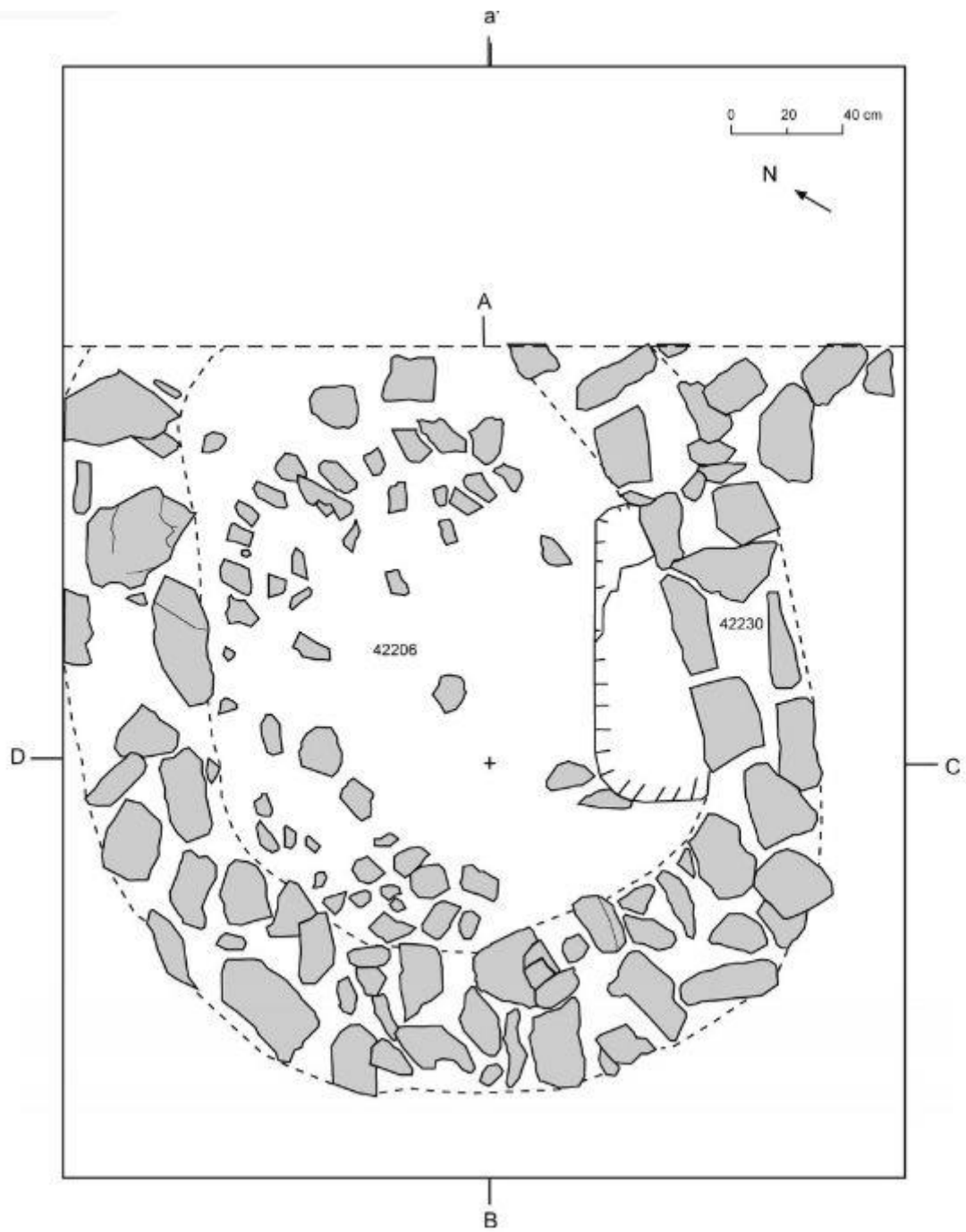
Planimetria dels forns d'Encenrera. Autor: Font (2017)

Planigrafia del forn del jaciment de Pratllong. Font: Olesti *et alii* (2021).

Planigrafia del forn 43 del jaciment del Goleró. Font: Palet *et alii* (2008).

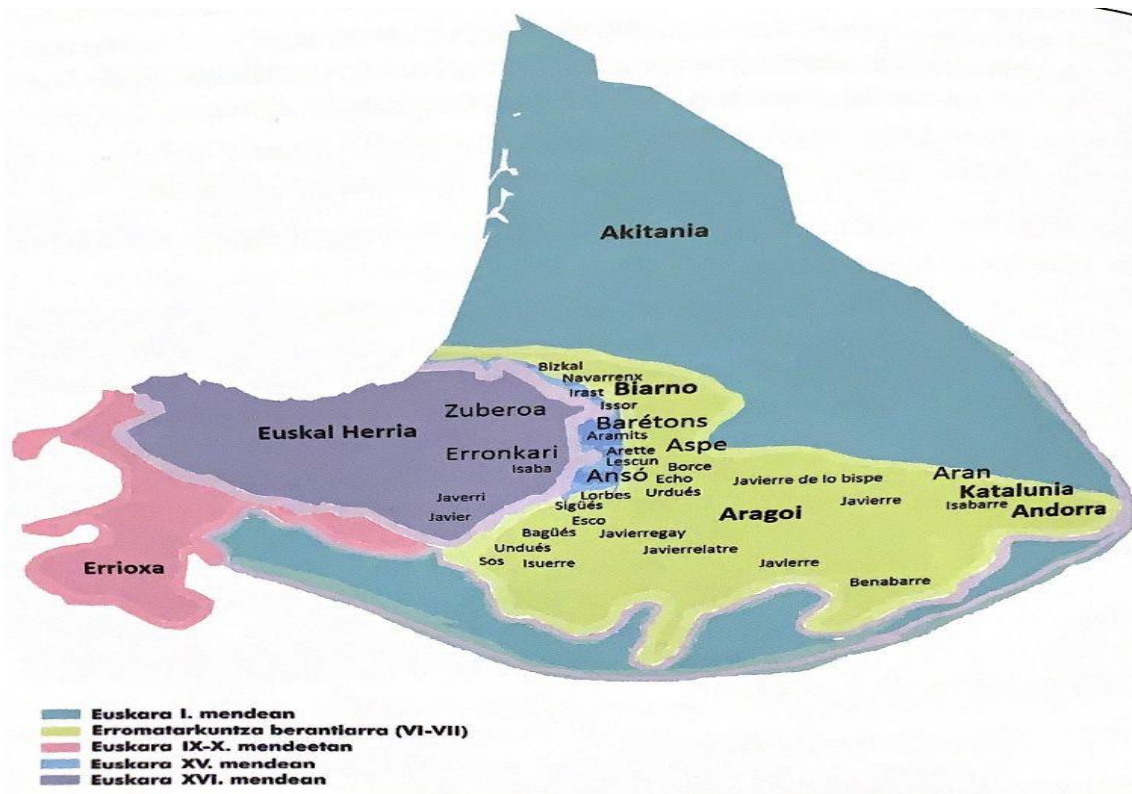
Planigrafia del forn 42 del jaciment del Goleró. Font: Palet *et alii* (2008).

10.2.- Mapes

Mapa dels topònims preromans apareguts en la documentació medieval

Font: Bolòs i Hurtado (2006)

Mapa de la hipotètica regressió de la llengua basca. Font: Planas *et alii* (2018).

Mapa dels topònims romans apareguts en la documentació medieval

Font: Bolòs i Hurtado (2006)

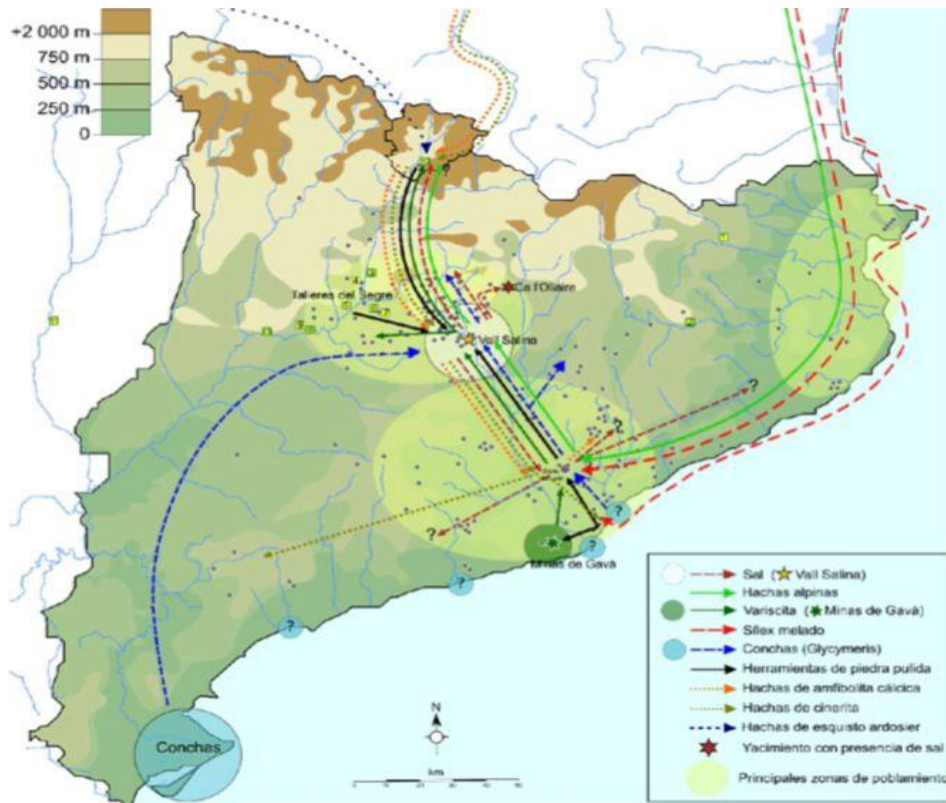

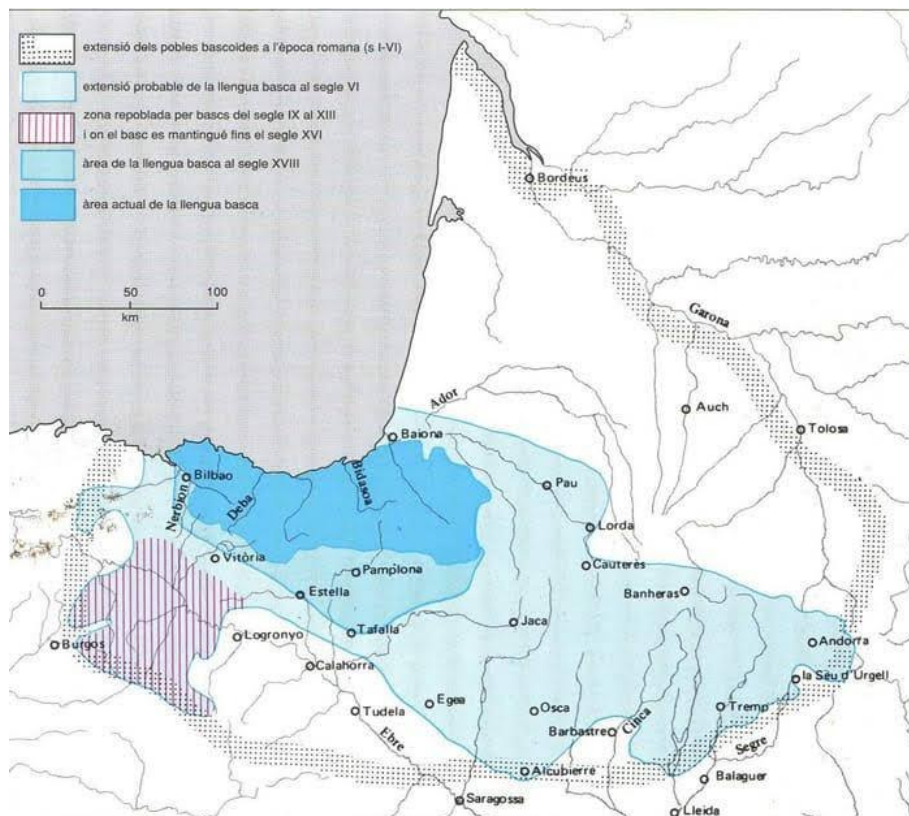
Mapa dialectal de Catalunya. Font: Servei de Política Lingüística d'Andorra

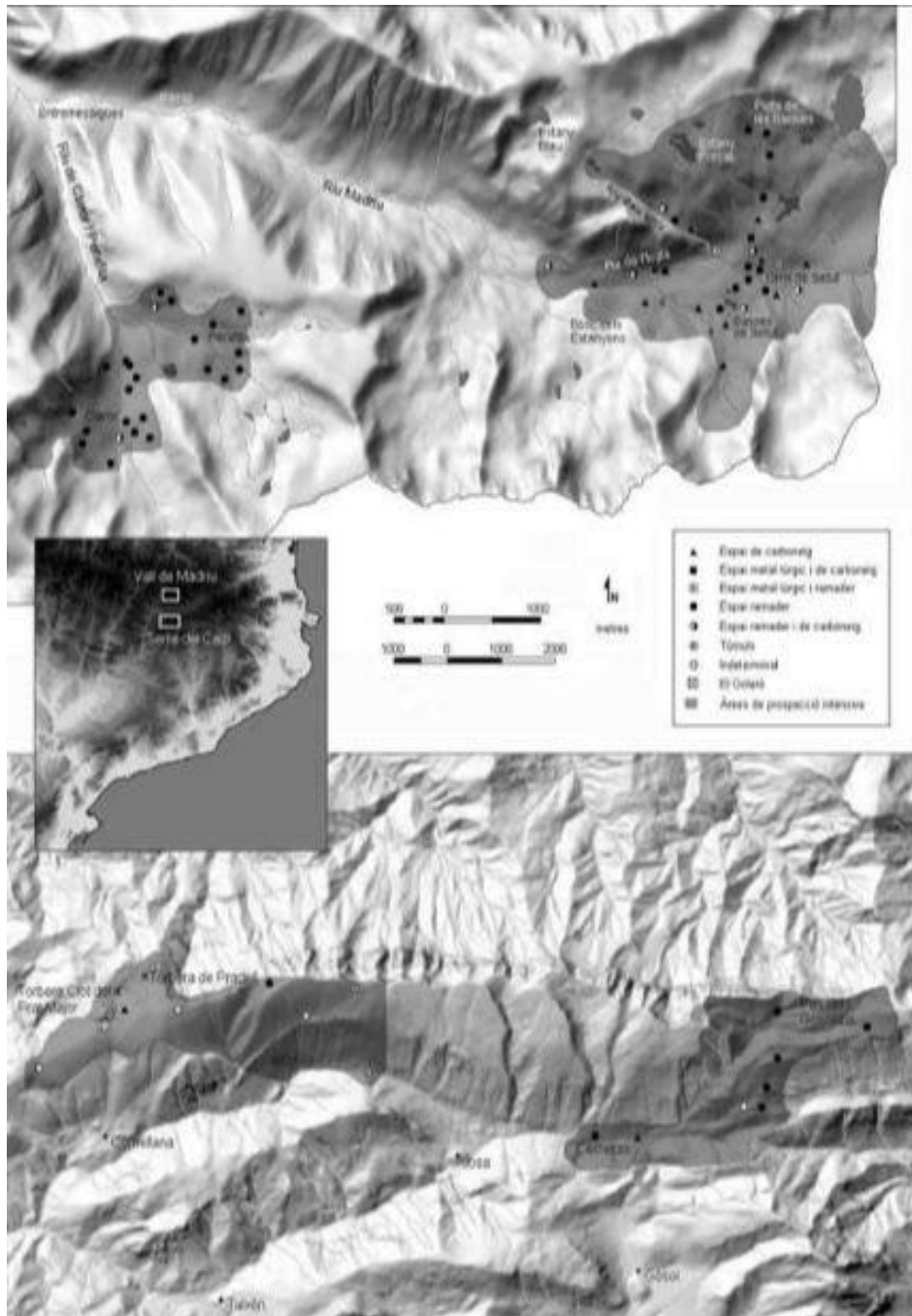
Mapa dels jaciments romans d'Andorra. Font: Patrimoni Cultural d'Andorra

Xarxes d'intercanvi del neolític mitjà català. Font: Alfons Fíguls, Olivier Weller i Jean Vaquer.

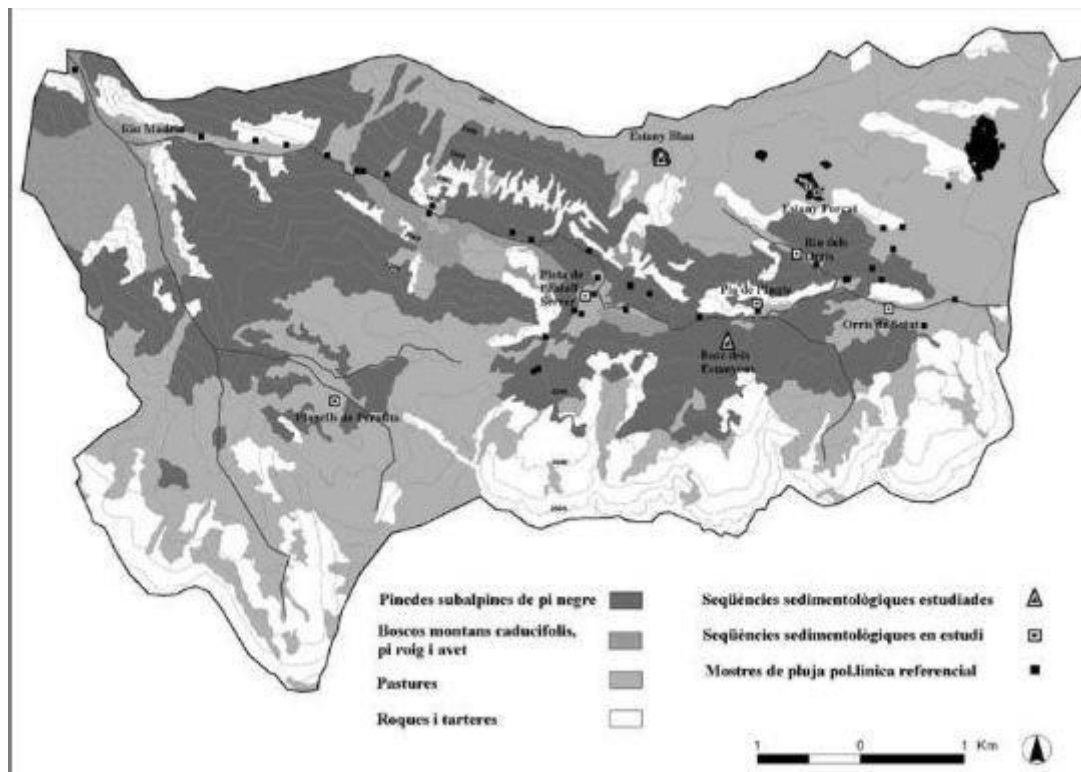

Evolució hipotètica de la llengua basca. Font: Enciclopèdia Catalana

Mapa dels jaciments del Madriu-Perafita-Claror i Cadí sud.

Font: Palet *et alii* (2007)

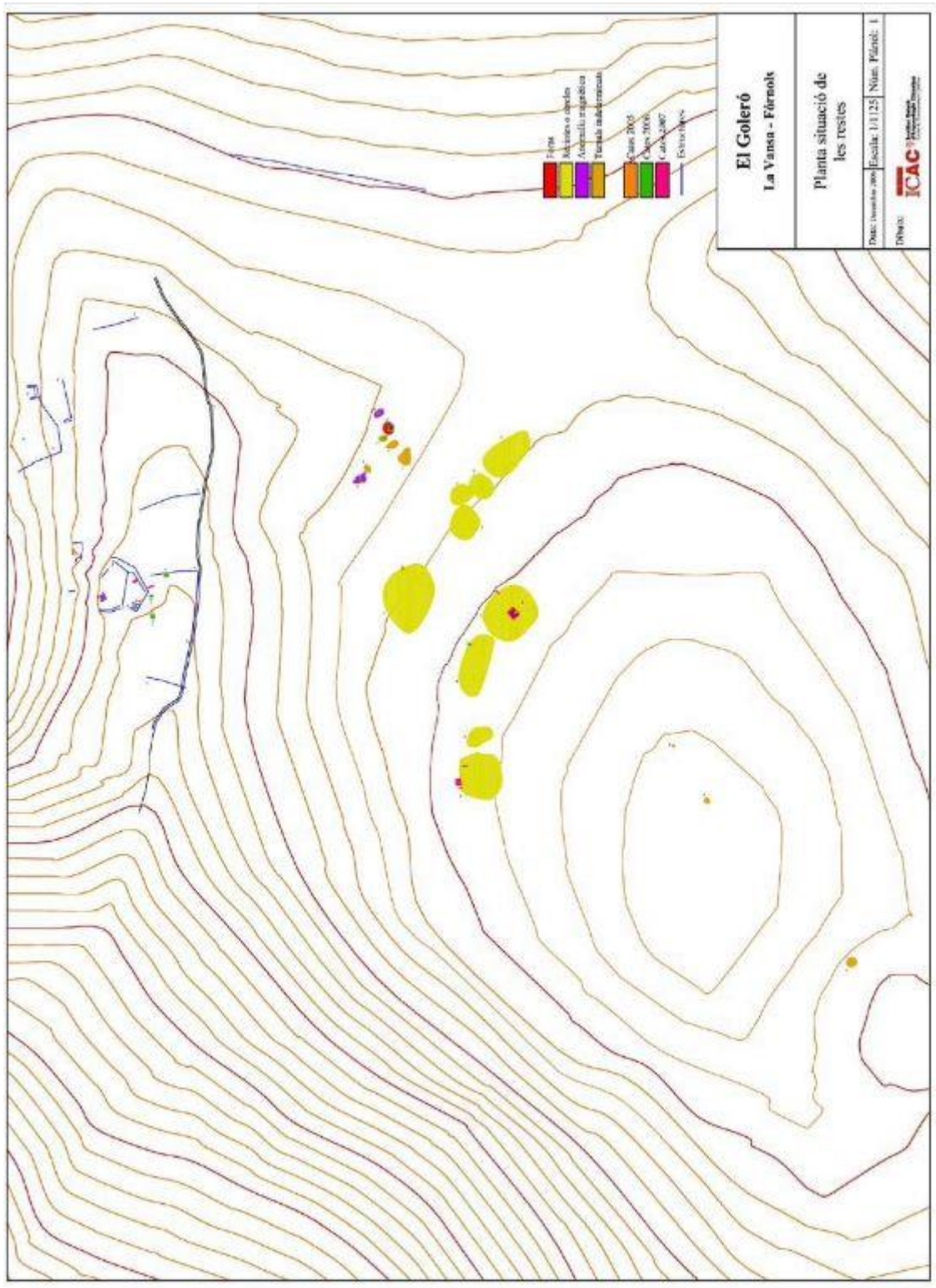

Mapa dels jaciments del Madriu-Perafita-Claror. Resultats paleoambientals.

Font: Palet *et alii* (2007)

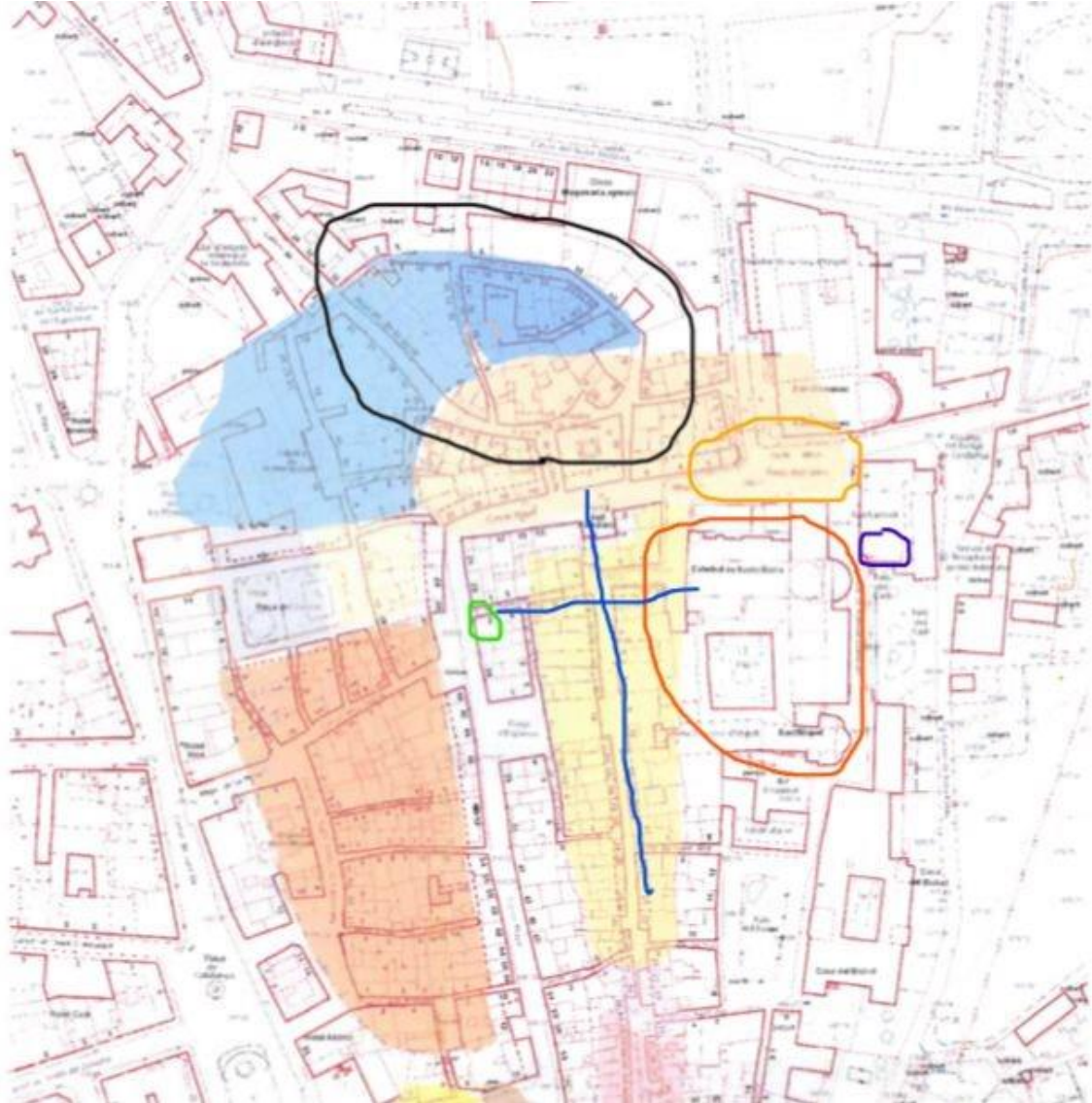

Plànol del jaciment de Pratllong. Font: Olesti *et alii* (2021).

Plànol General del jaciment del Goleró

Font: Palet *et alii* (2008)

Jaciments romans de la Seu d'Urgell

Font: Plànol cadastral de La Seu d'Urgell / Elaboració pròpia

En vermell: Catedral romànica d'Urgell

En blau marí: Jaciment de Santa Eulàlia

En groc: Plaça dels Oms

En verd: Portal de sota cal Serrano al carrer Major

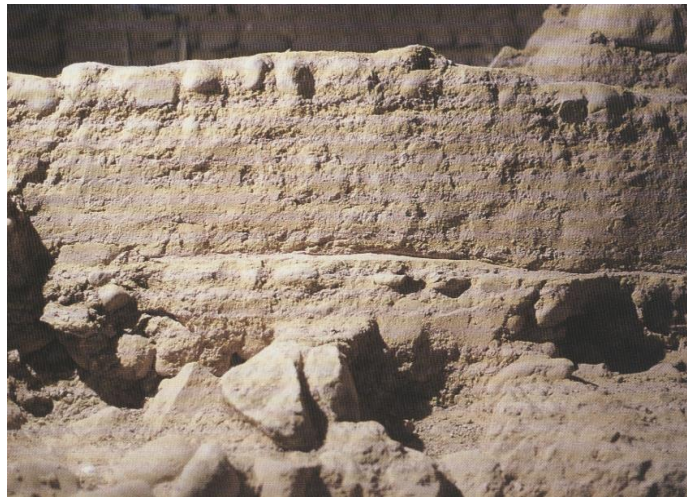
En negre: La Vila Vella

En blau: *Cardo* i *decumanus* proposat per Farràs (2001).

10.3.- Fotografies

Moneda romana d'Estamariu. Fotografia: Albert Villaró

Mur tardoromà de Santa Eulàlia de la Seu d'Urgell. Fotografia: Ricard Lobo

Fragments de ceràmica romana trobats a Santa Eulàlia de la Seu d'Urgell.
Fotografia: Ricard Lobo

Plat de ceràmica sigil·lata paleocristiana trobat a Asnurri

Fotografia: Ricard Lobo

Forn 43 del Goleró. Fotografia: Palet *et alii* (2008)

Forn 43 del Goleró. Fotografia: Palet *et alii* (2008)

Forn 42 del Goleró. Fotografia: Palet *et alii* (2008)

Localització dels recintes circulars del Goleró. Fotografia: Palet *et alii* (2007)

Jaciment de Coll d'Ares. Fotografia: Olesti *et alii*, 2021

Jaciment de Coll d'Ares. Fotografia: *Olesti et alii*, 2021

Forn del jaciment de Pratllong. Fotografia: *Olesti et alii* (2021).

Tomba romana del jaciment de Camp Vermell.

Fotografia: Patrimoni Cultural d'Andorra

Castellot de Noves, vista frontal. Possible monument funerari romà.

Fotografia: Jordi Pasques

Castellot de Noves, vista lateral. Possible monument funerari romà.

Fotografia: Jordi Pasques

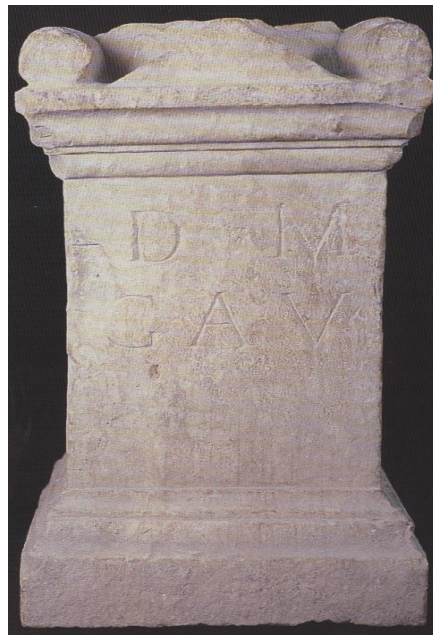

Peu votiu del jaciment del Roc de l'Oral. Fotografia:

Patrimoni Cultural d'Andorra

Ara del segle VI presidint la catedral romànica. Fotografia: Clara Arbués

Ara romana d'Oliana. Fotografia: Museu Diocesà i Comarcal de Solsona.

Vista general del santuari de la Trobada de Montferrer, situada al bell mig de la Ribera d'Urgellet, davant hi passa el riu homònim.

Fotografia: Jordi Vila Juncà

Sant Climent de Coll de Nargó. Església romànica del segle XI, amb bona part del campanar construït anteriorment (segle IX/X). L'edifici està en una àrea arqueològica potencialment molt important d'època romana, a la part més plana de la vall.

Fotografia: Joaquim Valera

Plana d'Urgellet, des de la torre de Solsona, direcció sud-est, amb la Seu d'Urgell al centre. Al fons la serra del Cadí, i a la dreta d'aquesta, el pas de la ruta de la Sal.

Fotografia: Raquel Diet.

Des de la torre de Solsona direcció sud. En primer terme, el turó de Castellciutat. Al fons, Serra i coll d'Ares i, a l'esquerra, el pas dels Tres Ponts.

Fotografia: Joaquim Valera

Valls del Valira des de la torre de Solsona, direcció nord. Al fons el pic de Carroi i la serra d'Enclar, que presideixen la vall central d'Andorra.

Fotografia: Raquel Diet.

La plana d'Urgellet des de la torre de Solsona, vers orient. Al fons els estrets del Baridà.

Fotografia: Joaquim Valera

Plana d'Urgellet des d'Alàs, direcció oest. Al fons la ciutat d'Urgell, i en darrer terme, la serra de Sant Joan de l'Erm i el pic de l'Orri.

Fotografia: Raquel Diet

La vall central d'Andorra des del Roc d'Enclar.

Fotografia: Joaquim Valera

Vall d'Organyà, al fons l'entrada sud del congost dels Tres Ponts

Fotografia: Jordi Pasques

Vall d'Organyà des de Fígols. Al fons, Coll de Nargó i la serra d'Aubeng.

Fotografia: Jordi Pasques